

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ YAYINI

Edebiyat Fakültesi

ARAŞTIRMA DERGİSİ

Sayı 3

Ekim 1971

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ - ERZURUM, 1972

İÇİNDEKİLER

M. Kaya Bilgegil	<i>Mehmed Âkif, Resmî Hal Tercümesi, Basılmış Bazı Mektup ve Manzumeleri</i>	1
Şinasi Tekin	<i>Metinlere Dayanarak Eski Türklerde Göçebe (=Ötüken) ve Şehir (=Hoçu) Medeniyetlerinin Tahlili</i>	35
M. Kemal Özergin	<i>Sultan Kanunî Süleyman Han çağına âit Tarih Kayıtları</i>	61
Dündar Aydın	<i>Aramızdan Ayrılanlar : Prof. Dr. Akdes Ni-met Kurat (22.IV.1903—8.IX.1971)</i>	131

MEHMED ÂKIF

Resmî hâl tercümesi,
basılmamış bâzı mektup ve manzûmeleri

M. Kaya BİLGEGİL

ÖNSÖZ

Bu tedkik yazısında Âkif'in resmî hâl tercümesi ile basılmamış bâzı mektub ve manzûmelerini ortaya koyacağız. Okuyucuya karşılaştırma imkânı vermek için, yazımızın sonuna vesîka ve metinlere âit foto-kopi klişelerini ilâveyi faydalı buluyoruz.

Manzûmelerin üslûp ve muhtevâları üzerinde geniş bir tahlile girecek değiliz. Ancak bu husûsta verilecek bilgiler; ilk defa bu kalem tecrübesiyle yayınlanan nazım denemelerinin, Mehmed Âkif'in şiirine âit tekâmüldeki yerlerini tâyin gayesine yönelecektir.

Bu yüzden gazellerden bahsederken onların Eski Türk Edebiyatına, Encümen-i Şuarâ ve Muallim Nâcî edebî dâiresine bağılı yönlerini tesbît etmeğe çalışacağız.

Yine ilk defa bu araştırma bünyesinde yer alan Terkiib-i bendi de, Bağdadlı Rûhî geleneği içindeki örneklerle karşılaştıracacağız.

Her iki tarza giren manzûmelerin üslûp ve muhtevâları hakkında ileri sürülecek mütâleaların, bu iştirâk ve ayrılıkları ortaya koymaya yetecek ölçüyü aşmıyacağını belirtmek isteriz. Bu yüzden de gerek gazeller gerek Terkiib-i bend üzerindeki dikkatlerimizi yazarken küçük iç sınıflandırmalarına lüzum görmüyoruz. Her manzûmeyi ayrı ayrı söz konusu ederek yerine göre üslûb unsûrları, yerine göre muhtevâ üzerindeki düşüncelerimizi belirteceğiz.

I- Malzemenin Tanıtılması

Âkif'in öğrencilik yıllarına âit şiirleri arasında -Kuşadalı Ali Rıza Efendi'den naklen- yalnız bir "terci-i bend"i söz konusu edilir¹. Bu manzûmenin metni henüz ele geçmemiştir. Eşref Edib Bey'e göre Şâir'in ilk basılan manzûmesi de, Kur'an'a Hitab başlığını taşımaktadır², ve 2 Mart 1311-14 Mart 1895 târihinde *Mekteb* mecmuâsında intişâr etmiştir. Halbuki bu incelemede yer alacak olan manzûmelerden birinin az farklı bir şekli, 16 Kânûn-ı evvel 1309 târihli *Hazîne-i fûnûn*'da asistanımız Celâl Tarakçı'nın dikkatini çekmiştir. ^{2a} Bizim bulduğumuz manzûmeler; Eşref Edib tarafından bildirilenlerin dışında-

1 Eşref Edib, *Mehmed Âkif*, c. I, s. 210, İstanbul, 1938

2 a.e. c. II, s.s. 191-192

2.a Dergide, bu ilk matbu manzûmesinin yazılış hikâyesi de yer alıyor:

Uzun bir zamân güzâr eylediği hâlde mazhar-ı telâkısı olmadığım yâr-i kadîmîme bu gece [30 Teşrin-i sâni] rû'yâmda mülâki oldum. Sirâc-ı Kudret'den bir lem'a olan o çehre-i furûğ-efşâmın temâşây-ı cezbe fermâsı beni sa'âterce gaşy eyledi. Dil-beste-i sevdâsı bulunduğum hengâmda kendinden sitem ve âzârdan başka bir hâl görmemişken -her ümîdin fevkinde olarak gûn-â-gûn iltifâtlarına, nüvâzişlerine mahrem oluşum gönülümde meserret ve hayretle memzûc bir his peydâ eyledi. Nihâyet, ihtiyârım idrâkimle birlikte elimden giderek o rûh-ı mücâssemeye şu vâdide niyâza başladım :

*Allâh'ı seversen nazarımdan güzêr etme
Müştâkımlı bâşım için olsun heder etme !
Kurban oluyor bir nîgeh-i hışmına râhum
Sevdâ-zededen böyle dirtîğ-i nazar etme !
Ey mâh yetiş bezm-i safâ zulmet içinde
Herkes uyuyor gayrdan aslâ hazer etme !
Âşkını ne azâb olduğunu sen de bilirsin
Gel hâtırlımı kırma beni pür-keder etme !
Ben kûyunu terk eyliyemem ah garîbim
Bâbındaki nevmîdini me'yûs-ter etme !
Tard etme kapundan şu ciger-sûzu yazıkdır
Hûn-âbına rahm et de anı der-be-der etme !
Ey nûr-ı dü-çesimim ! Bu temâşâyâ doyumaz
Allâh'ı seversen nazarımdan güzêr etme !*

Cânânımın, eşhâr-ı bahârda bile göremediğim, sabâhatı âleminde o kadar vâlihâne vakf-ı istiğrâk olmuşum ki bîdâr olub da cihân-ı zulmete avdet eylediğim zamân bile bir müddet evvelki ân-ı şevk-a-şevkı tahayyül etmekden kendimi alamadım.

Mehmed ÂKIF

Hazîne-i Fûnûn, Birinci sene, aded: 25, s. 200.

16 Kânûn-ı evvel 1309

dır: Âkif'in, Baytar Müfettişi Muâvini olarak Edirne' de bulunduğu sıralarda aynı şehirde kitapçılık eden Rizeli Taşçıoğlu Süleymân Efendi'ye âit iki defter parçasında yer alıyor. Süleymân Efendi'nin hâlen hayatta olup İstanbul'da Bakırköyü'nde ikamet eden oğlu, Ali Taşçıoğlu Bey; bu defterlerle birlikte Şâir tarafından babasına gönderilmiş birkaç mektûbu da bize verdi. Emekli bir me'mur olan bu zât; Edirne'deyken babasının Âkif tarafından ziyaret edildiğini hatırlıyor, hattâ Şâir'in kendisini sevdiğini, okşadığını haber veriyor.

Başlarından sonralarından hayli sayfalar kopmuş bulunan, ihtivâ ettikleri-muhtelif şâirlere âit-manzûmelerle birer "mecnû°a-i eş°âr" mâhiyeti taşıyan bu defterlerden birinde Âkif'in şiirleri *Edirne'de Baytar Müfettişi Mehmed Âkif Efendi'nin tertîbetmiş olduğu gazeliyyât* diye takdîm ediliyor³. Fakat sayfanın altında, gazellerden önce Âkif'e isnâd edilen bir fıkra ile iki beyit, bu fıkranın mütemmimi olan ikinci bir izâh, bir gazel yer alıyor. Diğer gazeller karşı sayfada başlayıp arkaya intikâl etmektedir.

Diğer defterdeki manzûmenin takdîminde de aynı me'mûriyet ünvâniyle karşılaşırız:

Edirne'de Baytar Müfettişi Mehmed Âkif Efendi'nin tertîbetmiş olduğu terkib-i benddir.

Şâir tarafından Süleymân Efendi'ye gönderilmiş olan mektupların ikisinde târih vardır: 29 Nisan 1312 ve 8 Şevvâl 1313. Bu yılların Milâdî karşılığı 1896 dır. Demek ki, Âkif 1896 yılında Edirne'den ayrılmış bulunuyordu. Edirne Baytar Müfettişi Mehmed Âkif Efendi'ye âit olduklarına göre, söz konusu manzûmeler, 1896 Martı'ndan önce yazılmışlardır.

Manzûmelerin, yazılmış olacakları târihleri, yıl olarak tayîn ihtimâli, bizi, Şâir'in resmî sicillini incelemeye sevketti. Orada hizmet gördüğü şehirlere dâir aradığımız teferruâtı bulamadık. Fakat İstanbul'da Fâthih'te Sarıgözel'de doğduğunu bildiğimiz Âkif'in, nüfus tezkiresi sûretinde *Kal°a-i Sultâniyye sancağına mülhak Bayramic kasabasında doğduğunun* kayıtlı olduğunu gördük. Doğum târihi, *Fâthih Ders-i °âmlarından İpekli müteveffâ Tâhir Efendi'nin mahdûmu* oluşu, bulunduğu me'mûriyetler hakkında verilen bilgiler gösteriyor ki, bu Mehmed Âkif, bizim şâir Mehmed Âkif'tir⁴. Bu itibarla Şâir'in resmî

3 Bu kayıtlar Edirne Meb'ûsu Şerif Bey'in bir hâtırasına atfen Fevziye Abdullah Tansel tarafından Şâir'in söz konusu şehirdeki hizmetine dâir verdiği bilgiyi doğruluyor. Bak. F.A. Tansel, *Mehmed Âkif Haya.ı ve Eserleri*, İstanbul, 1945, s. 14

hâl tercümesini okuyucularımıza sunmayı faydalı buluyoruz (Klişe: 1). Ancak İstanbul'da doğup Bayramic'de nüfûsa kaydedilmiş olması ihtimalini de hatırdan çıkarmıyoruz.

II- Âkif'in Resmî Hâl Tercümesi

Bu hususta aşağıdaki kayıtla karşılaşıyoruz ;

Mehmd Âkif Efendi Fâtih ders-i 'âmlarından İpekli Müteveffâ Tâhir Efendi'nin mahdûmudur.

Bin ikiyüz doksan sene-i hicriyyesinde sene- imâliyye 1289 Kal 'a-t Sultâniyye sancağına mülhak Bayramic kasabasında tevellüd ettiği Tezkire-i 'Osmaniyye sûret-i musaddakasında muharrerdir.

Mukaddemât-ı 'ulûmu husûsî sûretde tahsîl etdikten sonra Mülkiyye İddâdîsi'ne girerek müllâzemet rü'ûsu ve ba'de Baytar Mektebi'ne dâhil olarak⁵ dört sene tahsîl etdikden sonra icâzetenâme almıştır.

Türkçe ve Fransızca tekellüm ve kitâbet eylediği terceme-i hâl varakasında yazılıdır.

Bin üçyüz on bir senesi Cumâde'l-âhiresinde on yedisinde 14 Kânûn-ı evvel sene 309 yedi yüz elli kuruş ma'âşla Orman ve Me'âdin ve Zirâ'at Nezâreti Beşinci Şu'be Baytar Müfettiş Mu'âvinliği'ne ta'yin ve üç yüz on dört senesi Şevvâli'nin dokuzunda 1 Mart sene 313 icrâ kılınan te'cilât ma'âşu altı yüz yetmiş beşe tenzil Üç yüz on beş senesi Rebi'ü'l-âhiri'nin yigirmi ikisinde 8 Ağustos sene 313 iki yüz yigirmi beş kuruş ve üç yüz yigirmi bir senesi Şevvâlinin beşinde Kânûn-ı evvel sene 316 yüz elli beş kuruş zammıyla bin elli beş kuruşa iblâğ edilmiştir. Üç yüz yigirmi beş senesi Muharreminin onundan 1 Mart sene 322 itibâren ma'âşu Orman ve Ma'den Bûdcesi'nden bi't-tenzil Zirâ'at Sandığı'ndan tesviye edilmiştir. Sene-i merkûm Şa'banı'nın yigirmi altısında 4 Teşrin-i evvel sene 322 ilâve-i me'mûriyyet olarak üç yüz kuruş ücretle Halkalı Zirâ'at Mektebi Kitâbet-i resmîyye Mu'allimliği'ne ta'yin ve Bin üç yüz yigirmi altı se-

- 4 *Servet-i fûnân*'un çıktığı yıllarda İstanbul matbûatında Dârümuallimîn talebelerinden Selânikli Mehmed Âkif'le Kılçıklı Mehmed Âkif'in de manzûmeleri intişâr eder.
- 5 Babasının ölümü üzerine mâlî müzâyakaya düşen Şâir'in, Baytar Mektebi'ne girmeden önce Bâyezid Câmîi avlusunda tesbih sattığı rivâyet edilmektedir. Bursalı olup İstanbul'da tavuk üretimi ve yumurta ticâretiyle iştigal eden, Âkif'in hayranlarından Hüseyin Câhid Bey, bir tesbih alış-verişi münâsebetiyle Bahriye Nâzırı Sâlih Paşa'ya iğneleyici bir beyit söylediğini, Paşa'nın bir altın vererek işin içinden sıyrıldığını bildiriyor.

nesi Şa^cbanî'nin ikisinde 16 Ağustos sene 324 bin elli kuruş ma^câşına iki yüz doksan beş kuruş ve sene-i merkûme Ramazânî'nin on sekizinde 1 Teşrîn-i evvel sene 324 dört yüz elli kuruş zamâ'im ve tevcih bin sekiz yüz kuruşa iblâğ sene-i mezkûre Şevvâlî'nin yedisinde 23 Teşrîn-i evvel sene 324 yedi yüz elli kuruş ücretle Mülkiyye Baytar Mektebi Harîta-i sıhhiyye ve Kitâbet-i Baytariyye ve Hukûk-ı Ticârî ve Kânûn-ı Tıb mu^câllimliği uhdesine ihâle edilmiş ise de târih-i mezkûrda istifa etmiştir. Sene-i merkûme Zi'l-ka^cdesinin yigirmi ikisinde 6 Kânûn-ı evvel sene 342 Halkalı Mektebi'nde Kitâbet-ı resmîyye mu^callimliğinden dolayı almakda olduğu üç yüz kuruş ücrete yüz kuruş zamm olarak dört yüz kuruşa iblâğ edilmiştir. Mümâileyhin sa^c y ü gayret ve hüsn-i hâl ü siyret eshâbından olduğu Zirâ^cat Hey'et-i Fenniyyesi Riyâseti'nden tasdik kılınmıştır. Mümâileyhin Nüfus Tezkire-i 'Osmâniyye'si sûretiyle Der-sa^câdet Mekteb-i İdâdisi'nden ahz eylediği 11 Teşrîn-i sâni sene 305 târihli mülâzemet rü'ûsunun ve Mülkiyye Baytar Mektebi'nden aldığı 12 Ağustos sene 313 târihli Tebâbet-i Baytariyye icâzetnâmesinin sûretleriyle me'mûriyetine târih-i ta^cyinine ve mikdâr-ı ma^câşına dâ'ir Orman ve Ma^câdin ve Zirâ^cat kısmı muhâsabelerinin 8 Temmuz sene 325 ve 2 Ağustos sene 325 târihli der-kenârları asıl terceme-i hâl varakasıyla berâber Orman ve Ma^câdin ve Zirâ^cat Nezâreti Sicil Şûbesi'nde mahfuzdur. Ft 18 Şa^cbân sene 328 ve ft 17 Mart sene 326 Mümâileyhin Bin üç yüz yigirmi altı senesi Şevvâlî'nin yigirmi altısında 11 Teşrîn-i sâni sene 324 ayrıca altı yüz kuruş ma^câşla Dârülfünûn Edebiyat Şûbesi Birinci Sene Edebiyyât-ı 'Osmâniyye Mu^callimliği'ne tâ^cyin edilip⁶ üç yüz yigirmi yedi senesi Şa^cbânî'nin yigirmi birinde 25 Ağustos sene 325 beş yüz kuruşa iblâğ edildiği Orman ve Ma^câdin Sicil Şûbesi'nin 27 Mart sene 326 târihli vuku^c at pusulasında gösterilmiştir⁷.

6 Darülfünûn birinci sınıfında öğrenci iken Âkif'ten ders okuyan Reşat Nuri Güntekin, Şâir'e âit intibâlarını şöyle anlatıyor: *Derken kapı açılıyor; içeriye orta boylu kara top sakallı kalender bir zat giriyor: Şemsiyesiyle lâstiklerini kapının arkasına bıraktıktan sonra talebe sıralarına gideceği yerde muallim kürsüsüne doğruluyor. O zaman yanımdaki arkadaşta öğreniyorum ki bu zat edebiyat muallimimiz Mehmed Âkif'tir. Âkif, derslerinde manzûmeler yazdırıp izâh etmiştir. O sırada, bu öğretim tarzını Dârülfünûn için basit bulmuş olan Reşat Nuri, Maarif Vekâleti Müfettişi iken yazdığı makalede Âkif'i haklı görerek: Aradan geçmiş bunca seneden sonra anlıyorum ki Âkif o zaman bizim için yapılacak şeylerin en iyisini yapmıştır diyor. Onun sağlam mantığı, samimi ve pratik zekâsı çürük temel üzerine kurulacak nazariyelerin boşluğunu anlamış, bir hoca için en iyi usûlün-plânı programı bir yana bırakarak- talebeyi hangi sevyede bulursa oradan alıp yürütmek olduğunu gayet iyi takdir etmiştir. 2.I.1939 târihli Tan gazetesinden naklen Eşref Edib, a.e., c. II, s. 112-113.*

7 Başbakanlık Arşivi, Sicill-i ahvâl Defteri, c. 175, s. 47

II- Mektupları

Bu mektupların ancak üçü elimize geçebildi. İçlerinden birinin baş kısmı, diğerinin sonu zâyî olmuş. Her üçünün kâğıdı da oldukça zedelenmiş vaziyette. İkisinin altında târih var. Söz konusu mektuplar, Şâir'in Edirne'den ayrılışından sonra kaleme alınmış.

İstanbul'dan gönderdiği anlaşılan 8 Şevvâl 1312 târihli mektupta, ev kirâsının ödenmesi, navlun bedeliyle annesine alınacak tren biletinin karşılanması için Edirne'ye para yolladığı ifâde ediliyor. Mektûbun altına yazdığı hâmişte Cerrahpaşa'da Mustafa Sıdkî Efendi'nin evinde müsâfir kaldığını bildirdiğine göre, Edirne'den ayrılması üzerinden çok zaman geçmemiş olmalıdır. Yazılış târihi, Milâdî 24 Mart 1896 ya tekabül eden bu mektûbun bize intikal eden kısmı şöyledir :

Lehü'l-hamd buraca işlerim yoluna girmektedir. İnşâallah i'âde-i me'mûriyet-i kadîmeme muvaffak olacağım. Ve mâ tevfiķi illâ bil'lâh Bizim Bekir Efendi orada ise göndermiş olduğum parayı kendisine teslim ediniz. Eğer hasbe'l-vazîfe kıra çıkmış ya'nî Edirne'den ayrılmış ise lûtfen fakir-hâneye kadar şedd-i rahl eder ve bizim ihtiyâr vâlideye eşyâyı toplamasını söylersiniz. Gönderilen para ev kirâsı ve şömendöfer navlunudur. Bekir Efendi bulunmadığı takdirde onları şömendöfere yükletmek tabi'î sizin himmetinize kalacaktır. Eşyâ şömendöfere yükletileceği zaman navluna İstanbul'da verilmek üzere bilet almır. Vâlide'ye ayrıca mektub yazmaya hâcet yoktur. Haber (Kâğıt zedelenmiş, yazı kesilmiş) Siz kendisine tebliğ edersiniz. Tabi'î zamân-ı hareketi de bildirirsiniz değilmi 'azîzim ?

Hasan Efendi kardeşimin gözlerini öperim (kâğıt yırtılmış) Siddik Teyfik Bey'lere Receb Efendi'ye Sofyalı Ahmed Ağa'ya Yüzbaşı Ahmed Kemâl Bey'e Necib Bey'e Hâlid Efendi'ye Remzî Efendi'ye ve sâ'ir beni ve sizi seven ahib-bâya.... bâktî: Hasbeten li'l-lâh olan vedâd. Fî 8 Şevval sene 313

*Kardeşiniz
Mehmed Âkîf*

Beni İstanbul'da Cerrahpaşa'da Candarlı Halîl Hayreddin Paşa Evkâf-ı şert-fesi kâ'im-makâmı Mustafa Sıdkî Efendi hânesinde müsâfir bulursunuz... Hasan Efendi İstanbul'a gelmiş ammâ ben görmedim-- Makrıköyü..... Niyâzî Efendi ile Hâfız Vasfî Efendi'nin cümledenize selâmı vardır(Klişe:2).

İzmir'de kaleme aldığı 29 Nisan 1312 târihli mektupta da Edirne'de muârif kurduğu şahısların isimleriyle karşılaşıyoruz :

Bismillâh
Süleymân Efendi'ye

°Azîzim,

İstanbul'da iken almış olduğum mektûbunuza işte İzmir'den cevâb verebiliyorum. Hayvan mübâyâ'asına me'mûr olarak Anadolu vilâyât-ı şarkıyyesine °azîmet üzre bulunduğumuzu gazete (orijinal nüshada kâğıdın bu kısmı yırtık) behemahâl görmüş olacağınız cihetle nasıl olup da İzmir'e geldiği mi beyâna hâcet göremem.

Hasan Efendi kardeşimizin ellerini öperim. Temel Efendi'ye Hacı Hamîd Efendi'ye Siddik Bey'e Receb Efendi'ye Yüzbaşı Ahmed Kemâl Efendi'ye bizim Bekir Efendi'ye Sofya'lı Ahmed Ağa'ya ve'l hâsil fakiri bilen ve seven dostlarımızın cümlesine ayrı ayrı selâm ederim.

Melfûf varak-pâreciğimi de Düyûn-ı 'umûniyye Muhâsebecisi'nin mahdûm-ı necîli Tevfik Bey'e takdîm ederseniz memnûn olurum

Âkif'inizi gönülden çıkarmayınız. Du'adân unutmayınız ki bu müfârakatın beynimizdeki vedûd-ı vifâka kat'a te'sfiri olmasın. Allâha ismarladık °azîzim Süleymân.

Fi 29 Nisan sene 312 Kardeşimiz
Mehmed Âkif

(Kâğıt zedelenmiş, okunamıyor) *Hâvert Bey'in Fecr'i tab° olunmuş, Memnûn oldum. Kendisini tebrik ederim. (Klişe: 3).*

Edirne'yi "mübarek memleket" diye vasıflandırdığı, son kısmı zâyi olmuş aşağıdaki mektupta Şeyh Galib'in bir tardiyyesini hâtırlatan altı mısralık bir nazım parçası da karşımıza çıkıyor :

Bismillâh

°Azîzim Süleymân !

Vedûd-nâme-i kerîmânени kemâl-i şevk ile aldım. Âşnâ-yi siddikınızı ebediyyen unutmıyacağınıza dâ'ir sebk eden mîsâkınızın ciddenden vesîk olduğunu ara sıra böyle .lûtuflarımızla ihtâr ederseniz doğrusu müteşekkîr (kâğıdın burası yırtık)

tık) lirim. Edirne'yi, o mübârek memleketdeki dostlarımı yâdetdikçe kendilerinden mahcûb olduğum için kalben nâdim bulunduğum birkaç yâr-ı vefâşî^cârın biride sizsiniz :

*Ey yâr-ı vefâ-şî^câr söyle
İhlâsımı bilmiyor musun sen
Gönlümdeki yadgâr-ı °aşkı
Âsûde değil mi her zeleden
Bi'l-lâh emin olun Süleyman:
Bir muhlis-i bi-riyânızım ben. (Klişe: 4)*

Görülüyor ki, bu mektuplar, pek edebî bir değer veyâ edebiyat târihi için ehemmiyetli bir haberi taşıyor. Âkif'in me'mûriyet icâbı gittiği Edirne'de bir takım dostlar kazanacak kadar kaldığını; bu dostların bir kısmının isimlerini; başka yere tâyin edildiği zaman, tekrâr Edirne'de vazîfe isteyecek kadar o mübârek şehri sevdiğini; bu şehirden ayrıldığı zaman henüz annesinin sağ olduğunu; ayrıca biyografi kitaplarında kaydedilmeyen bir vazîfe ile İzmir'e gitmiş bulunduğunu ortaya koyuyor.

IV- Şiirleri

A- Gazelleri :

Bu manzûmeler; *Edirne'de Baytar Müfettişi Mehmed Âkif Efendi'nin tertibetmiş olduğu gazeliyyât* başlığı altında toplandığına göre, Şâir'in henüz Edirne'de bulunduğu sırada istinsâh edilmişlerdir. Yukarıda söz konusu ettiğimiz mektuplar; Âkif'in mübârek şehri 1313 Martı'nda terkettiğini gösteriyor: Demek ki, bu gazeller en geç 1313 Martı'nda yazılmışlardır.

Metinler, Âkif'in hangi yollardan geçtikten sonra *Safâhat*'deki hüviyetine kavuştuğunu göstermeleri bakımından mühimdirler. Şâir, ileride ithâm edeceği edebiyâtı, an'änenin en çözülmüş olduğu bir devrede denemiş görünüyor.

Bunları, defterdeki sıralanışlarına göre söz konusu edeceğiz.

Birinci gazel :

Bu manzûmenin Edirne'de yazıldığı kaydedilmiştir: Şâir, *şömendöfer merkezinde kahve içmek için oturdukları meyhânede*-iki kahve ısmarladığına göre, o esnâda yanında bir de arkadaşı olacak- güzel bir çehre görmüş, ona karşı

duyduğu hayranlıkla *bi'l-irticâl* iki beyit söylemiş(!), kahveler gelinceye kadar, karşısında *mollalardan birini hâzır* [°]*addederek* birinci gazeli meydâna getirmiş. İrtical, şiirin tekâmülünde bir merhâleyi göstermediği için bu iki beyitle, baştaki sondaki fıkrayı buraya nakletmeği lüzumsuz sayıyoruz.

Âkif'in şiire gazel an'anesiyle başladığına, gazelin de rindâne bir müeddâyı taşıması gerektiğine göre, Şâir'in ilk nâzım mümâreselerinde *m[°]ahûd kalın enseli mollalardan birini hâzır* [°]*addederek* ona çıkışması tabiidir.

Metin şöyledir :

*Kürsîye çıkıp bâde-perestâne atarsın
Ey hâce-i pejmürde fazilet mi satarsın
Bir kerre şu sâkî-i melek-çehreyi görsen
Destârı başından atarak sen de atarsın
Meyhâne-nişînâna melâmet ediyorken
Bi'l-lâh gelir hâk-i mezelletde yatarsın
Üç günde elinden giderek Emsile Maksûd
Kalmaz satacak mâmelekin borca batarsın
Çok mollayı gördüm sana benzer a hocam ben
Elbet gün olur bir gözü mahmûra çatarsın*

Kafiye “teng” düşmemiş: Bu beş beyit, bir kahvehânedede, sohbet esnâsında kolaylıkla vücûda getirilebilir. Manzûme, Muallim Nâcî Efendi'nin *Tercemân-ı hakîkat* sûtûnunda nasîhat verdiği gençlere âit gazellerin herhangi birinden farksız.

İlk iki beyitte hemen göze çarpan husûs, “atar” lâfzı etrâfındaki oyundur. Bu sözü üç ayrı yerde, üç ayrı mânâ ile kullanıyor: Birinci mısırâm sonunda “aleyhte konuşmak, zemmetmek”, ikinci mısırâm ortasında “fırlatmak”, aynı mısırâm sonunda “içki içmek”. Son kullanış; yazı dilinde yaygın değildir, daha ziyâde konuşma diline hâstır, hattâ bir dereceye kadar avâmîdir.

Birinci beyitte, *satarsan* lâfzı etrâfında da bir oyun göze çarpıyor: Bir taraftan kinâye yoluyla “taslarsın”, “hâiz olmadığın bir vasfı taşıyormuş gösteririsin”, diğer taraftan istiâre yoluyla “anlatırsın, takrîr edersin” mânâlarına geliyor. -*Satış* ; hocaların anlatışları, takrîr kudretleri hakkında kullanılan bir deyimdir. “Bu hocanın ilmi çok da satışı yok” derler-. Binâenaleyh burada iltizâmî veyâ tesâdüfî bir tevriye vardır.

Emsile, *Maksud* kelimeleriyle cüz'ü söyleyip küllü kasdetmek sûretiyle mecâz-ı mürsel yapan, yâni hocanın bütün kitaplarını murâd eden Şâir; bu kitapların muhtevâlarını da hâtıra getirmek sûretiyle diğerk bir tevriye örneği vermiş oluyor. *Emsile* ve *Maksud* sözlerinin müsnedi olan ve ayrıca "mâmelek" ismini tavsîf eden *satacak* sözü de bir tevriyeye yol açıyor: Birinci mânâsiyle *Emsile*'yi, *Maksûd*'u para karşılığında satarsın, elinde başka bir şeyin kalmaz demek oluyor. İkinci mânâsiyle zihnî servetin; *Emsile*'nin, *Maksûd*'un yazdıklarından ibârettir, onları üç günde anlatır bitirirsin, geriye birşeyin kalmaz fikirini ifâde ediyor.

Ayrıca *kürsî* — *hâce*, *bâde-perestân* — *pejmürde*, *melek* — *destâr*, *meyhâne-n işinân*—*melâmet*—*hâk-i mezellet*, *satacak mâmelek*—*borca batmak*, *gördüm*—*gözü mahmûr*... sözleri arasında da münâsebet vardır.

Tahlîli genişletirsek daha başka hünerler, san'atlar çıkarmamız mümkündür. Bunların bir kısmı bililtizâm yapılmıştır, bir kısmı tesadüfidir, bir kısmı da konuşma dilinin tabîî yapısı içindedir. Bütün edebî san'atların Şâir tarafından kasden yapılmış olduğunu kabûl etsek bile; manzûme, klâsik gazellerdeki husûsiyetlerden mahrumdur. Hattâ ebedi san'atları, satıhta kalan Encümen-i Şuarâ nazmından da uzaklaşmıştır.

Bir *hâce-i pejmürde* terkibi; bunu, *Tercemân-ı hakikat* amatörleri nazmı çerçevesine sokmak için kâfidir.

Fazla olarak *sâkî-i melek-çehre* terkîbi, klâsik şiir an'anesine uymaz. Uyduğu taktirde, *sâkî* tarafından sunulan içkinin, maddî şarap değil, ilâhî aşk olması gerekir. Hiç olmazsa zâhirde *bint-i ineb* veyâ *duhter-i rez* mânâsına gelse bile; mazmûnu mutlaka tasavvufî mânâyı taşır. Tabîatıyla bu, yeni bir kullanım tarzı değil, şâir'in acemiliğinden gelen bir hâldir.

Şu hâlde Âkif, mahlâs beyti bulunmayan bu gazelde ham sofuyu muâheze etmiştir. Manzûmedeki edebî san'atlar, ilk bakışta göze çarpacak kadar açıktadır. Maamâfih bu hâl, daha Encümen-i Şuâra'da başlamıştır. Âkif'in bu Encümen'e dâhil şâirlere nisbetle, bâzı terkiplerin tasarrufunda acemiliği vardır. Ayrıca manzûme; Muallim Nâcî ve arkadaşlarını üstün sayan nesle âit bâzı üslûp işâretleri de taşıyor.

İkinci gazel :

Bu manzûme; Fuzûlî'nin :

Gark-ı hûn-ûb-ı dil etdi dtde-i giryan meni
Anca merdüm kanını tökdüm ki dutdu kan meni

matlâlı gazeline nazîre olarak yazılmış görünüyor.

Metni şöyledir :

*Sevk-i a^cmâk-ı hayâlât etmede her an beni
Kudretü'l-^caynım o güzel⁸ eyliyor hayran beni
Dil harâb-ı izturâbım nevha-sâz-ı hayretim
Âh-ı sevdâ-yı elimindir eden gıryan beni
Bilmedim mâzilerim hengâm-ı ikbâlim imiş
Sevk-i yâd-ı hasret eyler şimdi ol ezman beni
Şerha-dâr-ı nâveg-i ^caşk olduğum günden berû
Hiç râhat koymuyor bu yâreli vicdan beni
Derd-i tâkat-sûz-ı hicrin Âkif'i mahveyliyor
Merhamet kıl etme terk Allâh için ey can beni*

Manzûmenin daha ilk beytinde bir za^cf-ı te'lifile karşılaşılıyor: Bu, *kudretü'l-^caynım* terkîbinin kullanılış tarzıyla kendini gösteriyor: Terkîbin, Şâir tarafından, dert yandığı kimseye yöneltilmiş bir hitâb olduğunu kabûl etmek mümkün olduğu gibi, *o güzel* söz gurubunu niteleyici ve sonundaki “olan” lâfzı hazfedilmiş bir sıfat fiil sayılması da mümkündür. Okuyucu için, bu iki vazîfeden birini tercihe yarıyacak bir karîne bulunmasaydı, ifâdede bir ta'kid-i ma'nevî bulunduğunu ileri sürebilirdik: Lâfız, “iltifat” mânası taşımak ve “tesâhüb” ifâde eden bir iyelik zamîri ile bitmek sûretiyle, bize bu medlûllerden birini tercih imkânını veriyor. Böylelikle *kudretü'l-^caynım* sözünün, “gözümün nûru olan sevgilim” yerine kullanılmış olacağını düşünüyoruz. Görevi de, her iki mısraâ âit yüklemeler arasında ortak bir fâil (özne) mevkii almak oluyor. Ancak mâ-nâya, bir sekteden sonra intikal edebiliyoruz. Bu cihetle terkîbi, za^cf-ı te'lifile ârizalı saydık.

Gazeldeki fesâhat kusûru, yalnız bundan ibâret değildir. Müteâkip beyitte bir *mâzilerim* lâfzı ile karşılaşılıyor. Türkçede şahsın “mâzileri”nden değil, “mâzîsi”nden bahsetmek me'nustur. “Mâziler” sözü, tenkir maksadıyla, ancak birbirini tâkibeden uzun târih devirleri hakkında kullanılabilir. Bu yüzden de Şâir, bir kıyâsa muhâlefete düşmüştür.

Aynı beyitte yer alan :

Sevk-i yâd-ı hasret eyler şimdi ol ezman beni

mısraî da hatâlıdır. Her hâlde Şâir'in yâdettiği *hasret* değil, *ezmandır*. Niyeti de, “hâsretle yâdetmeye” sevk edildiğini ifâde etmektedir. Fakat lâfız, niyetinden

8 Bu *güzel* kelimesinin, Şâir'e âit orijinal metinde *dilber* olması muhtemeldir.

farklı bir mânaya delâlet ediyor. Bu sûretle de ayrı bir fesâhat ârızasıyla karşılaşmış oluyoruz.

İkinci mısırâda vezin zarûretiyle *o güzel* sözüne verilen eziyetin Şâir'den değil, müstensihden geldiğini zannediyoruz. Diğer imâleler, o gün için tabii sayılabilir.

Bu ârızalara bakarak, inceleme konusu olan gazelin, bulduğumuz manzûmelerin en eskisi olacağını söylemek mümkündür. Fakat bâzı mısırâlarda karşımıza çıkan kelimeleri tasarruf gücü, bizi böyle bir karâr için tereddüde düşürüyor. Hele,

*Derd-i tâkat-sûz-ı hicrin Akif'i mahveyliyor
Merhamet kıl etme terk Allâh için ey can beni*

beytinin ikinci mısırâında eski şiir ölçüleriyle istenilen mükemmeliliyete varılmış gibidir. Şâir: "Ey can, beni terk etme!" derken hem *can* müşebbehünbihi-ne medlûl olan "sevğilisi"nin, kendisini bırakıp gitmemesi isteğini ifâde etmekte, hem de *var git ölüm...* ün başka bir ifâde tarzını ortaya koymaktadır. Beyitte bu tevriyeden başka *vârin uzaklaşmasının cânın bedeni terketmesi* ne benzetilmesi tasavvuru etrafında haylıca da cemiyetli söz vardır: *Takat-sûz—mahveyleme—merhamet—derd.* Ayrıca *terk* ve *hicr* kelimeleri arasında da bir tekabül görüyoruz.

Fakat manzûme, klasik bir gazel konusuyla vücût bulmasına, klâsik bir gazele nazîre olarak yazılmış olmasına rağmen, yeni devrin damgalarını taşıyor: *A mâk-ı hayâlât*, hâlis Abdülhamid devri tasavvurudur. *Sevdâ-yı elimi* de yeni devre bağlamak lâzım. *Nâveg-i aşka* bilmem Muallim Nâcî Efendi müsâade eder miydi? Yoksa *Nâveg-i müjgân* olur, terkip, muakkad mi derdi? Fakat mecâz-ı mürsel yoluyla aşk sebebiyle atılan nâveg tasavvuru mümkündür: Bu da *nâveg*in istiârî mânâsına engel değildir.

Demek ki, bu gazelde Eski Edebiyata hâs başarılı bâzı hünerler bulunmakla berâber, vezin ve fesâhat hatâlarıyla, Muallim Nâcî edebî dâiresine giren şâirlerde görülebilecek bâzı yeni terkipler yer almaktadır.

Üçüncü gazel :

Üçüncü gazel, Nef'inin Şinâsî tarafından cevâplandırılan manzûmesini hâ-tırlatmaktadır. Sırf vezinle kafiyyeye inhisâr eden bu ben zeyiş, biraz sonra söz konusu edeceğimiz *Terkib-i bend*'in altıncı terkip-hânesinde de karşımıza çıkacaktır.

Metin şöyledir :

*Allâhı seversen nazarımdan güzer etme
 Muştâkıını başın için olsun heder etme
 Kurbân oluyor bir (nigeh-i) lâtfuna rûhum
 Sevdâ-zedeye böyle diriğ-i nazar etme
 'Aşkın ne azâb olduğunu sen de bilirsin
 Gel hâtır-ı virânemi zîr ü zeber etme
 Terketme kapından bu ciğer-sûzı yazıkdır
 Feryâdına rahmeyle beni derbeder etme
 Ey nûr-ı 'uyûnum bu temâşâya doyulmaz
 Allâhı seversen nazarımdan güzer etme*

Bu manzûme diğerlerine nisbetle ârızasız görünüyor. İkinci beyitte parantez içindeki *nigeh-i lâfzını*, müteâkip mısradaki *nazar* kelimesine bakarak biz ilâve ettik: Müstensih tarafından ihmâl edilmiş olacak. Metin tâmiri usûlü, bu kabil ilâvelere cevâz vermektedir.

Aynı beyitte yer alan *rûhum kurbân olması* tasavvuru da yenidir.⁹

Dördüncü gazel :

Tanıtığımız manzûmelerin en mükemmeli budur. Şâir'in, haklı bir fahriye beyitiyle bitirdiği gazelinin metni şöyledir :

*Bir lem'ası yok tâbiş-i ruhsârına benzer
 Hurşîd nasıl meş'al-i dîdârına benzer
 Gülzârda bülbüllerin âhengi-i lâtfi
 Haşâ ki senin şîve-i güftârına benzer
 Binlerce nazar mest-i temâşâ-yı hirâmın
 Bir şîve bulunmaz hele güftârına benzer
 Meyhâne-nişîn eyledi zühhâd-ı kirâmı
 Ben görmemişim dîde-i sehhârına benzer*

9 Fuzûlî'nin :

*Vermeyen cânın sana bulmaz hayât-ı câvidân
 Zinde-i câvid ana derler ki kurbandır sana
 beytindeki ayrılık, yalnız cân lâfzı etrâfındadır.*

*Gönlüm ki ezelden beri lebrîz-i hevâdır
Sâkî o senin sâgar-i ser-şârına benzer
Nâcâr kalup eylediğin va'd-i mülâkat
Dün bûse için verdiğin ikrârına benzer
Tavstfîne tezyfîne halkın ne bakarsın
Nâdir bulunur Âkif'im eş'ârına benzer*

Işıkla, ses güzelliği ile, hareketle, gözün büyüleyici kudretiyle, sevdâ ve içkiyle, buluşma ve bûse ile, halkın hükmünü hiçe sayacak kadar nefse itimatla ilgili kelimeler, umûmiyetle etrâflarında da birer tedâî zinciri topluyorlar. Şüphesiz ki, bu tedâîler, lâfızların lûgat mânâlarının ötesinde, derin alâkalara dayanmamaktadır. Fakat sıralanışta bir insicam göze çarpıyor. Böylece Âkif, Encümen-i Şuarâ zümresince de kabûl görebilecek bir başarıya kavuşmuş oluyor.

B- Terkîb-i Bendi :

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, manzûme;

Edirne'de Baytar Müfettişi Mehmed 'Âkif Efendi'nin tertib etmiş olduğu Terkîb-i benddir cümlesiyle takdîm olunuyor. Önce metne bir göz atalım. :

*Sâkî! Getir ol bâdeyi kim rûh-i revândır.
Peygûle-nişinân-ı gama neş'e - resândır*

*Her katresi erbâb-ı kemâlin nazarında
Hurşîd-i hakîkat gibi envâr-feşândır*

*Her müntesib-i sâgar-ı gül-reng-i müldâmın
Âyine-i ikbâli müldâmü l-leme andır.*

*Sâkî içelim 'aşkına yârân-ı kadîmin
Kim herbir bir kûşe-i firkatde nihândır*

*Sâkî içelim geçmez ele ahd-ı cevânî
Hengâm-ı safâ işte bu kıymetli zamândır.*

*El çekme bu ser-germ-i şerâb-ı ezelden
Bî-çâre felâket-zededir hâli yamândır*

*Nâ-mahrem olan 'âlem-i feyz-âver-i âba
Heyhât ne bilsün bu da bir başka cihândır.*

*Rindân oturup işret ederler o miyânda
Mutrib dahi bülbül gibi feryâd-künândır*

*Gûyâ ki o sâkî-i kadeh-kâr-ı lâttfin
Peymâne-i lütfunda füyûzât 'iyândır*

*Her kûşede bir nûr-i tecellî mütecellâ
Meyhâne değil gülşen-i feyyâz-ı cinandır*

*Hem-dem olamaz âdeme peymâneye benzer
Yok cây-ı selâmet hele meyhâneye benzer.*

*'Âlemede edâniye müdârâdan usandım
Nâ-hak yere takdîr ile gavgâdan usandım.*

*İkbâl etek öpmekle müyesser olacakmış
Ben öyle rezilâne temennâdan usanndım.*

*Beyhûde imiş etdiğim ümmid-i terakkî
Bir şey diyemem zâten o sevdâdan usandım*

*Allâh bilir devlet-i dünyâda gözüm yok
Devlet değil â şimdi bu dünyâdan usandım*

*Nâ-merde değil merde değil ferde inanma
Ben herkesi hayretle temâşâdan usandım*

*Şeh-râh-ı sadâkatde devâm etmeli derdim
Heyhât bugün işte o da'vâdan usandım*

*Elbet gün olur anlamamakdan usanırsın
Bi'l-lâh sana şerh-i süveydâdan usandım.*

*Dergâh-ı tahammülde sebât etmeyi kurdum
Allâh'a bile derdimi şekvâdan usandım*

*Geçdim feleğin bağ ü bahâr ü çemeninden
Hem-râzım iken bülbül-i şeydâdan usandım.*

*İster isen ey fecr-i emel hiç görünme
Rüyâ gibi her dem seni hülyâdan usandım*

*Lâ-kayd olayım fikri ile hayli çalışdım
El-minnetü'l-illâh ki her şey'e alışdım.*

*Câhil geziyor zevrak-ı ikbâl-i sefâda
‘Ârif yüzüyor merkez-i girdâb-ı belâda*

*Ser-tâc olacak¹⁰ kemâl ehli yazık kim
Makhûr oluyor dest-i habîs-i cühelâda*

*Kimler sürüyor zevkni gülzâr-ı bahârın
Kimler görüyor şiddeti hengâm-ı şitâda*

*Kimler çekiyor sîneye mahbûb-ı merâmı
Kimler geziyor ye's ile dünyâ-yı fenâda*

*Kim yaslanıyor bister-i nâzende-i vasla
Kîm yaslanıyor kûşe-i sengîn-i cefâda*

*‘Âkil olan âdemde şetâret göremezsın
Câhilde ise istediğinden de ziyâde*

*Ey hikmeti fâzılları hayrân eden Allâh
Bir ni‘met-i hayret mi bıraktın fuzalâda*

*‘Âlemde eğer mazhar-ı ‘aciz olmasa insan
Hâşâ ki hatâlar bulacak sun‘-ı Hudâ'da*

*İnsan ne yapsun ne ki pervâza mahal yok
Esrâr-ı Hudâ sidre-i ‘ulyâ-yı hafâda*

*Allah biliyor hikmetini başkası bilmez
Yok zerre kadar ma‘rifet erbâb-ı dehâda*

*Girdâbe-i hayretde kalır ‘akl nihâyet
Hayret yine hayret yine hayret yine hayret*

*Tâkdîr-i sıfâtında melâ'ik bile hayrân
Yârâb seni idrâke nasıl yol bulur insan*

*Esrâr-ı ulûhiyete ‘irfân ne yapsın
Hep ‘aczi derpîş ediyor gâyet-i ‘irfân*

Her yerde tecelli kılıyor şâhid-i feyzin
Misbâh-ı cemâlinle müş'â ş'â bütün evkân

Kudsiyyetnin bârikıdır mihr-i muzia(?)
Ulvîyyetinin nâtıkıdır mâh-ı fîrûzân

Kudret, 'azamet zâtına mahsûs ü müsellemler
Kudret, 'azamet sâdece zâtında nümâyân

Birsin, ezelisiz ebedîsin, samedîsin
Yâ Râb sana yoksun demeye var mıdır imkân

Sensin bütün ef'âlde fâ'âl-i hakî kî
Sensin mülükü'l- 'arşa olan sâhib-i fermân

Bir kısmı bu halkın seni mabûd bilirler
Bir kısmı ise etmiyor el'ân sana îmân

Ser-dâde-i îmân iken erbâb-ı fazîlet
Üftâde-i hüsrân oluyor bunca hakîmân

Her nazrede çarpar göze bin 'ukde-i hikmet
Lâkin anı keşfeyleyemez dîde-i iz'ân

Kânûn-ı ilâhîde ki ahkâm büyüktür
Mikyâs-ı tefekkür ise gayetle küçüktür.

Her canlı olan heykeli âdem mi sanırsın
İnsanlığı bir şekli-i mücessem mi sanırsın

Mâdâm ki âdem olacak mazhar-ı tekrîm
Hep gördüğün eşhâsı mükerrerem mi sanırsın

Âzürde-dil-i devr-i dil-âzâr-ı felektir
Âlemde 'ukûl ehlîni hurrem mi sanırsın

Ebnâ-yı zamânın keremi anların olsun
Mükrim görünen mâkiri Hâtem mi sanırsın

Ey müstenid-i mesned-i yek-rûze-i ikbâl
İkbâlini iclâlini her dem mi sanırsın

Bir kerre de karşıdaki peymâneyi söylet
Bak gör ki ne söyler anı ebkem mi sanırsın

Nâçâr olarak mülzem olan ʿâcize bakma
 Sen gerçek o biçâreyi mülzem mi sanırsın
 Ey devlet-i dünyâ ile fahr eyliyen ahmak
 Kendin gibi dünyâyı da sersem mi sanırsın
 Bln dürlü hakâyık ki var ondan haberin yok
 Üç şeyle hocam kendini aʿlem mi sanırsın
 ʿÂlim dediğin anladığın gûne değildir
 Gafletle geçen demleri ʿâlem mi sanırsın
 Minhâc-ı Hudâ dîde-i tahkika ʿtyândır
 Yol doğru iken ʿaksine gitmek hezeyândır
 Halkın kimi müstakbele rekz-i nazar eyler
 Müstakbel ise kendiliğinden güzer eyler
 Müstakbel için hâli fedâ eyleyen âdem
 Nâ-hak yere gâyetle büyük bir zarar eyler
 Mâziye teʿessüfle geçen ömre yazık kim
 Beyhûde esef ömrü hebâ vü heder eyler
 ʿÂkıll diye ol âdeme derler ki zamanda
 Boş durmıyarak kesb-i kemâl ü hüner eyler
 Gâfil diye o âdeme derler ki cihanda
 Dâ'im oturup eski zamâna keder eyler
 Maksad ne imiş bilmeli dünyâyâ gelişden
 Dünyâyâ gelen sanma ki bir hoş sefer eyler
 Mazhar olur amâline eshâb-ı tahammül
 İkdâm ise her mukdimi sâhib-zafer eyler
 Tedbîre tevessülde olanlar mütekâsil
 Bilmez de hatî'âtını haml-i kader eyler
 ʿAşk olsun o eslâfa ki ahfâdını mes'ûd
 Eyler de ânın nâmı gönüllerde yer eyler
 Binlerce kişi hayr ile yâd olmayı ister
 Binlerce kişi lâ'nete kendin siper eyler
 ʿÂlemde ne ekdinse biçersin anı mutlak
 Öyleyse nedir şer yaparak fâ'ide ummak ?!

Mâb'adı henüz elde edilemediğinden bu kadarla iktifâ..

Görülüyor ki, onar beyitlik terkib-hânelerden meydâna gelen manzûmenin ancak bize altı terkib-hânesi intikal edebilmiştir. Müstensih siyah mürekkeple yazdığı bu terkib-i bendin altına, mor mürekkeple: *Mâb'adı henüz elde edilemediğinden bu kadarla iktifâ...* sözlerini yazmıştır.

Şiir, Ziyâ Paşa ile canlanan Bağdadlı Rûhî geleneğinin son halkalarından birini teşkil etmektedir¹¹.

Bu terkib-i bend, bâzı yerleriyle -Âkif'in, Meşrûtiyet'ten sonra karşımıza çıkacak- hüviyetinin ilk müjdelerini taşıyor.

Maamâfih burada da ilk terkib-hâne, -Ziyâ Paşa ve Muallim Nâcî Efen-di'de olduğu gibi- "sâkî"ye hitâbla başlamaktadır. Bağdadlı Rûhî, bu hitâbı ikinci hâneye bırakmıştı.

Sâkî ! Getir ol bâdeyi kim rûh-ı revândır

sözlerinden meydâna gelen ilk mısra; Ziyâ Paşa'nınkinden yalnız bir terkiple ay-rılmaktadır: Tanzimât şâirinin eserinde, *rûh-ı revân* yerine *mâye- i cân* kelime gurubunu buluyoruz ki, bu ayrılış da, mânevî olmaktan ziyâde lâfzîdir.

Birinci terkib-hane, "sâkî"den istenilen "mey" in vasıflandırılmasına tah-sîs edilmiştir. Bu vesile ile "*sâkî, peymâne, meyhâne*"ye de temâs olunmakta-dır. Dikkatlerimizi belirtmeden önce, -ayrıntılara girmeksizin- bu terkib-hâ-nenin meâline göz atalım:

Şâirin "sâkî"den istediği mey; *gamlulara neş'e verir. Her damlası-olgun kim-selerin gözünde- güneş gibi, nûr saçıcıdır. Gül renkli içki kadehine intisâb eden herkesin istikbâl aynası, dâimâ parlaktır. Sâkî, herbiri bir firkat köşesinde kay-bolmuş eski dostların aşkına içelim! Gençlik çağı, her zaman ele geçmez; safâ hengâmı, bu kıymetli zamandır. Feyiz getirici âb âlemine yabancı olan, bunun da bir başka âlem olduğunu ne bilsin ? O (mecliste) rindler, içki içerler; mutrib de bülbül gibi feryâd eder. Sanki kadeh-kâr olan lâtif sâkinin lûtfettiği peymânede, "füyûzât iyandır". Her köşede bir tecellî nûrunun "mütecellâ" olduğu bu yer; meyhâne değil, feyyâz (bir) cennet gülşenidir.*

İnsana peymâneye benzer hem-dem olamaz. Hele meyhâneye benzer se-lâmet yeri de aslâ yoktur.

11 Reşat Nuri Güntekin'in yukarıda söz konusu edilen yazısından da öğreniyoruz ki, Dâ-rülfünûnda hocalık eden Âkif, üçüncü dersinde öğrencilerine :

— *Siz bugün Sahhaflar Çarşısından yüzer paraya bir Terki-i Bend ile bir Terci-i Bend alıp getirin de onu okutayım* demiştir.

Bu hâtıradan anlaşılıyor ki, Şâir, Ziyâ Paşa'yı öteden beri sevmektedir.

Burada bir beytin me'âlini vermeyi bililtizam sonraya bıraktık:

*El çekme bu ser-germ-ı şerâb-ı ezelden
Bi-çâre felâket-zededir hâli yamandır*

Şâir; *ezeli şarapla sarhoş olandan el çekme! Zavallı felâket-zededir, hâli yamandır*, derken kasdetmiş olduğu içkinin mâhiyetini ortaya koyuyor. *Şerâb-ı ezeli* terkîbi gösteriyor ki, burada "mey" in tasavvufî mânâsı murâdedilmektedir. Ziyâ Paşa'da mebbe fikrine dayanan bu işâret yoktur. Hâlbuki ilk örnek olan Rûhî'nin şiirinde:

Biz ehl-i harâbâtınız mest-i elestiz

mısrâ ile "şarab" ın tasavvufî mânâsı açık olarak ortaya konulmuştur. XVI ncı yüzyılın Şâir'i ; Fars şâiri Peyâmî'nin tercüme ve tazmîn ettiği beyti ile de şarâbın bu mâhiyetine dönmüştür. "Rindân-ı sabûhî-zede-i bezm-i kıdem"den olan Rûhî'nin manzûmesinde Peyamî'ye âit şu beyit :

*Mâ rind-i sabûhî-zede-i bezm-i elestîm
Pîş ez heme sâgar-keş ü bîş ez heme mestîm*

karşımıza çıkıyor.

Muallim Nâcî Efendi de "sâkî"ye hitâbettiği terkîb-hânede *der-i Hakkol* derken yine tasavvufî bir mânâ kasdetmiş olabilir. Fakat Nâcî'nin şu beytinde tasavvufî manâ aşıktır :

*Timsâle gönül bağlama bunlar gibi sen de
Ol 'aşk-ı hakiki ile kevneynden âzâd*

Âkif bu manzûmede yer yer parılı ve renge delâlet eden kelime ve terkiplere baş vuruyor: *Hurşîd-i hakikat, envâr-feşân, sâgar-ı gültreng, müdâmü'l-leme'ân, âyine-i istikbâl* (Şâir aynanın leme'ân olduğunu bildirdiğine göre, bu ayna gerd'den ârîdir), *nûr-i tecelli, mütecellâ, iyân* gibi. Bu sözlerin bir kısmını yorumlama sûretiyle, *nûr-ı tecelli* terkibiyle *mütecellâ* kelimesini mutlak sûrette tasavvuf ıstılâhındaki yerine oturtmak lâzımdır. Burada *füyûzât, 'âlem-i feyz-âver-i âb, gülşen-i feyyâz-ı cinân* lâfızlarının mihrâkını teşkil eden "feyz" sözü de aynı noktadan değerlendirilebilir.

Demek ki, Âkif'in sâkîden istediği mey; hem maddî hem manevî husûsiyet taşıyor. Maddî yönüyle gamı dağıtan, zihni aydınlatan, uzaktaki dostların yâdına vesîle olan, bir daha dönmeyecek gençlik çağına neş'e getiren... bir unsurdur. Manevî yönüyle de tasavvufidir; sekri, ezel bezminden beri devâm etmektedir.

Sâkiye yöneltilen bu hitâbın şiir geleneği icâbı olduğunu bir daha kaydedelim. Hakîkatte içki düşmanı olan Âkif, Âsım'da da tasavvufu:

Sundular Türk'e tasavvuf diye olgun şırayı

mısrâıyla ithâm edecektir.

İkinci terkeb-hâne, Şâir'in düştüğü ye'si ortaya koyuyor. Âkif, burada müfred mütekellim (birinci tekil şahıs) olarak söz etmek sûretiyle önceki örneklerden ayrılmıştır. Bağdâd'lı Rûhî, *biz* derken kendisinin dâhil bulunduğu zümreyi de kasetmiş görünür. Ziyâ Paşa kendi derdini, gaibe (üçüncü şahsa) yüklemek sûretiyle "tenkîr" yolunu tercih etmiştir. Muallim Nâcî Efendi de, kendisini ileri sürdüğü zaman, cemi mütekellim içine girmektedir. Rûhî ve Nâcî'nin kendi şahısları etrâfında anlattıkları, umûmiliklerdir. Ziyâ Paşa üçüncü şahıs üzerinde ve müpheme firârdan faydalanarak, Âkif, doğrudan doğruya kendisini ortaya koyarak hayat tecrübelerini anlatıyor.

Mehmed Âkif'te bezginliğin zembereği *-dan usandım* redifidir: Bu redif etrâfında -Şâir'in karşılaşmış olduğu- çeşitli manevevi, içtimâî bozukluklar sıralanıyor.

Daha sözün başında anlıyoruz ki, Âkif, kaderini değiştirmek için mücâdelelere girmiş, sonunda bunun beyhûde olduğunu anlamıştır. Bütün tecrübelerinin sonu :

Nâ-hak yere takdîr ile gavgûdan usandım

mısrâında toplanıyor. Şâir; ikbâl, terakkî, dünyâ devleti ümidine düşmüş; hepsini gerçekleştirmek için teşebbüslerde bulunmuş *şeh-râh-ı sadâkatde devâm* etmek sûretiyle birgün murâdının yerine geleceğine inanmış; sonunda bu işlerin "edânîye mudârâ", "etek öpmek", "rezilâne temennâ"da bulunmakla sağlanacağını, başkalarına muhtac olmağı gerektireceğini görmüş; hayâl kırıklığına uğramış, her şeyden usanmıştır. Tabiattan zevk almayı dahi kaybetmiştir. Emel fecrine bile küskün görünüyor. Ona "dergâh-ı tahammülde sebât etme" kalmıştır. Kalbini açtığı zaman kendisini anlıyacak kimse yoktur.

Allâh'a bile derdîmi şekvadan usandım

diyor.

Bu terki b-hâneyi tâkibeden bendden anlıyoruz ki, Âkif, büyük bir gayretten sonra (başkalarının himmetine bağı olan) bu şeylere lâkayd olabilmek kudretini kazanabilmiştir (!)

Burada Şâirin insana karşı şüphesi, insanı ithâm edişi korkunçtur:

Nâ-merde değil merde değil ferde inanma

Örneklerin ilki olan Rûhî'nin Terki b-i bendinde insanın tahkîr edildiğini görüyoruz :

*Ağyâr vefâdan dem urur yâr cefâdan
Âdemde vefâ olmya var ola köpekde*

Ziyâ Paşa'nın da insana güveni yoktur :

*Her kim ki arar bûy-ı vefâ tab"-ı beşerde
Benzer ona kim devlet umar zill-ı hümâdan*

“Edâniye müdârâ”, “ikbâl için etek öpmek”, “rezilâne temennâ”da bulunmak gibi fiillerin acı bir hicvini de taşıyan bu terki b-hâne; Âkif'in hayatında karalık kalmış bir noktaya ışık tutması bakımından ehemmiyetlidir. Anlıyoruz ki, Âkif, memûriyet hayatının başlangıcında liyâkatine uygun bir yerde edebilmek için teşebbüslere girişmiş; maksadı husûl bulmamış, -büyük bir ihtimâle göre-izzet-i nefsi kırılmış, neticede kendisi de bedbinliğe düşmüştür.

Üçüncü terki b-hânedeki liyâkatsizlerin saâdeti, üstün vasıflı kimselerin mahrûmiyeti söz konusu ediliyor. Şâir; beyitler boyunca mes'ûd ve mahrûm insanları karşılaştırıyor: Esefini, kimler sorusuna yüklemiştir. Beyitlerin ilk mısraındaki kim, hakketmedikleri imkânları elde edenlere, ikinci mısralarındaki kim kendilerine revâ görülmemesi gereken hâllere düşmüş meziyet sâhiplerine delâlet etmektedir.

Âkif; câhilin, safâ ikbâli kayığında dolaştığını, âkilin belâ girdâbında yüzdüğünü ifâde ederek söze başlamıştır. Bir takım kimler tekriri etrafında dolaşan hâlin, tasvîbedilmediğine delâlet eden ifâdelerden sonra, söz yine âkil-câhil karşılaştırılmasıyla mücerretten müşahhasa intikal ediyor: Âkil, sevinçten mahrûmdur, câhil ise, istenilenden ziyâde neş'elidir.

Bu karşılaştırma daha önceki örneklerde de mevcuttur. Nitekim Rûhî'nin terki b-i bendinde :

*Dünyâ vere câhillere el kâmil olanlar
Ayakda kalub olmıyalar habbeye kâdir.*

yâhut,

Ârif ki ola müdbir ü nâdân ola mukbil

veyâ,

*Evc-i feleğe basdı kadem câh ile câhil
Erbâb-ı kemâlin yeri yok zîr-i felekde*

mısrâ ve beyitlerine rastlıyoruz. Ziyâ Paşa, âkilin dertli olmasını bir tabiat kanûnu gibi görmektedir:

Her ‘âkile bir derd bu ‘âlemde mukarrer

diye bir kaide vaz’ediyor.

Mehmed Âkif’e göre, akıl sâhibi kimsenin kavuşabileceği ni’met ancak hayrettir. Manzûmenin bu kısmında, Şâir’in bir günâh etrâfında dolaştığını yakalıyoruz :

*‘Âlemde eğer mazhar-ı acz olmasa insân
Hâşa ki hatâlar bulacak sun‘-ı Hudâda*

Tabiatıyla Âkif, Ziyâ Paşa gibi lâedrilik sâhâsına girmemiştir.

Terkîb-hâne, aklın iktidârını hayretle sınırlayarak bitiyor:

*Girdâbe-i hayretde kalır ‘akl nihâyet
Hayret yine hayret yine hayret yine hayret*

Bu fikir, Ziyâ Paşa’da *Terci’-i bend’in* mihrâk noktasıdır.

Dördüncü terkîb-hâne, Allâh’ın azametini idrâkte insan aklının aczine tahsis edilmiştir. Şâire göre, *sıfatlarını takdirde meleklerin bile hayrân kaldığı Allah’ı idrâke insanın yol bulması, imkânsızdır. “İrfânın gayeti, hep azcini derpliş” ediyor; ulûhiyet sırlarına erişebilmesi, (elbette) kabil olmayacaktır. Onun feyzinin şâhidi her yerde tecelli kılıyor. Bütün kâinât onun cemâlinin çerâğı ile şa’şâ’lanmış. Işık kaynağı olan güneş onun kudsiyetinin parıltısıdır. Kudret, azamet, onun zâtına mahsüstür, zâtında görülür. Bir ezeli samed olan Allah’a yok demeye imkân var mıdır? “Bütün ef‘âlde fa‘al-i hakikî”, arş ülkelerinde fermân sâhibi odur. Halkın bir kısmı, onu mâbûd bilirler; bir kısmı ona hâlâ tmân etmemektedirler. Fazîlet sâhibleri imân (uğruna) baş vermiş iken hakîm insanlar, hüsrâna düşüyorlar. Her bakışta göze, bin hikmet düğümü çarpar; lâkin iz‘ân gözü onu keşfedemez. İlâhî kanûnun hükümleri büyüktür; insan tefekkürünün ölçüleri ise, gayet küçüktür.*

Görülüyor ki, Âkif, *Terkîb-i bendinin* bu kısmında Ziyâ Paşa'nın *Tercî-i bendi* sâhâsındadır. Tanzîmattan sonra yazılmış tevhid veyâ münâcât başlığını taşıyan birçok manzûmelerde aynı mes'eleler söz konusu edilir.

Beşinci terkîb-hâne *sanırsın* redîfiyle Ziyâ Paşa *Terkîb-i bendinden* geliyor. Muallim Nâcî Efendi tarafından kaleme alınmış olan *Terkîb-i bend*'in altıncı terkîb-hânesi de aynı kafiye ve redif etrâfında kurulmuştur.

Kafiye ve redifleri müşterek bu üç manzûme, itibârı yalnız rütbesinden neş'et eden kimseleri tezyifte birleşiyor. Ziyâ Paşa:

*Kibre ne sebep yoksa vezîrim deyu gerçek
Sen kendini destûr-ı mükerrerem mi sanırsın*

diyor. Nâcî Efendi, her rütbe sâhibinin itibâra şâyân olmadığını:

Her rütbeli bî-mâyeyi server mi sanırsın

mısrâi ile ifâde etmiştir. Âkif, evvelâ bu tip insanların ikbâlinin devâmsızlığını ileri sürüyor :

*Ey müstenid-i mesned-i yek-rûze-i ikbâl
İkbâlini iclâlini her dem mi sanırsın*

Daha sonra da, dünyâ devletiyle öğünen kimsenin ahmâk olduğunu bildirmektedir:

*Ey mesned-i dünyâ ile fahreyliden ahmak
Kendin gibi dünyâyı da sersem mi sanırsın*

Bilindiği gibi bu beyte dâhil ikinci mısraın örneği, Ziyâ Paşa'nın şiirinde :

Sen herkesi kör âlemi sersem mi sanırsın

şeklinde dir.

İlk örneğini Ziyâ Paşa'da gördüğümüz kafiye ve redifleri müşterek bu üç terkîb-hânenin diğer noktalarındaki iştirâk; Tanzîmat Şâiri ile Meşrûtiyet şâirinin manzûmelerindedir.

Nitekim Ziyâ Paşa :

*Dehri arasan binde bir âdem göremezsün
Âdem görünen harleri âdem mi sanırsın*

demmişti. Bu, Âkif'te :

*Her canlı olan heykeli âdem mi sanırsın
İnsanlığı bir şekl-i mücessem mi sanırsın*

beytiyle karşılığını bulur. Paşa, yüzü gülen herkesin mes'ûd olmadığını ifade etmişti :

Handân görünen herkesi hurrem mi sanırsın

Âkif bu kanâati sınırlı ve sarıh bir sâhâya sokar :

Azûrde-dil-i devr-i dil-âzâr-ı felekdir

Âlemde  uk l ehlini hurrem mi sanırsın

Ayrı ayrı sebeblerle Ziyâ Paşa tasavvufî şahs olan Edhem'den; Âkif, efsânevî şahs olan Hâtem'den bahsetmiştir. Fakat her ikisi de, insanların sîretleriyle s retlerinin birbirine uymadığını anlatmak isterler.

Mukayese konusu olan bu noktalar dışında, Mehmed Âkif'in  irinde  u hususlara temâs ediliyor: (Eşyanın da dili vardır), *bir kerre de karşındaki peymâneyi söylet! Bak gör ki neler söyler, onu dilsiz mi sanırsın?*¹² *Nâcâr olarak mülzem olan her âciz, hakikatte mülzem değildir. Mükrim görünen her h lek r, H tem değildir. Bin çeşit ha- kikat bulunduğu h lde, ancak  c şey bilen hocanın da kendini bilginler bilgini sayması yersizdir. All h'a giden şehr h, gerçeği arıyan gözlere a ıktır. Yol doğru iken aksine gitmek, cinnet tez h r d r.*

Bu m t lealardan sonra, kaynağı Ziy  Paşa olan beşinci terk b-h nenin bir hiciv etr fında kurulmuş olduğunu ifade edebiliriz.

Altıncı terk b-h ne, kafiyesiyle, redifiyle, muhtev siyle Őin s 'nin Nef'i'ye cevap teşkil eden manz mesine bağlıdır. MeŐr tiyetten sonra tanıyacağımız Âkif'i m jdeliyen fikirlerin ağırlık merkezi de buradadır.

Őin s , Nef'i D v nında yer alan *Kas de-i bel ga v  l tife dermedh-i Sult n Ahmed* başlıklı altmış  c beyitlik manz menin ilk yedi beytini alarak buna n zire yazmıştı. Burada Nef'i'nin ziddına olarak akılı  ğ yor, insanı çalışmağa teşvik ediyordu¹³. Âkif de, manz menin terk b-h nesinde Őin s  Efendinin fikirlerini benimsemiştir.

Terk b-i bend s hibi, günün işini geleceğe bırakanları kınamakla söze başlıyor: *Halkın bir kısmı, kendiliğinden gececek olan istikb le göz diker. Gelecek için h li fed  eden insan, haksız yere çok büyük zarar  uğrar diyor. Ona göre, akıllı insan, zam nı boşa ge irmiyecek olgunluk ve hüner kazanan kimsedir :*

12 O, nice sagar-keşin serenc mina Őahit olmuştur.

13 Prof. Dr. Mehmed Kaplan, bir yazısında bu iki manz meyi mukayese etmiştir: *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1948. C. II, Sayı : 1-2

‘Âkil diye ol âdeme derler ki zamanda
Boş durmayarak kesb-i kemâl ü hüner eyler

Şinâsî, bu çeşit insanların durumları hakkında kötümserdir:

Bedbaht ana derler ki elinde cühelânın
Kahrolmak için kesb-i kemâl ü hüner eyler

Nef’î ise, içinde ârâma kısa zaman bulunan dünyâda kesb-i kemâl ü hüner eylemeği, beyhûde bir zahmet saymıştı.

Âkif’e göre, *kaybedilmiş zamâna üzülen kimse, gafildir. Dünyâya geliş, bir hoş sefer değildir, bundan maksad nedir? Bilmeli.*

Şâirimiz daha sonra da gayreti, sebâtı öğüyor. Bu kanâatını de, *tahammül sâhipleri emellerine nâil olurlar; ikdâm, gayretle çalışanları zafere kavuşturur meâlindeki* beytinden çıkarıyoruz.

Ayrıca bu manzûmede, Nef’înin, Şinâsî tarafından tanzîri ihmâl edilmiş :

Vermez feleğin devr-i çeb-endâzına hükmü
Kor hikmeti teslim-i kazâ vü kader eyler

beytinde-tesâdüfî olduğunu sandığımız- bir cevapla da karşılaşılıyor. Manzûmenin daha önceki kısmına göre, bu beytin fâili (öznesi), *rindân-ı Hudâ*’dır. Onlar, *çerhi, kavl-i hükemâyı* bir tarafa bırakarak işi kazâ ve kadere bağlamaktadırlar.

Âkif, kaderin ithâmı yerine, işlerin insan irâdesine râmını istemektedir: Tedbîre tevessülde gevşek davranıp da, kendi hatâlarını kadere yükleyenleri kusurlu buluyor :

Tedbîre tevessülde olanlar mütekâsil
Bilmez de hatî’âtını haml-i kader eyler

Bundan sonra, *aşfâdını mes’ûd* ederek adı gönüllerde yer eyleyen insanlar öğülmekte; binlerce kişinin hayr ile anılmak istediği, binlerce kişinin lânete hedef olduğu bildirilmekte; manzûme, yine Şinâsî’yi hatırlatan, biraz da tamamlayan, bir beyitle sona ermektedir.

Şinâsî Efendi, şiirini :

Mâhiyyeti isbât eden âsâr-ı ‘ameldir
Mikdârına nisbetle kişi hayr ü şer eyler

beytiyle bitirmişti. Âkif de her “amelin karşılık göreceği” kanâatindedir; bunun neticesi olarak işlenen bir kötülükten fayda ummanın beyhüdeliğini bildiriyor:

° *Älemde ne ekinse biçersin anı mutlâk*
Öyleyse nedir şer yaparak fâ'ide ummak?!

Şu hâlde, *Terkib-i bend*, sâkiden mey istemekle başlıyor. Daha sonra Şâir'in liyâkatine uygun mansıp için bâzı teşebbüslere girişip insandaki kötülükleri görmesi üzerine ye'se düştüğünü ortaya koyuyor. Onu, câhille âkilin karşılaştırılması tâkibetmektedir: Câhil, mes'ûddur; âkil, hüsrâna mahkûmdur. Ardından Allâh'ın büyüklüğü, insan aklının ilâhî ahkâmı kavrayamayacağı, ancak hayrette kalabileceği bahsi geliyor. Müteâkib terkib hâne, yanlış zan sâhiplerini muâhaze ve ikâz mâhiyetindedir. Akıl, sebât, irâde, iyi ad bırakma gayretleri öğülerek manzûmenin bize intikâl eden kısmı bitiyor.

Bu terkib-i bend'de Rûhî, Ziyâ Paşa ve Nâcî Efendiye âit örneklerde yer alan bâzı husûslar eksik bırakılmıştır. Bu husûsların şiirin bize intikal etmiyen kısmında kalmış olması kadar, Şâir tarafından bililtizâm ihmâl veyâ terkedilmiş olması da mümkündür.

Daha önceki şâirlerin *sofi* veyâ *zâhide* sataşması ¹⁴, dünyâ işlerindeki

14 Ruhî'de :

Mâ'il değiliz kimsenin âzârına ammâ
Hâtır-şiken-i zâhid-i peymâne-şikestiz

Gör zâhidi kim sâhib-i irşâd olayım der
Dün mektebe vardı bugün üstâd olayım der

Ol zâhidin ağlar yer ü gök hâline yârin
Kim içmeye destinden ânın câm-ı musaffâ

Sofi bizi sen cism gözüyle göremezsün
Aç can gözünü eyle nazar gör ki ne rûhuz

Sofi ki riyâ ile ede kendini mevsûf

Ziyâ Paşa'da :

Sâkî içelim rağmına soft-i harisin
Kim maksadı kevser emeli hûr u cinândır

yolsuzluklardan dolayı *feleği* ithâm etmesi ¹⁵, nefse itimatla düşmandan tabîat âfetlerine kadar çeşitli kuvvetlere meydân okuyuşu ¹⁶, aşırı dereceye varan epikürist bir görüşle dünyâ zevklerinin tatmînine çağırışı¹⁷, saâdeti bir tâlih işi sayması ¹⁸, her fenâlığın mutlak cezâ göreceğine dâir beslediği

15 Rûhî'de :

Çerhin ki ne sa'dinde ne nahsında bekâ var

Ziyâ Paşa' da :

*Ben anladığım çerh ise bu çerh-i çeb-endâz
Yahşi görünür sûreti ammâ ki yamandır*

Nâ-merd olayım çerhe eğer minnet edersem

Zirâ feleğin meşreb-i nâ-sâzı dönekdir

*Benzer felek ol çenber-i fânûs-ı hayâle
Kim nakş-ı temâstli seriü'l-cereyândır*

Muallim Nâci Efendi'de :

*Rahmeylemedi şimdiye dek kimseye gerdûn
Heyhât sana merhamet eyler mi sanırsın*

16 Rûhî' de :

*Mâr ise adû biz Yed-i beyzâ-yı Kelimiz
Tûfan ise dünyâ gamı biz keşti-i Nâhuz*

17 Rûhî'de :

*El verse safâ fırsatı fevtetmeye bir dem
Dünyâ ana değmez ki cefâsın çeke âdem*

*Bir serv-kadın bende-i eskendesî olsun
Âlemde o kim gussadan âzâd olayım der*

Ferdâ elemin çekme mey iç bak ruh-ı hûba

Ziyâ Paşa'da :

*İç bâde güzel sev vâd ise akl ü şu'urun
Dünyâ var imiş yâ ki yoğ olmuş ne umûrun*

18 Ziyâ Paşa'da :

*Bî-baht olanın bağına bir katresi düşmez
Bâran yerine dürr ü güher yağsa semâdan*

kanâat 19, nefse uymamayı tavsiyesi ve onu kadına benzemesi 20, içinde bulunulan zamânın ithâmı²¹, âlemde *emîr* veyâ *gedâ* olup olmamak iddiâsı²²... Âkîf'e âit *Terkîb-i bend* in bize intikal eden kısımlarında yer almıyor.

Ayrıca, daha önceki örneklerde münferiden yer alan bâzı beyitlerin de Âkîf'in şiirinde-onlardaki sarâhatle-karşılığı yoktur. Meselâ Bağdad'lı Rûhî'nin *kazâyâ rızâyı* ifâde eden :

*Verdik dil ü cân ile rızâ hükm-i kazayâ
Gam çekmeyiz uğrarsak eğer derd ü belâyâ*

beytindeki istiğna; dünya ve ukbâya ehemmiyet vermiyen şahsın:

*Ol zât ı şerîfe yaraşır da'vi-i himmet
Kim oldu ne dünyâ ana maksûd ne de 'ukbâ*

beytiyle tebcil edilişi; kanâatkârlık ve haysiyetle ilgili :

*Et lokması lâzım mı doyurmaz mı seni nân
Zehr olsun o lokma k'ola pesmande-i dâân*

19 Ziyâ Paşa'da :

Zâlim yâne bir zulme giriftâr olacaktır

20 Ziyâ Paşa'da :

*Avret gibi mağlûb-ı hevâ olma er ol er
Nefsin seni râm etmeye sen nefsini râm et*

Muallim Nâcî Efendi'de :

Ol kimsedir er kim ola galib zân-i nefse

*A'dâ-yı adüvvün bulunan nefsini zâht et
Geç her dü serâdan dilini Hâlika râbet*

21 Rûhî'de :

*Bir devrede geldik bu fenâ 'âleme biz kim
Âsâr-ı atâ yok ne beşerde ne melekde*

Ziyâ Paşa'nın yeni çıkdı redifli terki-hânesi.

22 Rûhî'de :

Bu 'âlem-i fânide ne mîr ü ne gedâyız

Muallim Nâcî Efendi ise, "evreng-i melâmet" emirliği iddiâsındadır :

*Ey kec-nazaran tehlikedir bizleri tahkîr
Zîrâ ki biz evreng-i melâmetde emtriz*

beytindeki ayıplama; Ziyâ Paşa'nın dünyâ servetinin fâniliğine dâir:

*Dehrin ne safâ var 'acebâ sim ü zerinde
İnsan birağur hepstni hîn-i seferinde*

beytinde yer alan kanâati; Muallim Nâcî Efendi'nin :

*Bir dil ki ola 'aşk ile hay tâ ebed ölmez
Meyyit sayılır 'aşktan ol cân ki cüdâdır*

beytinde rastladığımız aşk görüşü; Mehmed Âkif'e âit *Terkib-i bend*'in bulduğumuz kısmında karşılıksız kalmıştır.

İnceleme konusu manzûmenin, daha önce kaleme alınmış dört örnekle iş-tirâk ve ayrılış noktaları üzerinde böylece durduktan sonra, bu *Terkib-i bend*'in Âkif'in şiirinde bir tekâmül noktası teşkil ettiğini ileri sürebiliriz. Şâir; bir takım fikir ve kanâatleri ârızasız ifâde edecek kudret kazanmıştır. Her terkib-hâ-nede ayrı bir fiil zâmanı veyâ sigasını kullanmak yâhut şahısları değiştirmek sûre-tiyle uzun bir manzûmede yeknesaklığa düşmeyi de önlemiş görülmektedir. Mevcut bir kalıptan faydalanmak da olsa, içine duygu karışmış kanâatin ifâ-desinde soru şekline başvurmuştur.

Kafiye, umûmiyetle aynı gramer kategorisine giren kelimeler üzerine ku-rulmuştur. Denilebilir ki, bunların beşte dördüne isim hâkimdir. Bir ter-kib-hânede sıfatlardan, bir yerde de -isimler arasında- sıfattan kafiye teşkil edil-diğini görüyoruz. Bu ittıradı, kısmen rediflerdeki değişik şekiller önlüyor: Me-selâ birinci terkib-hânenin gaible ilgili hükümleri ifâde eden ve isim cümlesine ba-ğlı bulunan yüklemeleri, ek fiille birlikte karşımıza çıktığı hâlde; durum ifâde eden diğer bir terkib-hânede yüklemelere âit fiil hazfedilmiştir. Çekimli fiil üzerine kurulmuş diğer bir ses benzerliği dizisinde geniş zaman ikinci tekil şahsı karşımıza çıkmaktadır. Redifi, birinci tekil şahıs etrâfında dönen terkib-hânede, zaman mâzîdir; tahkiye üslûbu vardır. Umûmiyetle nazım için bir doldurucu unsur olan redif; burada monotonluğun gizlenmesini de sağlamış-tır. Maamâfih, bu manzûmenin yazılmış olacağı yıllarda ayrı gramer katego-risine giren sözlerden kafiye arama temâyülü henüz yayılmış değildir. Ayrıca manzûmede, bir terkib-i bend an'anesinin devâm ettirildiği de hâtırdan çık-a-rılmamalıdır.

Âkif; bu şiirde Meşrûtiyet'ten sonra göreceğimiz arûzu selâbetle tasarruf gücüne tamâmiyle kavuşmuş değildir. Bu, -tanıdığımız hüviyetiyle Şâir için ta-biî olmasa bile- devri için tabîdir. Bir yerde de vezin zarûretiyle "kendini si-per eyler" sözü yerine *kendin siper eyler* sözünü kullanmak sûretiyle arkaizme başvurmuştur. Bu şeklin, az da olsa, Abdülhamîd devri nazm dilinde devâm etmekte olduğunu ilâve edelim.

Şâir; bu manzûmede edebî san'atlar peşinde koşmuş görünmüyor. Fakat sözlerle birlikte gelen san'atları da kullanmaktan geri durmamıştır. Bu yüzden çoğu mânâyâ bağlı bulunan bu san'atların tasarrufunda da büyük bir hüner göze çarpmaz. Âkif; *tasannû* bilmiyen nazma daha şimdiden yol almış görünüyor. Maksudımız üslup tahlili olmadığı için bir sürü örnek saymaksızın belirtelim ki, bunların çoğu mânâ itibâriyle birbiriyle ilgili veyâ zıt kelimelerin aynı yerde toplanmasından meydana gelmektedir. Bâzı münâsebetler de, mecâzî mânâyı taşıyan terkiplerdeki münferid sözlerin hakikî mânâlarındaki çağrışımlar üzerine kurulmuştur: *Ser-tâc*, *dest-i habîs* terkiplerindeki *ser* ve *dest* kelimelerinden görüldüğü gibi. Yer yer basit iştikaklar, *müdâm* kelimesinin bir mısırâda zaman zarfı, diğer mısırâda "mest" in müterâdifi olarak kullanılmasından doğan lâfız oyunu, *âlim* ve *âlem* kelimelerinin harfte iştirâk harekede ihtilâflarından meydana gelen muhârref cinâs-ı tâm, heyecan hâllerinin tekrar ve istifhamla ifâde edilmesi kabilinden san'atlar yer almaktadır. Bu san'atların kullanılmasında bir zorakilik göze çarpmıyor.

Bu *Terkîb-i bend*, Şâir'in, tanıttığımız manzûmeleri arasında en ziyâde başarıya kavuştuğu eseridir.

V— SONUÇ

1. Bu araştırma yazısıyla neşredilen resmî vesîka ortaya koymuştur ki, şimdiye kadar Fatih'de Sarıgüzel'de doğduğu bilinen Mehmed Âkif'in doğum yeri, *Kal a-i Sultâniyye sancağına mülhak Bayramic kasabasıdır.*

2. Âkif, Baytar Müfettişi Muâvini olarak Edirne'de bulunduğu zaman Süleymân, Hasan, Temel, Mustafa Sıdkî, Hamîd, Remzi, Receb, Hafız Vasfî, Hâlid, Yüzbaşı Ahmed Kemâl Efendi, Sıddîk Tevfîk Bey, Sofya'lı Ahmed Ağa adlı şahıslarla muârefe kurmuş; *mübârek memleket* dediği bu şehirden ayrıldıktan sonra da mektuplaşmak sûretiyle münâsebetini devâm ettirmiştir.

3. Şâir; 8 Şevvâl 1313 (24 Mart 1896) dan kısa bir zaman önce Edirne'den ayrılmış bulunuyordu.

4. Bu şehirden ayrıldığı zaman; henüz annesi sağdı.

5. Âkif, geçici bir süre ile Baytarlıkla ilgili bir vazîfeden dolayı İzmir'e gitmiştir.

6. Edirne'nin dar muhîtinde, yazdığı manzûmeler defterlere istinsah edilecek derecede şâirliğini kabûl ettirmişti.

7. Terkib-i bend'inden çıkardığımızı göre me'mûriyet hayâtının başlangıcında kendî liyâkatine uygun bir mevki elde etmek için bâzı teşebbüslere girmiş, muvaffak olamayınca hayâl kırıklığına uğrayarak ye'se düşmüştür.

8. Edirne'deki me'mûriyet devresine rastlayan gençlik yıllarında güzel çehrelere lâkayt değildir.

9. Resmî sicilinde *sa'y ü gayret ve hüsn-i hâl ü sıret eshâbından olduğu* kayıtlıdır.

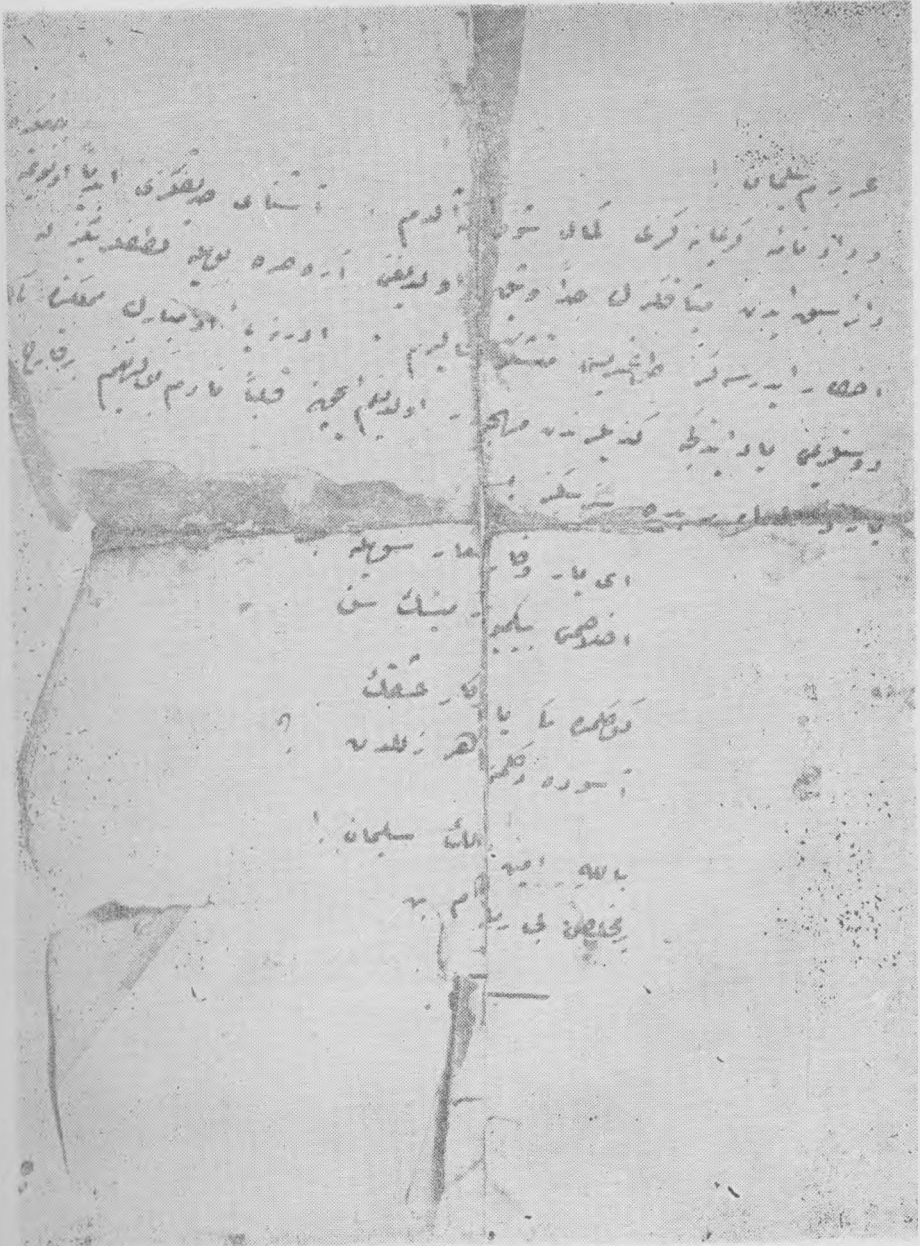
10. Âkif'in bize intikal edebilen ilk şiirleri gazel tarzındadır. Bunlar, doğrudan doğruya Muallim Nâcî, Şeyh Vasfî, Muallim Feyzî'ye nazîre olmakla berâber, Nâcî edebî dâiresinin husûsiyetlerini taşımaktadır. Bunlardan biri vezin ve kafiye itibâriyle Fuzûlî'nin bir gazeline, biri de Nef'î'nin bir kasidesi veyâ bu kasideye aynı vezin ve kafiye reddiye yazan Şinâsî'nin bir manzûmesine nazîredir. *Terkib-i bend*'inin bir yeri, Şinâsî'nin örnek sayıldığı kanaâtini teyid etmektedir. Bu gazellerde tedricî bir tekâmül göze çarpıyor.

11. Mektublarının birisinde Şeyh Gâlib'in *Tardıyyelerinden* birini hâtırlatan birkaç mısraî yer almıştır.

12. Bu yazı ile ortaya konulan *Terkib-i bend*'i, Bağdadlı Rûhî geleneğinin yeni bir örneğidir. Bu manzûmenin Rûhî, Ziyâ Paşa, Muallim Nâcî tarafından yazılmış terkib-i bendlerle müşterek noktaları vardır. Fakat bu durum, ilk örneğin tek olmasından ileri gelmektedir. Manzûme Ziyâ Paşa'nın şiirine, hattâ içindeki felsefî fikir serpintileri ile onun *Tercî'-i bend*'ine bağlıdır.

Bu Terkib-i bend, gerek dilin tasarrufunda gösterilen kudret, gerekse muhtevâdaki bâzı husûsiyetlerle müstakbel Âkif'in müjdecisidir. Şâir; bu manzûmede sofî veyâ zâhîde sataşmamak, dünya işlerindeki yolsuzluklardan dolayı feleği ithâm etmemek, coşkun bir epikürizmle insanları eğlenmeğe çağırarak... sûretiyle önceki örneklerden ayrılmıştır. İnsan haysiyeti ile alâkalı mısraları, çalışmayı tebcil eden sözleri, onun bütün ömür boyunca devâm ettireceği ahlâkî prensiplerine kavuştuğunu göstermektedir. Sâ'yi öğen, insanları olgunluk ve hüner kazanmağa teşvik eden terkib-hânesinde örneği de değiştirmiş; Ziyâ Paşa'nın şiiri yerine Şinasî'nin Nef'î'ye cevap teşkil eden nazîresini tanzîr etmiştir.

Mehmed Âkif'in *Tercî'-i bend*'i diye sözü geçen fakat mâhiyeti bilinmeyen manzûmenin bu olması da mümkündür.

4. Âkif'in Süleyman Efendi'ye gönderdiği üçüncü mektup

۱۸۹
 (مستوفیایه اندیش ترمیم کتبہ اولیٰ و ثانیہ)
 کہ یہ مقصود ہے کہ بیستہ آنا - سلا
 ای ہوا ہے یہ صوفیہ نصیحتی صانایک
 بیک توفیق ماکبوری بی کورس
 و شایہ باشکرتہ آتہ رہ نہ نہ آنا
 بجایہ نسبتاً نہ سید منہ اپہ بیکہ
 باہ کایضاک مذکورہ آنا - سلا
 اویج کورسہ الامیہ لیکرک انہ مقصود
 ہونے مقصود کورس کجایہ - قوامیہ
 قاطبہ صانہ ہندہ صافان بوجہ آنا
 ۷

5. Birinci gazel

كوكبكم ان الله يريد ليزه لفظه
ساقا وسنه على سائر يدك
يا جيا - فالله ابريكيا بعد صفات
رويد عيسى جعفر ورويكيا اف
تدعيتم نبيغه قلنا نجا
نار - بولنم خانقاه سما

اوله ده بر نفس منجوت افدایک ترکیب اسمیه اولی ترکیب
 سانی ایزاول بهر یاکیم روح روانه
 یقول نسیان غم نسته سانه
 کورده سی ارباب کمالک نظر نه
 خدیجه منقبت کی افکار قسانه
 کشتب ساقی خدیج مامک
 آینه اتیک مدام الاما نه

 سانی ایولم عقده یا ایدر قدیایک
 بیر کورده کورده فوخته نرانه
 سانی ایولیم کورده ال عود خدیج
 حکام صفا ایته یوقیمتی زمانه
 ال حکم لور کرم سانی ایله نه
 بیچاره فید کوزده ده علی بیچاره

7. Âkif'in Terkib-i bendi

نامم اوست علی بن محمد او
 کسب است - با خود بوده بیشتر
 زاده ناولمور وجه عتبت ایدر لر او صابانه
 رطبت رهن بنام کی و نبار کتا -
 کونیا که اوساق نه حکا - لطفا
 بیما - لطفا فیضا - عیانه
 و کتبت ره بیله نوری نوری
 بیجا - و کل کلمه فیضا عیانه
 که هم اوله ما - اری بیانه - کتا -
 بیره جای سلاقت که بیجا - کتا -
 علیه ازلی - سزا اریه اوسانم
 تا صده بیه نقد اریه عیانه اوسانم

اقبالك ارحمك ميد اوله مقصده

به اوله زويله خفاوه اوصانم

بروده ايمده اينيليم ايد نرفي

بيني ريمم زانا او سورده اوصانم

الله بيلير دولته دنياوه كونم بورد

دولت وکل ا شوقه بوردن اوله اوصانم

سورده وکل مرده وکل فوره ايناخه

به فوره خيرا خفاوه اوصانم

شيراه عداقده بولام اينجا ريمم

قصبات بولم اینه او دعو اوله اوصانم

الف کلم اوله اکلما مقصده اوصانم

بالله مقاصد او سورده اوصانم

درگاه نعلبه نبات ایندی نوردم
 الله بیله درون سوارده اوصانم
 کیم طوکل باغ ربله و عهدت
 کلام ایله بیله سوارده اوصانم
 انشاء الله اولی قیام کورونم
 ربانی کورم سن حیلانده اوصانم
 لایق اولم قیام ایندی جانیم
 المذاهب کله شیه السلام

درون ایندی سفارده
 عاقبت بوزور سن کورده سوره
 نیا اولمده کلام باغ قیام
 مفرد اولمده و شیه حیلانده

کبریا کویور زوقی کله از بارک

کبریا کویور شوقی لکام تشاره

کبریا کویور سینه کویور بر م

کبریا کویور باس ابر و نیای قناره

کبریا کویور کینه نازده رصه

کبریا کویور کینه سینه جفاره

عاقبت اوردت از زده تطایرند کوره نرسک

مهری زده ایسه است بکاره زه زبانه

او هاتن فاضلک صبره ایسه اته

بغیرت حیرت من د از ترک نرسده

علاء الرحمن عز وجل

حاشا له نعم لولا حمدنا

النساء يا يسوع بن مريم

اشرف خلق الله عليا

اه يا يحيى بن زكريا

لقد ذكرنا في مدنته ايات

كذات هبته نال عظم

هبته ناله هبته ناله

نقد صفا نكده مدبرا

باب من اراد ان يزل

اشرف الوجود عليا

نقد صفا نكده مدبرا

تصبراه تعجزنياد تصبريك
 صاع مال الله تصنع نوره آتوانه
 زرينك باريد - در رضا
 عارنك نالحميد ماه زرينه
 زرين ، علفنه زرينه مصور مسلم
 فورت ، علفنه سلاه حد زرينه نايبان
 بريك ، از بريك ابيك ، صوبيك
 بايب سكا بوقك اديب و اديب - اكلان
 سناك نوره اكلان ف نعل علفنه
 سناك نوره الو سناك اكلان صفا صفا زمانه
 زرينه بوقك نيل مصور اديب
 زرينه اديب اديب اكلان سكا اديب

سر زده ایمانه آینه ایباب نصبت
 افتاده خندان اولیور لریو خایمان
 کوزله ره جابیار کوزره بی عفته حکمه
 نامه آلتض ایلم ^{دیده} از عا س
 فانیم آریجه کن احکامم بوکده
 مضایق نفا ای غایت کوهلده
 ده جایی اندک صیکیم آرم من صابرسک
 انانفص بیکلر محترم من صابرسک
 مارامه آرم اولجه نظر ندیم
 کعب کور دیکلر اشخاصه قدیم من صابرسک
 آرزوه دله روز دلدانه فلکده
 عطره عفرل اهان خدمت من صابرسک

انساى - مانتى كنى اندك اولونه
 مازم كوربه مازى خانم من صابريك
 اوشت من بيزنه اقبال
 انبايكى ، احمد كوربه من صابريك
 يازده فائز كوربه كى جياره فى سويله !
 باصه كوربه - سويج انى انك من صابريك
 ناچار اولورده مازم اولورده حاجه باقمه
 سه رهاك او جياره با مازم من صابريك
 اى دولت رنيا ايد قرايمه احمد
 كوربه كى رنيا ده سوس من صابريك
 مازم در لورده مازم كوربه واد انده صابريك
 اوز سبده خود ايدم كوربه كى اعلم من صابريك

عالم دینک الحمد و نیک نور و کلمه
عقلیه طیه درک عالم من صا رسک
نرا ۹ کهای دیده تحفه عیا
برد کورای ایله عاکنه اثر کهای

عطف کبریتیه ز ز طایه
منقول الب کله کله ز ایله
منقول ایجه عالی کله ایله ارم
یا احمد به عاکنه بویک بر طایه
ماصه با ناسف کله عوم با ز فایم
بر دوره اسف عوی کله و کله ایله

عانی ز ای اول ادم ز بر لوله عاکنه
کله طوره کله کله کله کله ایله

حاجتی در اول آورده و بر سر آن خط کرده

را هم از کتب و کتب استی - مانه کرده اند

مقصود از این است که بیانی در کتاب

در باب کلام داشته که از هر وجه سطر

قطر و دایره امانت است و جواب عمل

از آن است که مقصود صاحبان کتب

ندیده نوشته اولاد و نکات

بیشتره خطبای صلی الله علیه

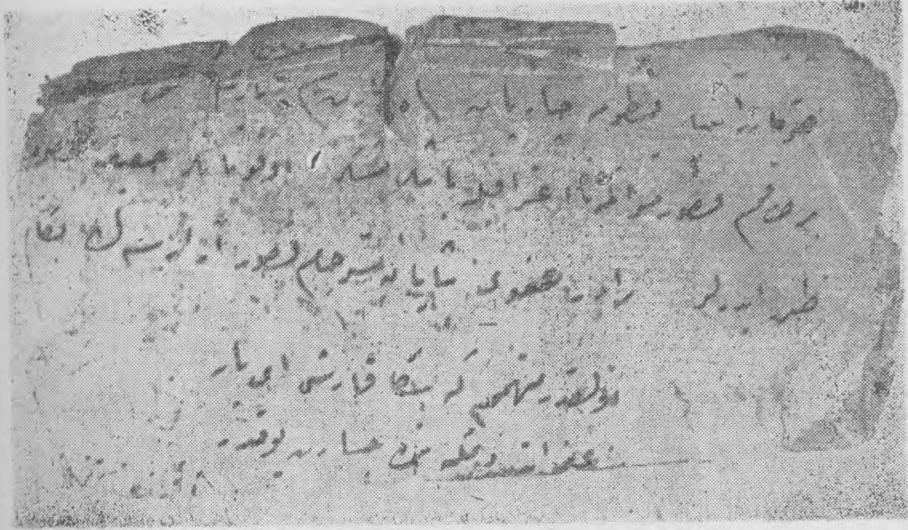
مستند است و از اسناد که اخذ می شود

ایده ای نامی نوشته شده به این

بخار و کتب خبریه بدانند که است

بخار و کتب گفته کرده سیرا

عالمیہ الشیخ محمد اکرم
اربابیہ ندوۃ تریہ و فائز احمد
مالیہ لعد
تلاک
پادشہ اولیہ شاہ
حفت نامہ
عرفت
مفہ نامہ

8. Yarısı kaybolmuş bir mektup parçası

METİNLERE DAYANARAK ESKİ TÜRKLERDE GÖÇEBE (=Ötüken) VE ŞEHİR (=Hoçu) MEDENİYETLERİNİN TAHLİLİ

Şinasi TEKİN

Giriş

Türk Edebiyatı araştırmalarında, son zamanlarda başarılı bir şekilde tatbik edilen 'İnsan tipleri ve medeniyet tipleri'ni tesbit metodu, ilgili çevrelerde lâ-yık olduğu yankıyı bulamadı¹. Bunun muhtelif sebepleri yanında, yabancı dillerdeki metot kitaplarının muhitimizde, daha geniş bir kitlenin istifadesine arz edilmemiş olması geliyor. Yalnız Türk dili ile uğraşanlar, böyle bir metodun bazı hususlarda dilticileri de ilgilendirebileceğini düşünmemişlerdir. Edebiyat araştırıcısı ise, kelimenin asıl manasında 'filolojik' malûmata sâhip olmadığı ve olamayacağı için bu tarzdaki bilgiyi şart koşan devir ve metinlerin mensup oldukları medeniyet çevresini tesbite yarayan metotları tatbik edemiyor, etse bile yanlış neticeler çıkma tehlikesi her zaman bertaraf edilemiyor. Hele Türk dili sâhasında, dilci olmayanların tereddütsüzce istifadesine arz edilecek bir şekilde hazırlanmış metinlerin pek az oluşu bunu daha da güçleştiriyor.

Bugün artık bir dilticiden beklenen şey, ele aldığı metnin yalnız dış şekillerini tesbit ile ortaya malzeme koymuş olmaktan ibaret değildir. Bu iş, bütün değeri-ne rağmen mihaniki olmaktan ileri geçemiyor. Yazılı vesikalar, nev'i ne olursa olsun, alelâde bir kelime ve şekil yığınınından ibâret olamaz.; bunların ardında evvelâ düşünen, duyan, ızdırıp çeken, sevinen: kısaca ruhu ve bedeniyle 'insan' denen mahlûk vardır. Sosyolojinin bize öğrettiğine göre bu insan, muhakkak, 'kendine has belli bir yaşayış tarzı' olan bir topluluğun ayrılmaz parçasıdır. Öyle ise elimizdeki yazılı vesika , sadece bir insanı değil, dolayısıyla onun mensup olduğu topluluğun, 'kendine has, belli bir yaşayış tarzını' yani medeniyetini, bütünüyle olmasa bile, aksettiriyor demektir.

Asıl konuya geçmeden önce burada bazı kavramların maksadımız ile ilgili olarak izah edilmesi icab ediyor. Bunlardan, önce 'medeniyet' veya 'kültür' kav-

1 M. KAPLAN, *Oğuz Kağan Destanı ile Dede Korkut kitabında eşya ve âletler*, J. DENEY Armağanı, Ankara 1958 135-161. s. (bilhassa 138. sayfada verilen bibliyografya).

ramı üzerinde durmak istiyorum Z. Gökalp'ın aksine, 'medeniyet' veya 'kültür'ü birbirinden ayırmaksızın ve: medeniyet veya kültür nelerden ibârettir? Unsurları nelerdir? tarzında sualler sormadan, doğrudan doğruya medeniyet veya kültürün özü nedir? Bunun 'tezâhürlerinin kaynağı nerededir'? sorusuna geçip buna cevap arayacağım. Alman kültür felsefecisi Erich Rothacker'in şu cümlesinden hareket ediyorum: "Siyasî bakımdan biçim kazanmış kavimler, kendilerine has, belli yaşama tarzlarını yüzyıllar boyunca geliştirir, şekillendirirler. İşte medeniyet dediğimiz şey de bu şekillenme hâdisesidir" ². Milletlerin bu 'yaşayış tarzı' kendileri ile birlikte doğar yine kendileri ile birlikte gelişir. Nihayet bir gün bu yaşayış tarzı' yani 'dış ve iç âlem karşısında takınılan belli tavırlar, belli davranışlar' o milletin dilinde ifâdesini, karşılığını bulur. Bunları, tabii ki, yazılı vesikalarda da canlı olarak bulabiliriz. Buna göre kelimeler, birçok dilcinin sandığı gibi yalnız bir ses ve fonemler yığımindan ibâret değil, hislerin, düşüncelerin taşıyıcısıdır. Şu halde: Dil veya tek tek kelimeler, belli bir yaşama tarzının, belli bir dünya görüşünün, yani belli bir medeniyetin veya kültürün maddeleşmiş, 'donmuş' birer sembolüdür.— Başka türlü ifâde edecek olursak, 'dil, donmuş bir ruhtur' (die Sprache ist ein gefrorener Geist). Buraya kadar söylenilenden şu neticeyi çıkarmak mümkündür: Bir milletin, tarihinin muayyen bir devrindeki 'yaşayış tarzını' yani medeniyet tipini tayin etmek hususunda bize en emin ve doğru ip uçları verebilecek şey, o milletin, o devirden kalma, nev'i ne olursa olsun, yazılı vesikalardır. Demek oluyor ki, yazılı vesikaların dikkatle tedkiki, bize o metinlerin arkasında saklı duran medeniyet tipini olduğu gibi gösterebilecektir:

Türk medeniyetinin iki karakteristik devri vardır: Kök-türk medeniyeti yani *göçebe* medeniyet; Uygur medeniyeti yani *yerleşik* medeniyet.

Kök-türkler, tarih sahnesinde ilk defa 6. asrın ortalarında, Altay sıra dağları civarında çıkarlar. Çin kaynaklarında *T'u-küe* olarak zikredilen bu kavim, Juan-Juan adı verilen Avarlara tâbi olarak yaşıyordu. 552 yılında Avarlardan ayrılarak istiklâllerini ilân eden Kök-türklerin başında, Orhun kitabelerinde *Bumin* adı ile zikrolunan hükümdar *Tu-men* bulunuyordu. Bumin kağanın ve haleflerinin, yeni kurulan devlet ve yeni 'tanzim olunan millet' için yaptıkları başarılı fetihler üzerinde daha fazla durmıyacağım ³. Nihayet 7. asrın ortalarına doğru tamamıyla istiklâllerini kaybeden Kök-türklerin büyük bir kısmı Çin'in kuzeyine, Çinliler tarafından yerleştirilirler. Burada yarım asra yakın bir zaman esâret altında kaldıktan sonra, 681 yılında, kitabelerde *İl-tiriş*, ve Çin kaynaklarında da *Ku-tu-lu*

2 E. ROTHACKER, *Tarihte gelişme ve krizler*, İstanbul Üniv. Edeb. Fak. Konferansları 694. İstanbul 1956. 52. s. (Bazı tarif ve misaller hep bu eserden alınmış olup her defasında kaynak gösterilmemiş yalnız tırnak içine alınmak suretiyle tasrih edilmiştir.)

3 Daha fazla bilgi için bk. H.N. ORKUN, *Eski Türk Yazıtları*, İstanbul 1936. 5.s. vd. —Liu Mau-Tsai, *Die Chinesischen Nachrichten zur Geschichte der Ost-Türken (T'u-küe)*, Göttingen 1958.

(yani: *Kutlug*) diye geçen hükümdar etrafına topladığı pek az cengâver ile müdebir ve tecrübeli veziri *Tonyukuk*'un nasihatlerine uyarak vaziyete hâkim olur. 691 yılında ölünce , yerine kardeşi *Kapağan* geçer. Muvaffakiyetli seferler sonunda muhitinin nefretini kazanan *Kapagan* 716 yılında katledilir. Yerine *Kutlug*'un oğlu *Bilge* geçer. *Bilge* kağan kayın babası *Tonyukuk*'u vezir yapar ve küçük kardeşi *Kül tigin* ile müştereken memleketi idare ederler. Faaliyetleri hakkında, her üçü için ayrı ayrı dikilen mezar kitâbelerinden , kâfi nisbette malûmat elde edebiliyoruz. (*Tonyukuk* 725- *Kül* 732- *Bilge* 734). *Bilge* kağanın ölümünden sonra kargaşalıklar iyice artmış nihayet batıda *Balkaş* gölü ile *Bişbalık* arasında oturan *Basmlı* kavmi, beylerini *İl-tiriş* kağan olarak ilân etti. Bu sırada *Uygurlar* ile *Karluklar*, *Basmlı* kavminin yardımıyla son *Köktürk* kuvvetlerini de ortadan kaldırdılar. *Uygur* hükümdarı *Kutlug Boyla*, 'artık ilahî vazifelerini yerine getirdiler' diyerek, 744 yılında *Basmlı* kavmi üzerine *Karluklar* ile yürüdü ve bunları bertaraf etti. Sıra *Karluklara* gelmişti. Bunlar da batıya hicret etmek zorunda kaldılar. Nihayet *bozkır* ve *Ötüken*, *Uygurların* eline geçti(745). *Ötüken*'de kurulan bu yeni Türk, yani *Uygur* devletinin medeniyet tipi göçebe ve yerleşik idi. Yani *Uygurlar* bu devrede ne *bozkırdan* vaz geçiyorlar ne de şehirleşmeye karşı bir cephe alıyorlar. 100 yıl süren *Ötüken-Uygur* devri, Türklerin göçebelikten yerleşik hayata geçişlerinde çok mühim biryer tutar. Daha 8. yüzyılın başında, *Kök-türk* hükümdarı *Bilge*, milletine, göçebelikten, akıncılıktan vaz geçip belli bir yere yerleşmesini temin maksadiyle şöyle hitap etmek lüzumunu hissediyordu: "Oradan oraya göçtün, her gittiğin yerde bittin, mahvoldun; kanın su gibi aktı, kemiklerin dağlar gibi yığıldı!" Bir başka yerde de şöyle diyor: "Eğer *Ötüken* dağ çayırlarında (aş. bk. krş.) oturup kervan gönderirsen, (yani kervan yollarını elinde tutup ticaret ile uğraşırsan) hiç bir mihnetin olmaz! *Ötüken* dağ çayırlarında oturursan devleti, milleti ebediyyen tamâmiyle tutmuş olacaksın!" Bu ikazlar, milleti, hakikaten umûmiyetle felâketlere sürükleyen akıncılıktan, göçebelikten vazgeçirip yerleşik bir hayata geçirme gayesini güdüyordu. Fakat her içtimâf hâdisede olduğu gibi, burada da intikal devresi nesiller boyunca sürmüş ve nihayet Türk milleti, *Uygur* kavminin idâresinde 840 yılında *Ötüken*'den ayrılmıştı; daha doğrusu yabancı kavimlerin müdâhalesiyle buna mecbur edilmişti. Bu ne demektir? Bu, yalnız askerî veya siyasî bir mağlubiyet midir? Evet hâricî görünüş askerî ve siyasî bir mağlûbiyettir. Fakat bu mağlubiyeti hazırlayan, milletin bünyesindeki gizli değişikliklerdir: Milletin, 'kendine mahsus, belli bir yaşama tarzı', dış ve iç âlem karşısındaki davranışları, 'realite ile çekişmesinde takınılan tipik tavırları' kökünden değişmişti. Ve şimdi göstereceğim bir tek vâkıa bile bu tipik ve kökten medeniyet değişmesini açıkça ortaya koymaktadır. *Ötüken*'i tamamiyle terkeden *Uygurlar*, *Tarım* havalisine yerleşirler; bir müddet sonra *Ötüken*'in yeni sâkinleri, *Hoçu*'da yerleşen *Uygurlara*, eski vatanlarını "tekrar" elde etmeleri için,, haber gönderirler; fakat *Uygurlar*, 'bizim dışardaki haydutlarla bir ilişigimiz yoktur' şeklinde bir cevap verirler. Burada 'hay-

dutlar' tabiri ile bozkır insanı kastediliyor. Bunu söyleyen şehirli Türk de, bir nesil önce, aynı şekilde 'haydut' idi ve bundan utanç değil son derece gurur duyuyordu. Demek ki artık dünya görüşü ve yaşayış tarzı tamâmiyle değişmiştir! Bu kökten değişikliği, gerek Kök-türk kitabelerindeki, gerekse Hoçu devrinde Uygurların meydana getirdiği eserlerdeki tipik ve devrine mahsus olan unsurları karşılaştırmak suretiyle daha açık olarak görmeye çalışalım.

A. Göçebe ve akıncı medeniyeti

(Eski Türk Kitâbeleri)

Eski Türk Kitâbeleri hakkında teferruata girmeyeceğim, zira bunlar türk muhiti için bir araya toplanmış bulunuyor ⁴. Bu metinleri konumuzla ilgili olarak iki gurupta toplayacağız: 1. Doğrudan doğruya göçebe medeniyetinin mahsülü olan büyük ve küçük mezar taşları; 2. Kâğıt üzerine yazılmış, şehir medeniyeti mahsülü metinler. İkinci guruptan misâller alınırken bunların yerleşik medeniyete âit olduklarını muhakkak zikretmemiz icab ediyor, aksi takdirde ters neticeler çıkabilir.

I. Hayvanlar — Kök-türk kitâbelerinde çeşitli hayvanlar, çeşitli şekillerde, çeşitli münâsebetlerle geçiyor. Hayvan, göçebe kavimlerin hayatında yalnız alelâde bir geçim vâsıtası değildir. O, içtimaî hayatın diğer sahalarına da tesir etmiş ve bazı içtimaî müesseselerin bizzat temelini teşkil etmiştir. Eski Türk mezar kitabelerinden aldığım misâllerle, hayvanların, bozkır insanının hayatına, önce maddî daha sonra manevî sahada nasıl müessir olduğunu göstermeye çalışacağım :

1. Geçim vâsıtası (mal ve servet olarak) :

adğır 'aygır', *at*. İlmin vardığı son neticelere göre at, ilk defa göçebe Türkler tarafından ehlileştirilmiştir. Yirminci asırdaki sürat vâsıtaları ne ise tarihten önceki ve tarihî devirlerde de, Türkler için at o idi. Kısa bir zamanda, o devir insanının muhayyilesi dışında kalan mesâfeler kat'ediliyor, birbirinden farklı medeniyetler arasında irtibat tesis ediliyordu. Tab'en teşkilâtçı bir millet olan Türkler, at yardımı ile muazzam imparatorluklar kurmuşlar ve bunları kolayca kontrolleri altına alabilmişlerdi. Eski Türkçe Kitâbelerde at hemen her vesile ile zikredilmektedir. Geçim vâsıtası da olan at, mal ve servet olarak pek ender geçiyor: Hükümdar Bilge millete temin ettiği eşya ve mallar arasında atı ve aygırı da sayıyor (I.58). Mezar taşlarında, kahramanlar, hayattan. sevdiklerinden ayrıldıklarına hayıflanırken bir de atlarını zikrediyorlar (III. 180. Krş. aş. Ticaret, Askerî seferler, Hayvanlar ve İnsanlar).

keyik 'av hayvanı; geyik'. Bir mezar taşındaki üç satırlık metinde kahraman, oğluna hitâben: 'genç av hayvanlarını ve altın renkli turnaları çoğalt' diyor (III. 102). Bundan, hâli vakti yerinde olanların, gıda olarak av hayvanlarının geniş sahalarda yetişmeleri için ihtimam gösterdikleri neticesi çıkıyor. İl-tiriş kağan ve Tonyukuk idaresinde Türkler, istiklâl mücâdelesine başladıkları sırada, Ötüken'e doğru yol alırlar, av hayvanları ve tavşan eti ile beslenirler (I.102).

kony 'koyun'. Göçebelerin gıdasını av hayvanlarından başka bir de ehli hayvanlar teşkil eder. Metinlerde sürüler hâlinde koyunlar zikrediliyor. İlteber adında biri, herhalde sefer esnasında, geride kalmış olan 10 000 koyunu (ve bin atı yk. bk.) alıp geliyor (I.182).

tabar 'davar, sürü'. Sürünün cinsi tasrih edilmiyor (I.176).

tabışğan 'tavşan', bk. *keyik* ve *aş*.

ıayn 'tay'. Beş satırlık bir mezar taşında yer alacak kadar mühim hayvanlardan biri de taydır (III.79).

teyin 'tehin, sincap'. Hükümdar Bilge, milletine temin ettiği eşya ve mallar arasında gök sincapları da sayıyor (I.58).

yılkı 'at sürüsü'. Alelâde at sürüleri karşılığı olarak şu yerlerde geçiyor: I.166-III. 72,80. At sürüleri, yabancılarinkilerle karışmaması için damgalanır: *tamkağı yılkı* (III.134). Bilge kağan şöyle diyor: 'Hal kaç idi, at sürülerini aldım ve (halkı) besledim' (I.66). I.156'da *yılkı*, zenginlik alâmeti olarak geçiyor.

2. Harp ganimetleri :

Göçebeler, geçimlerinin büyük bir kısmını bizzat ehlileştirirdikleri hayvan sürüleri ile temin ederler. Buna göre bir kavim, bir daha kendisini tekrar toparlamıyacak şekilde mağlup edilmek istenirse, onun hayvan sürüleri alınırdı. Bu suretle sürüleri alınan kavmin yaşama hakkı ve imkânları da elinden alınmış sayılırdı. Kitâbelerde harp ganimetleri arasında hayvan, bilhassa at sürüleri sayılmaktadır: *tañut budunuğ buzdum oğlın yutuzın yıl kı s ın barımın anda altım* 'Tangut kavmini bozdum; oğullarını, karılarını, at sürülerini ve mallarını aldım' (I.60) *budunuğ anda buzdum yıl kı s ın barımın* (metin eksik; herhalde yukarıdaki gibi *altım* olarak tamamlanacaktır) 'kavmi orada bozdum; at sürülerini... (aldım) (I.66). ... *ölürtüm oğlın yutuzın yıl kı s ın barımın* ... (metin eksik: *altım?*) '... öldürdüm; oğullarını, karılarını, at sürülerini ve mallarını (aldım)' (I.68). *kara igil budunuğ yok kılmadım ebin barkın yıl kı s ın yulmadın kıyın aydım turguru ko(d)tum kentü budunum tidim udu kelin tidim kodup bardım kelmedi* vb. 'bütün avamı yok etmedim. Evini barkını, at sürülerini talan etmedim. Cezasını verdim ve yaşamasına müsaade ettim; kendi kavmim dedim, gelin, bana tabi olun dedim. Bırakıp döndüm. Gelmedi vb.' *sünüşdüm sançdım yıl kı s ın barımın kızın kuduzın kelürtüm* 'savaşım, vurdum. At sürülerini, mallarını, kızlarını ve karılarını getirdim' (I.168).

3. Ticaret :

Kök-Türkler zamanındaki ticaret, bilhassa hayvan ticareti hakkında hiç bir şey bilmiyoruz. Ne türkçe kaynaklar, ne de Çin kaynakları böyle bir alış-verişten bahsediyorlar. Bu bir tesadüf eseri olamaz, çünkü şehir hayatını tamamiyle reddeden bir zihniyetin hâkim olduğu bir devirde, yerleşik hayatın icabettirdiği ticaret ile uğraşılmasına imkân yoktur. Fakat, Kök-türk sülâlesinin yerine Uygurlar, bütün Türk âleminin mukadderatını ellerine alınca, göçebe ve akıncı hayatın yanı sıra şehir ve yerleşik hayatın nimetlerinden de istifade etmekte bir mahzur görmemişlerdi. Bu arada ticareti meslek edinenlerin sayısı da artmış bulunuyordu. Fakat hususî şahısların teşebbüsü olan ticaretin hangi mallara istinat ettiği hakkında hiç bir bilgimiz yoktur; bu hususta ancak tahminler yürütebiliyoruz. Öte yandan, resmî ticaret hakkında etraflı bir bilgiye sahibiz. Türkçe kaynaklar bu hususta da bir şey söylemiyor; fakat Çin kaynakları, Uygurlarla yaptıkları ticaret hakkında geniş bilgi veriyor: Bilindiği gibi III. Uygur hükümdarı *Bügü* kağan, 762 yılında Çin'de bir isyanı bastırmak üzere Çin hükümdarı tarafından davet edilir. Çin tahtı, Uygur ordularının müdâhalesi ile âsilerin elinden kurtarılır. Büyük ganimetlerle tekrar bozkıra çekilen Uygurlar, Çin ile at ticareti yapmak arzusunda olduklarını izar ederler. Çin kaynakları bu hususta şu malûmatı veriyor: 'Uygurlar her yıl 100 000 at gönderiyorlar, Çin de bunun karşılığı olarak 1000 000 top ipek veriyordu. Bu sebepten dolayı memleketin malî durumu son derece bozulmuştu'⁵. Bir başka kaynak ise şöyle söylüyor: 'Uygurlar her yıl ticaret teklifinde bulunuyorlardı. Her bir at için 40 top ipek ödeniyordu. Fakat atlar son derece zayıf olduğu için hiç kullanılamıyordu'⁵.

Burada, göçebe bir kavmin maddî kuvvetine dayanarak şehirliyi zorla da olsa, kendisi ile alış-verişe mecbur ettiğini görüyoruz. Göçebe ve akıncı kavim, artık eskisi gibi şehirleri yağma etmiyor; yağmacılık bozkır insanı için bir marifet, bir fazilet idi. Bu anlayış, bu tasavvur, değerini artık kaybetmiştir. Fakat bu eski anlayışın yerine ikame edilmek istenen usûl, yani 'ticaret' de hakiki manasında tatbik edilemiyor. Medeniyet değişmesi esnasında zuhur eden dikkate şayan bir 'kriz' !

4. Askerî seferlerde at :

Kök-türk kitâbelerinden üçü, yani Bilge kağan, Kül tigin ve Tonyukuk kitâbeleri, hep askerî seferlerin tasviri ile doludur. Bu seferlerde, at dışında başka bir hayvandan da istifade edilip edilmediği hakkında malûmatımız yoktur. At, savaşlarda ana rolü oynar. En lüzumsuz teferruatta bile at muhakkak zikredilmektedir. Onsuz hiç bir askerî harekât düşünülemez. Bilhassa Kül tigin'in, savaşlar esnasında bindiği atlar cinslerine göre sayılıyor: *anilki tadıkm̄ çoruñ boz atıḡ binip tegdi ol at anda ölti ikinti işbara yamatar boz atıḡ binip tegdi*

5 O. FRANKE, *Geschichte des Chinesischen Reiches* II. c. Berlin 1936 469. s.

ol at anda ölti üçünç yeginsilig begiñ kedimlig t o r u ğ a t binip tegdi ol at anda ölti 'ilk olarak Taduk Çor'un boz atına binip saldırdı. O at orada öldü vb...' (I.44). Kültigin'in bindiği diğer at çeşitleri şunlardır: *aķ adğır* 'ak aygır' (bu hayvanın uyluk kemiğinin kırıldığı dahi zikrediliyor) - *başğu boz at - alp salçı aķ at* (I.46). *azman ak-az yağız* (I.48)., ve bir de: *ögsüz aķ*. Savaşta kullanılan diğer atlardan bir de *yegren at* 'al at' biliyoruz (I.138, 139).

5. Vatan, yurt :

Her türlü geçimi hayvan ve hayvancılığa bağlı olan kavimler, vatan olarak edinecekleri veya geçici bir zaman için bile olsa, yerleşecekleri mıntıkların hayvan yetiştirmeye elverişli, yani suyu ve çayırı bol olmasına dikkat etmek mecburiyetindedirler. Netekim Kök-türk kitâbelerinde sık sık diğerleri yanında bir *yış* tabiri kullanılmıştır. Şimdiye kadar 'orman' diye tercüme edilen *yış* kelimesinin hakiki manasını bugün artık biliyoruz. Kitâbelerde bu kelime ile adlandırılan coğrafi mıntıkanın, yani bugünkü Moğolistan'ın kuzeyindeki dağlık sahanın, Rus jeologlarının yaptıkları araştırmalara göre, 1000 yıl önce ormanlarla kaplı olmuş olmasına imkân yoktur ⁶. *Ötüken yış* tabirini buna göre 'Ötüken ormanı' değil, 'Ötüken dağ çayırları' diye tercüme etmemiz icabedecektir. Bütün göçebe ve akıncı kavimlerin Asya'da ötedenberi ele geçirmek için her çâreye baş vurdıkları bir saha olan Ötüken, böyle suyu ve çayırı bol dağlık bir arazi idi. Bununla ilgili olarak kitâbelerde birer vecize veya atasözü şeklinde geliştirilmiş cümlelere rastlıyoruz: *ötügen yış olursar ilte buñ yok* (I.22) 'Ötüken dağ çayırlarında otursan (yani yerleşirsen) memlekette mihnet olmaz'. *il tutsıķ yir ötüken yış ermiş* (I.24) 'devletin idare edebileceği yer Ötüken dağ çayırlarıdır' (yani bozkıra hâkim olabilmek için Ötüken dağ çayırlarını elde bulundurmak lâzımdır). Hükümdar Bilge, milletine, akıncılığı bırakıp yerleşmesini tavsiye ederken gene de 'suyu ve çayırı bol' bir yer, bir *yış* gösteriyor: *ötügen yış olursar bengü il tuta olurtaçisen* (I.26). 'Ötüken dağ çayırlarında yerleşirsen ülkeyi ebediyyen, tamâmiyle tutmuş olacaksın'. Ufak mezar taşlarında kahramanlar, sevdiklerinden bilhassa eşlerinden nehir kenarlarında ayrılıp gittiklerini acıyla hatırlıyorlar (bk. Kuy, IV. c.).

6. Avlanma :

Göçebeler geçimlerini umûmiyetle ehlileştirirdikleri hayvan sürüleri ile temin ettikleri halde av hayvanlarından da faydalanmış olmaları muhakkaktır. Fakat kitâbelerde bu hususta teferruatlı bilgi yoktur. Bir mezar taşında 'sürgün avı' yapıldığı fikrini veren bir kayıt vardır: 'avda bindiğim 600 atım ak attır' (III. 79,4). Yine mezar taşlarından birinde , kahraman, sağlığında yedi kurt öldürdüğünü söylüyor (III.73). Aynı yerde, pars ve vaşağa dokunulmadığının kaydı totemist tasavvurlarla ilgi olsa gerektir (aş. bk.).

7. Hayvanlarla ilgili merasimler ve âdetler :

Hayvanlar, göçebe türklerin hayatında yalnız maddî bakımdan değil manevî bakımdan da büyük rol oynarlar. Bu devirde bazı içtimaî müesseselerin temelini hayvanların teşkil ettiğini görüyoruz: Bunlardan bilhassa at, samur ve sincap, ölü gömme merasiminde kurban edilmek üzere hediye olarak verilirdi: *edgü özlük atın kara kisin kök teyiün sansız kelürüp kop ko(d)tı* 'zâta mahsus iyi cins atlarını, kara samurlarını ve mavi sincaplarını sayısız, hep getirip koydular' (I.70). Çin kaynakları da, zengin kimselerin ölü gömme merâsiminde, âileleri tarafından, ölüünün içinde bulunduğu çadırın dışında birer koyun ve at kurban edildiğini kaydediyorlar. Ölüünün gömüleceği sırada, ölenin zâtî atı yakılır, külü ile birlikte gömülür ⁷. At ve koyun, bir de ecdat ruhlarına ve gök tanrıya kurban edilirdi ⁸.

8. Hayvanların dinî ve sihrî bir mahiyet kazanması :

Totemist tasavvurların mevcudiyetini gösteren emârelere kitâbe ve mezar taşlarında rastlanmaktadır: 'Yedi kurt öldürdüm, pars ve vaşağı (?) öldürmedim' (III.73). Burada *böri* kelimesinin doğrudan doğruya kullanılması dikkate şayan- dır, zira kurdu totem olarak kabul eden kavimlerde bu hayvanın adı, tabu do- layısıyla söylenmez, onun yerine aslında böcek manasına gelen *kırt* kelimesi kullanılırdı . Bugünkü Cenup türkçesinde böri kelimesinin unutulmuş olması ve kurt kelimesinin hem böcek hem de malûm yırtıcı hayvan manasına gelmesi bu totemist tasavvurların neticesidir. Bu mezar taşında konuşan kah- ramanın Kök-türklerden olmadığı açıkça görülmektedir, zira Çin kaynaklarına göre, Kök-türklerce kurt (böri) mukaddes bir hayvandır ⁹. Burada pars ve va- şak (?) öldürmediğine göre bunların totem olması icabetmektedir.

9. Hayvanlar ve İnsanlar :

Göçebe ve akıncı insanın, yaşayabilmesi için gerek tabiat kuvvetleriyle gerek- se diğer yabancı kavimlerle daima mücâdele etmek zorunda olduğu açık bir ha- kikattir. Bu mücadelelerden galip çıkabilmesi için bedenen son derece kuvvetli olması icabeder. Bozkır insanı bu kuvvetini, temsili olarak zaman zaman hayvan- larla kendisini mukayese etmek suretiyle ortaya koyar. Türk hükümdarının or- duları kurda, düşmanı ise koyuna benzetilmiştir: *kağan süsi böri teg ermiş - yağtı kony teg ermiş* (I.34). Bazan da düşmanın üstünlüğü belirtilmek için şu teşbiî kullanılıyor: *yağımız tegre uçuk teg erti* 'düşmanlarımız etrafımızda yırtıcı kuş- lar (?) gibi idi' (I.102). Şu dikkate şayan atasözü tarzındaki söyleyiş, bir hüküm-

7 V. THOMSEN, *Altürkische Inschriften aus der Mongolei*, ZDMG 78. c. Leipzig 1924. 132. s. (bk. Türkçesi: *Türkiyat Mecmuası III.c.*).

8 Bk. ETY I. c. 15. s.

9 Liu Mau-Tsai, *Kulturelle Beziehungen zwischen Ost-Türken und China*, *Central Asiatic Journal III. c.* 190-205. s.

darı doğrudan doğruya 'yağlı, semiz bir boğa' ile mukayese ediyor: *toruğ bukalı semiz bukalı arkada bilser semiz buğa toruğ buğa tiyin bilmez ermiş* '(Tonyukuk ilk Kök-türk hareketi esnasında İl-tiriş'e iltihak etmeme hususunda tereddüt ediyor ve düşünüyor:) (insan) zayıf boğalarla semiz boğaları uzaktan bilmek istese semiz boğa, zayıf boğa (hangisidir) diye bilemez'. Yani Tonyukuk, 'İl-tiriş' in hakiki bir hükümdar (=semiz boğa) olup olmadığını anlamak için ona yakın olmak icabedeceğini düşünüyor.

Bir kahraman, mezar taşında oğlundan bahsederken 'parsım, kaplanım' diyor (III.102). Yine aynı tip mezar taşlarından birinde (III.73), yakarıda gördüğümüz gibi, 'parsım' öldürmeyip korunduğundan bahsediliyor. Aynı şekilde burada da pars, bir totem olmalıdır. Totemist tasavvurların doğuşunu, insanlarla hayvanlar arasındaki bu yakınlaşmaya ve benzetmelere bağlamak pek yanlış sayılmaz. Bozkır insanı, adını umûmiyetle hayvanlardan almaktadır. Kitâbelerde ve mezar taşlarında, insanlara verilen şu isim ve unvanlara rastlıyoruz: *Bars: oğul b. - tüz bay küç b. külüg - il çor küç b. - çara b. Böri, il toğan tutuğ, toğan* (bk. IV. c.). Bundan başka, dikkate şayan bir nokta da bir mezar taşının üstünde domuz veya geyik resminin bulunuşudur.

Takvim (tarih zaptı) :

Eski göçebe türklere, belli esaslara göre tarih zaptetme fikri yabancılardan gelmiştir. İçtimâî hayatın hemen her sahasında olduğu, tarih zaptetme hususunda da muhtelif hayvanların tesirini görüyoruz. Malûm 12 hayvanlı takvim, bu tesirin en güzel örneğidir. Menşei hakkındaki nazariyelerin teferruatına girmekte bir mana yoktur, çünkü muhtelif âlimlerin bu husustaki fikirleri daima değişiktir. Menşei ne olursa olsun, mühim olan, bunun göçebe medeniyeti mahsulü oluşudur. Uygur devri ile islâmî çevrelerde de kullanılan bu takvimin bütün hayvanları, bir tesadüf eseri olarak, kitâbelerde tam değildir : 1 (*sıçğan*), 2 (*ud*), 3 *bars* (I.170), 4 *tabışğan* (I.170), 5 *lu* (İçin. *luğ* 'ejder', 1.130), 6 yılan (II.112=şehir medeniyeti), 7 (*yont*), 8 *çony* (I.52 vb.), 9 biçin (I.52), 10 *takığu* (I.166), 11 *it* (I.170), 12 *lağzın* (I.70 vb.)

II. Devlet teşkilâtı ve içtimâî yapı — Asya bozkırlarında zaman zaman kurulan göçebe imparatorluklar (*il*), umumiyetle birbirine oldukça gevşek bağlarla bağlanmış kavimler topluluğundan ibarettir ¹⁰. Böyle bir imparatorluğun kuruluşu hakkında Kök-türk kitâbelerinde malûmat mevcuttur: Kabiliyetli bir organizatör ve bir *şad* (aş. yk. 'vali') olan *kutluğ*, etrafına topladığı bir avuç insanla Çin'in kuzeyinden yola çıkar (681) ve ilk hedef olan 2000 metre yükseklikte Yin-şan dağına sığınır. Tonyukuk'un tavsiyeleri üzerine, yeter derecede kuvvetlendikten sonra tehlikeli Çin hududunu terkedip kuzeye doğ-

10 Krş. O.PRITSAK, *Stammesnamen und Titulaturen der Altaischen Völker*, UAJb. XXIV. 50.s. vd.

ru yoluna devam eder.— Bir müddet sonra kurulacak olan Kök-türk devletinin iç yapısına daha iyi nüfuz edebilmek için, kitabelerdeki şu tabirlerin hakiki manalarını kavramamız gerekiyor: *çuğay kuzın kara kumuğ olurur ertimiz* ‘Çugay dağlarının kuzeyinde, Kara-kum’a hâkim olmuştuk’ (I.102). Dikkat edilirse, Kutlug ve etrafındakiler katiiyyen düz ve ovalık yerlerde kalmayıp daima dağlık ve yüksek yerleri tercih ediyorlar. Bu münasebetle kitâbelerde bir de *yış* tabirine rastlıyoruz. Yukarıda da kısaca temas ettiğim gibi vaktiyle ‘orman’ olarak tercüme edilen *yış*’ın hakiki manası ‘dağ çayırı’, yani ‘suyu ve otlakları bol dağlık arazi’ olmalıdır. Bu tarzdaki coğrafi mıntıkalara ancak göçebe ve hayvancı kavimler rağbet eder. Eğer atlı göçebeler, devrin dünyasına hâkim olmak isterlerse muhakkak böyle bir sahaya hâkim olmak zorundaydılar. Bu zaruret, kitâbelerde, ata sözü mahiyetinde şu şekilde ifadesini bulmuştur: *il tutsık yir: Ötüken yış ermiş* ‘devlet ancak ötüken dağ çayırlarından idâre edilebilir’. — Yeni hükümdar (*ilig* veya *kağan*), karargâhını (*ordu*) ve çadırını (*örgün*) kurar. Bu çadır, bilhassa avam tarafından görülebilecek bir şekilde yükseğe kurulur. Karargâhın etrafı aşağı-yukarı 1 m. yükseklikte bir *çit* ile çevrilir. Sulh zamanlarında burada devlet idâresiyle ilgili işler görülür; hükümdar âilesi mensuplarına ve halktan yararlık görmüş olan kimselere merasimle muhtelif *şad* veya *yabğu* gibi unvanlar verilir, gök (*tenğri*) ve yer (*yir-sub*) ile ecdat burada tebci olunurdu. *yoğ* merasimleri de keza, Ötüken çayırlarında icra olunurdu (aş. bk.). Kış mevsiminde, devlet işleri Çugay civarında Kara - kum’da görüldü.

Kavimlerden müteşekkil *il* (‘devlet; eyâlet; kavim’), *kağan* (‘bütün bozkırın mutlak hâkimi’) tarafından gerek harp gerekse sulh zamanlarında idare edilir. Kağanın eşi *katun*’dur. Kitâbelerde en çok geçen tabirler arasında 94 defa *il*, 130 defa *kağan* bulunmaktadır. *İl* umumiyetle asil (*beg*) ve halktan (budun, *kara budun* : bu, en çok kullanılan bir tabir olup 190 defa geçer) müteşekkil olup kitâbe ve mezar taşlarında ekseriya hükümdarlardan önce zikredilir; *il* için kahramanlar hayatlarını feda etmeye hazırđırlar; ölüm onlara, yalnız *il*’den ayrılmanın verdiği ızdırap dolayısıyla ağır gelir. Kök-türkler 7. yüzyılın ortalarında Çin hizmetine girerler; 50 yıl müddetle Çin için kanları bahasına memleketler fethederler. Sonunda Türk halkı (*türk kara budun*) ayaklanır. Bu, alelâde bir ayaklanma değildir. Halk, maddî durumu kötü olduğu için ayaklanmamıştır! Bu, dünya tarihinde eşine ender rastlanan, milletin , toptan, şuurlu bir şekilde ayaklanmasıdır. Bu şuur, kitâbelerde şu şekilde ifadesini bulur: ‘Türk halkı şöyle demiş, vatanı (*il*) olan bir kavim idim; şimdi hani vatanım? Kime vatan kazandırıyorum? Hükümdarı (*kağan*) olan bir kavim idim; hani hükümdarım? Hangi hükümdara işimi gücümü vereyim?’ (I.32). 7. yüzyılın (681) sonunda, yeniden devlet kurma azmi ile Çin’in kuzeyinden bozkıra doğru hareket eden kavim böyle düşünüyor, *il* ve *kağan*’ın manasını, ne olduğunu son derece iyi biliyordu. Kutlug Şad’ın muvaffakiyetinin sırrını biraz da burada aramak yanlış sayılmaz.

Kök-türkler'de birçok unvan ve memuriyet vardır, memuriyetler: *amga* 'tahsildar', *ayğuç* 'müşavir', bitkeşi (*bitgeçi* ve *bidgüçi* şekilleri de vardır) 'kâtip; evrak kayıt memuru', *buyruk* 'askeri âmir', *iç buyruk* saraydaki ümerâ, *ilteber* 'vâli; idâre âmiri', *kuncuy* çin. *kung-çu* 'prenses', *tamğaçı* 'mühürdar', *tarğan* 'başvekil' *tayğun* devlet ricali', *tigin* 'şehzade'. Unvanlardan şunları tesbit edebiliyoruz: *alpağu*, *apa*, *boyla*, *çıkan çor*¹¹, *işbara*, *ıdıkut*, *ınanç*, *öge*, *şad*, *şadapıt*, *terkin*, *tudun*, *urun*, *yabğu*.

Kök-türk devri insanının, içinde yaşadığı içtimai âlemi, kitâbe ve mezar taşlarının verdiği imkânlar nisbetinde tasavvur edebiliyoruz. Bu âlem, mücâdelecî, dövüşken ve yiğit bir kavmin gençlik çağlarını idrâk ettiği bir âlemdir. Bu âlemde bozkır insanı, tek başına kalacak olursa gerek maddî gerekse manevî bakımdan hiç bir kıymet ifade etmez. Hayatın maddî güçlükleri ve diğer yabancı kavimlerin saldırımları, ancak toplum halinde ve sağlam bir içtimai yapının uzvu olarak yenilebilir ve başarı ile savunulabilir.

III. Dış dünya (Tabiat) — 'Duyulan alaka ile görülen şeyler arasındaki karşılıklı bağlantı, insan varlığının açık bir kanunudur.' E. Rothacker, bu fikrini şu cümle ile daha açık olarak ortaya koyuyor: 'İnsan, ancak, hayatı ile ilgili şeylerin farkına varır'. Bu farkına varış, bir gün dilde açıkca ifadesini bulur, kelimelere dökülür. Ve biz, bu kelimelerden hareket ederek o milletin dünya tablosunu, yazının başında temas edildiği gibi, çizebiliriz.

Göçebe ve akıncı Türk, kitabelerinde ve mezar taşlarında, varlığının ayrılmaz bir parçası olan dış âlem ve tabiatla ilgili unsurlara yer-yer, aslında olduklarından başka manalar vermiş hatta bazı hallerde bunları içtimai ve dinî müesseselerinin temeli yapmıştır: *taş* 'kaya, taş'. Tabii manasından başka, bir teşbihte, mecazî manada da kullanılmıştır: *türk sir budun yirinte bod kalmadı. ida taşda kalmışı kobranıp yiti yüz boldı* 'Türk'ün eski vatanında müttehit (?) bir millet kalmadı. Ağaçta taşta kalanları (yani: 'müstakil' olanları) toplanıp 700 öldular' (I.100). *teñri* 'gök, sema', buradan, 'iyilik' yapan ve haşmetli bir kuvvetin yukarıda, yükseklerde bulunacağı düşüncesinden hareket edilerek 'tanrı, ilah, allah' manalarını kazanmıştır. Bu, her iki manada da, kitâbe ve mezar taşlarında kullanılmaktadır: *türk teñrisi* (I.34) vb. *yir* 'yer, toprak, vatan'. Bu kelime, *sub* 'su' ile birleşerek dinî bir tabir olur. Kök-türkler, yer yüzünde, insanlara yardım eden iyi ruhların dolaştıklarını tasavvur ederdiler. Bunlar, nehir kaynaklarında ve yüksek dağ başlarında bulunurlardı. Her iki yer de kitâbelerde *ıduk baş* 'mukaddes baş, kaynak' olarak vasıflandırılmıştır. *ıduk yir sub* (I. 64-112)

11) Kök-türk yazısının imkânlarına göre *çur* da okumak mümkündür. Fakat müteâkip Uygur devrinde de aynı unvana rastlıyoruz *o/ü* farkını gözetken Brâhmî alfabesi ile tesbit edilmiş toharca bir metinde *çor* şeklindedir (bk. E. SIEG-W. SIEGLING-W.SCHULZE, *Tocharische Grammatik*, Göttingen 1931. 50. s.).

b. *yış*, yukarıda muhtelif versilelerle temas ettiğim bu tabir, göçebe ve akıncı kavimlerin bozkıra ve dolayısıyla bütün civar kavimlere hâkim olabilmek için elde etmeğe çalıştıkları mntıkaların adının yanı sıra kullanılmıştır: *ötügen .y.*, *altun y.*, *çuğay y.*, *kögmen y.* vb.. Hatta, *il tutsık yir ötügen y. ermiş* (yk. bk.).

IV. **Renkler** — Kitâbelerde, gök yüzü için *kök* ‘mavi’ ve yer yüzü için *yağız* ‘esmer’ hâriç, bütün renkler at ve madenler ile ilgilidir. Akıncı kavim için en mühim unsurun at olduğuna yukarıda temas etmişim; bundan dolayı bozkır insanı renk olarak yalnız atının renklerini görüyor ve at cinslerini buna göre tayin ediyor: *aķ* (a. at veya yalnız *aķ*, 13 defa), *alka* (a. *-sın sı-* ‘al (atını) kırıp geçirmek’), *boz* (b. at veya yalnız *b.*, 5 defa), *ķula* (‘siyah’, 1 defa), *yegren* (‘al’, 2 defa). Altın ve gümüş için de *sarığ* ‘sarı’ ve *örüng* ‘beyaz’ kullanılmıştır.

V. **Nebatlar** — Göçebe ve hayvan yetiştiren kavimlerin dilinde nebat olarak, ancak tabiatta kendi kendine yetişen, umumî manada bir iki bitki adından başka bir şeye rastlanmaz. Oturduğu mntıklar ya hayvanlar için lüzumlu çayırarla veya ormanlarla kaplıdır. Hakikaten kitâbelerde umumî olarak ‘ağaç’ manasına gelen *ı*, *iğaç* ile ‘ot’ ve ‘orman’ manasına gelen *bük* kelimelerinden başka bir kelime yoktur. *çından iğaç* ‘sandal ağacı’, darı vb. menşe itibariyle yabancıdır. Bu bir tesadüf olamaz, zira Kök-türk harfleriyle kâğıt üzerine tesbit edilmiş olan metinlerde diğer nebatlara rastlamak mümkündür. Bunlar, hususi surette insan emeği ile yetiştirilebilen nebatlardır ve nebatların geçtiği metinler, göçebeliği bırakıp yerleşik hayata geçmiş, ziraatle uğraşan Türk kavimleri tarafından meydana getirilmiştir (*ķamış* ‘şeker kamışı’, *toğrak* ‘kavak’, *yağak* ‘ceviz’).

VI. **Savaş âletleri** — Kitâbelerde âletlerin çoğu savaş ile ilgilidir ve bu da tabiidir; zira, yukarıda muhtelif vesilelerle işaret ettiğim gibi, bozkır insanının hayatı daima mücadelelerle geçer. Yani savaşmak, mücadele etmek bu insanların ana vasıflarından biridir. Savaş âletleri, göçebe medeniyetinin diğer unsurlarında olduğu gibi ayrıca, tabii manalarından başka mecazi manalara gelmediği için burada fazla üzerinde durmıyacağım. Yalnız bazı savaş âletleri teşbihlerde kullanılmıştır: *süñüg batımı kar* ‘mızrak boyu kar’ (I.46-60) gibi. Bir kahraman da, mezar taşında, okluğundan (*ķeş*) ayrıldığına hayıflanıyor (III.180). Kitâbelerde tesbit edilebilen savaşla ilgili tabir ve âletler şunlardır: *atlığ* 11 ‘süvari’, *ķerig* 3 ‘asker, ordu’, *ķedim* 3 ‘zırh’, *ķeş* 4 ‘okluk’, *ook* 2 ‘ok’ *ķarğı* 3 ‘ateş kulesi’, *ķılıç* 3 ‘kılıç’, *sü* 81 ‘ordu, asker’, *süñüg* 3 ‘mızrak’ *süñüs* 11 ‘savaş’, *tıl* 3 ‘savaşta haber almak için tutulan adam’, *uç* 3 ‘harp cenahı’, *uruş* 1 ‘savaş’, *yadağ* 7 ‘yaya’, piyade’, *yağı* 36 ‘düşman’, *yalma* 1 ‘at örtüsü, kaftanı’, *yarak* 15 ‘silah’, *yelme* 4 ‘keşif kolu’. Savaşla ilgili fiiller de şunlardır: *bin-* 15 ‘ata binmek’, *içgir-* 3 ‘itaat altına almak’, *içik-*12 ‘itaat etmek, teslim olmak’, *ölür-* 26 ‘öldürmek’, *ölüt-* 1 ‘öldürmek’, *sanç-*31 ‘mızraklamak’, *sı-* 5 ‘hezimete uğratmak’, *sökür-* 4 ‘diz çöktürmek’, *süle-* 28 ‘sefer etmek’, *süñüs-* 46 ‘savaşmak’, *tokı-* 10 ‘savaşmak’, *uduz-* 4 sevk etmek’, *ur-* 10 ‘savaşmak’.

VII. **Ö l ü m** — ‘ölmek’ manasına kitâbe ve mezar taşlarında iki türlü fiil kullanılmıştır: 1. *uça bar-* ‘uçup gitmek’ veya *kergek bol-*, ‘vadesi gelmek’, yalnız hükümdar ve ailesi efradı için, 2. *öl-* ‘ölmek’, halk ve hayvanlar için¹². Yenisey mezar taşlarında ise kahramanlar, ‘ölüm ve ölmek’ten bahsederlerken ‘*adıl-*’ fiilini kullanıyorlar.

Ölen, umumiyetle arkada kalanları büyük bir matem içinde bırakır. Ölenin ardından ağlarlar, dövünürler ve hatta bazan da hususi surette ‘ağlayıcı’ ve ‘mâtemciler’ tutulur (*yoğçı - sıgıtçı*). Bilge kağanın, küçük kardeşi prens Kül öldüğü zaman duyduğu ızdırıp, son derece sade fakat o kadar da tesirli bir şekilde ifade edilmiştir: ‘küçük kardeşim prens Kül vefat etti (*kergek boldı*). Ben yaslandım. Gören gözlerim görmez oldu; çalışan şuurum çalışmaz oldu. Ben yaslandım. Zamanı Tanrı takdir eder, insan oğlu hep ölmek için yaratılmış; böyle yaslandım. Gözümünden yaş, etimden feryat gelerek yanıp yakıldım!’ (I.50-52).

Yenisey mezar taşlarında zikredilen kahramanlara, *il*’den *kağan*’dan, evinden barkından, çocuklarından ve nihayet atından ayrılmak son derece ağır gelmektedir. Ölüm aslında onlar için korkulacak bir şey değildir, asıl korkulacak şey sevilen kimselerden ve şeylerden ayrılmaktır.

Mücerret bir mefhum olarak ‘ölüm’ ancak müteâkip devrede, şehirde teşekkül edecektir (Uygur metinleri ve II. 76-77-86).

VIII. Yerleşik medeniyete geçişin ilk tezâhürleri —

Kök-türklerin doğrudan doğruya göçebe, bunları takibeden Uygurların ise hem göçebe hem de yerleşik medeniyet çerçevesi içinde buldukları ve nihayet Uygur kavminin, 9. yüzyılın ortasındaki katî olarak yerleşik hayata geçtiği malûmdur. Fakat daha Kök-türkler zamanında bile, yer-yer yerleşik hayata geçiş gayretlerine, kitabelerde rastlıyabiliyoruz. Bilge kağan’ın, milletini Ötüken’e yerleştirip kervan göndermesi için nasıl çalıştığını yukarıda görmüştük. Çin’den gelen vergi ve hediyelik mallar sayılırken dikkate değer bir kayda rastlıyoruz: ‘... ve darının ekimlisini (*ekinlig*) kazandırdım’ (I.58). Bu, milletin yalnız yemek ihtiyacını karşılayacak bir ‘darı’ değildir; *ekinlig* tabiri üzerinde bir az düşünmemiz gerekiyor: ‘tohumluk darı’yı göçebe bir kavim kullanmaz, zira kitabelerde tasvir

12 Bugünkü Türkçede de bazı hallerde, ölenin şahsiyetine hürmeten ölmek yerine vefat etmek denir, ‘ölmek, öldürmek’ ve ‘mahvetmek’ ile ilgili diğer deyimler şunlardır: *yit-*, *alkın-*, *yoğ bol-*, *yok er-*, *yok kış-*, *yok kıl-*, *yokadu bar-*, *yoğal-*, *adır-*, *adırıl-*, *adırın-*, *adırılı bar-*, *az-* (bk. O. NEDİM TUNA, *Kök-türk yazıtlarında ‘ölüm’ kavramı ile ilgili kelimeler ve ‘kergek bol’ deyiminin izahı*, VIII. Türk Dili Kurultayında (1957) okunan bilimsel bildirimler, Ankara 1960. 136.s. vd.; burada *uça-bar-* veya *kergek bol-* deyimlerinin yalnız hükümdar ve asilzadeler için kullanıldığı fikrine karşı ileri sürülen deliller arasında, *öl-* fiilinin yabancı ve bilhassa düşman hükümdarları için kullanıldığı hatırlanmalıdır. Bununla beraber Kül tigin için kullanılan *inim kül-tigin ölti* cümlesi ayrıca üzerinde durulmağa değer, aynı yerde, 136. s.).

edilen hayata göre, Kök-türkler milletçe daima harp halinde bulduklarından, hep oradan oraya göçmek zorundadırlar; mahsulün kaldırılmasını bekleyemezler. Fakat yukarıdaki kayıt, yani 'tohumluk darı' ancak çiftçilik yapan, dolayısıyla toprağa bağlanmış bir sınıfın türemiş olacağını kabul etmekle izah edilebilir. Öte yandan, Çin kaynakları, hükümdar Kapagan'ın Çin'den, Şan-sı eyâletinin kuzeyindeki Türkler için ziraat âletleri ve muhtelif tohum istediğini kaydediyor¹³. Bu kayıt da, Türkler arasında ziraatçi, dolayısıyla yerleşik bir sınıfın teşekkül ettiğini göstermektedir.

B. Şehir medeniyeti

(Uygurca metinler)

Yukarıda Türk medeniyetinin iki karakteristik devrinden birinin yerleşik medeniyet tipi arzeden Hoçu Uygurları devri olduğunu kısaca zikretmiştim. Her ne kadar, Kök-türk harfleriyle kâğıtlar üzerine tesbit edilmiş olan metinler¹⁴ dahi ekseriyetle şehir medeniyeti unsurlarını ihtiva etmekte ise de, muhtelif sebepler dolayısıyla burada bunlar üzerinde durmıyacağım.

Milletlerin hayatında felâketler, bazan yapıcı ve düzenleyici bir rol oynar. Türk tarihinde bunun misalleri mevcuttur. Bunun gibi 840 felâketi, Uygurların, Ötüken'deki yani bozkırdaki hâkimiyetlerine son vermiş ve yüz yıl müddetle 'şehir' ve 'bozkır' arasında bocalayan kavmi, nihayet kat'î olarak yerleşik hayata sevkmişti. Bu mukadderat, insanlığın medeniyet tarihinde yapıcı, yaratıcı ve kurucu bir unsur kazandırmıştı. Şöyle ki, Tarım havzasına gelip yerleşen Uygurlar, buradaki Komul, Hoçu, Bişbalık, Karaşehir (yerli halka göre: Karaşahr), Kurla ve Kuça vaha şehirlerinde oturan iranlı, çinli, tohar ve hintli halka karşı öteden beri azınlıkta bulunan türk unsurunu kuvvetlendirmiş ve gerek sayıca gerekse siyasî bakımdan hâkim mevkie getirmişti. Sağlam duvarlarla çevrili şehirlerde, vaktiyle bozkırda olduğu gibi tabiat şartlarının kötülüğü ve diğer kavimlerin hücumları ile karşı karşıya kalma tehlikesi olmaksızın, huzur, ve refah içinde yaşamağa başlamışlardı. Bu havalı, milâdın ilk asırlarından beri Hint-Avrupa kavimleri tarafından iskân edilmiş ve Baktriya-Pamir, Kışmir-Karakurum yolu ile Hindistan'dan gelen, Yunan-Baktriya medeniyetiyle karışmış olan Burkan (Buddha) dini ve kültürü geliştirilmişti. Dokuzuncu asrın ortasında bu kültür, taşıyıcısını değiştirmiş bulunuyordu. Yeni bir ırk, yeni bir kavim İç Asya milletlerinin kültür önderliğini yapıyordu: Uygurlar!

13 Bk. O FRANKE, *Geschichte des Chinesischen Reiches II.* c., 421.s.

14 ETY. II.c.

Arkeoloji kazılarının ortaya koyduğu malzemeden anlaşıldığına göre Uygurlar bu vaha şehirlerinde büyük bir medeniyet, bir tercüme edebiyatı vücuda getirmişlerdir. Bulunan ve neşredilen parçalarda umûmiyetle hâkim din Burkan dinidir; Mani ve Hıristiyan dinlerine âit münferit kitap parçaları da bulunmuştur. Öte yandan, dinî metinler dışında tıbbı, hukuka ve astronomiye âit çeşitli parçalar da bulunmuş ve bunların hemen hepsi nesredilmiştir.

Şehir medeniyeti mahsulü olan bu metinlerin diliyle Kök-türk kitabelerinin dili arasında, dilin dış yapısı bakımından pek az fark vardır:

1. İlk sesteki köktü. *b-*, geniz sesi olan *n*, *ng* yanında, uyg. *m-* sesine döner: *bengü* > *mengü* 'ebedî', *bung* > *mung* 'sefalet, keder', *bing* > *ming* 'bin', *bin* > *men* 'ben', *bin-* > *min-* 'binmek' vb.

2. İç ve son sesteki köktü. *-b-*, *-b*, uyg. *-v-*, *-v* sesine döner: *ab* > *av* 'av', *sab* > *sav* 'söz', kelime', *sebin-* > *sevin-* 'sevinmek', *kabşur-* > *kavşur-* 'kavuş-turmak', *kabrüg* > *kövrüg* 'köprü; davul' vb.

3. İç ve son sesteki köktü. *-ny-*, *-ny*, uyg. *-y-*, *-y* veya *-n-*, *-n* seslerine döner¹⁵: *anyığ* > *ayığ*, *anıg* 'kötü', *kony* > *koy*, *kon* 'koyun', *-kımya* > *kıya*, *kına* (küçültme eki), *yany-* > *yay-* *yan-* 'yaymak' vb.

Ve bunlar görüldüğü gibi, yalnız ses bilgisini ilgilendiren değişmeler olup konumuzla doğrudan doğruya ilgili değildir. Fakat iki devrenin dilleri arasında, cümle yapısı ve kelime çeşitleri bakımından orataya çıkan farklar ile yeni kavramların ifâde şekilleri, bu iki medeniyet tipini birbirinden ayırt etmek hususunda, bir ölçü olma bakımından çok mühimdir.

I. Cümle yapısı. Kök-türk kitabelerinde, fikirler umûmiyetle basit cümlelerle ifâde edilmekle beraber bunun yanında *-sar*, *-ser*'li şart cümleleri ile yalnız *tip*, *tiyin* şekillerinden ibâret olan ve bağ vazifesini gören unsurlar kullanılmıştır. Bunları Uygur devrinde de buluyoruz. Şart cümleleri için kitabelerden şu cümleleri almakla yetineceğim: *ol yirgerü barsar, türk budun ölteçisen* 'Türk milleti, oralara gidersen öleceksin' (I.26), *açsar, tosık ömez sen* 'acıncınca tok olmanın nasıl olduğunu düşünmezsin' (I.26), *Kül tigin yok erser, kop ölteçi ertigiz* 'Kül tigin olmasaydı hepiniz ölecek idiniz' (I.50), *neng neng sabım erser, bengü taşka urtum* 'ne kadar sözüm varsa, hepsini bu ebedî taşta oydum' (I.26). — *tip*, *tiyin*: *edgü ağı birür tip ança buşgurur ermiş* 'iyi mal (hediye) verir diye kıskırtır imiş' (I.24), *türk budun yok bolmazun tiyin... kağanığ... kötürmüş* 'Türk milleti yok olmasın diye ... hükümdarı ... yükseltmiş' (I.34), *taşra yortıyur tiyin kü eşidip*

¹⁵ Kök-türkçe kitabelerde husûsî bir işaretle karşılanan *ny* sesi, Uygurcada da bazı hallerde *n + y* işaretleriyle ifâde edilmiştir: *kayu* yanında *kanyu* şeklinde sık-sık rastlanır (bk. *Analytischer Index*). Bu husus, Kök-türk yazısındaki *ny* işaretinin, uygur yazısında aynen taklit edilerek ifâde edilmiş olması ile izah olunabilir (krş. UJb XIV 1934. 201. s.).

balıkdaki tağıkmış ‘dışarıya çıkıyor diye bir ses işitince şehirdekiler dağa çıkmışlar’ (I.34). Bunlardan başka basit de olsa, yardımcı cümle yerine geçebilecek ifade şekillerine Kök-türk kitabelerinde rastlıyoruz: 1) *-sık, -sik* vb. gibi fiillerden yapılan sıfatlar isimlerin önüne getirilir. Bu terkipler Batı dillerinde doğrudan doğruya bir yardımcı cümle ile ifade edilir. *İl tutsık yir, Ötüken yış ermiş* ‘Devletin idare edileceği yer, Ötüken dağ çayırları imiş’. Uygurca’da bu, şöyle ifade edilirdi: *kim il tuttaçı, Ötüken yış ermiş* veya *ol yir kim il tutsar Ötüken yış ermiş* vb. 2) Sonuna 3. şahıs iyelik eki almış bir isim-fiilin bir önceki cümlede bulunan isim ile ilgisi vardır: *Türk sir budum yrinte bod kalmadı; ıda taşda kalmışı kubernip yiti yüz boldı*. ‘Türk, Sır milleti yerinde (birleşik) bir kavim kalmadı; (fakat) dağda taşda kalmış olanları toplanıp yedi yüz oldular’. Burada *kal-muş+ı, bod* ile ilgilidir. Uygurcaya bunu da şöyle tercüme edebiliriz: ... *kalmadı, inçip kim ıda taşda kaldı* (veya : *-miş erür*) *koprarıp yiti yüz boldı*.

Daha Kök-türk kitabeleri devrinde yani 8. asırda başlayan uygurca dinî eserlerde¹⁶ Türk dilinin, tarihinde ilk defa yepyeni cümle çeşitleri kazandığını görüyoruz. Y a r d ı m c ı c ü m l e adını verdiğimiz bu yeni ifade şekilleri, umûmiyetle soru kelimeleri¹⁷ ile başlayıp yüklemli Avrupa dillerinde olduğu gibi çekimli fiildir. Bu cümle çeşitlerini şöyle tasnif edebiliriz:

a) Doğrudan doğruya bir soru kelimesiyle başlayan cümleler, gerek ana cümle- nin başında ve ortasında gerekse sonunda bulunur. Bu soru kelimeleri, cümle- sinin fiiline (yüklem) göre muhtelif çekim ekleri alabildiği¹⁸ gibi birden fazla soru kelimesi de arka arkaya gelebilir;

n e :

bu isig öde bilmez biz, bilekde kin n e t e g inç mu erki ‘bu sıcak mevsimde hediye (gönderildikten) sonra hâlinin iyi olup olmadığını bilmiyoruz’.

n e ç e ögüzler köller barça angsız körkle kuu teginçey men ‘bütün nehir ve gölleri hep hürmele güzelleştireyim’.

kim :

öngi aş içgü yok, k i m barsıg tırgürgülüğ ‘parsı diriltilecek bir başka yiyecek ve içecek yoktur’.

ögirmek, kim ögirdi, artuk erüş erür ‘sevindikleri sevinç çoktur’

16 Yazılış veya istinsah tarihleri belli metinler (meselâ 750, 760, 763, 798 v.b.) için bak. A.v. GABAIN, *Alt-türkisches Schrifttum*, Berlin 1950. 13-14.s. —Bu yazının Türkçesi: S. PAYLI, *Türk Dili Araştırmaları Yılığ*ı 1959 Anakara, 311-329. s.

17 Aynı soru kelimeleri, Kök-türk kitabelerinde yalnız soru ifade ettikleri halde Uygurcada hem soru, hem yardımcı cümle için kullanılmıştır.

18 Soru kelimeleri aynı zamanda ana cümle- nin başında da bulunabilir, bk. AGr. §. 450.

qayu :

ol altun önglög sıgıunlar begi, qayudın sıngar dantıpalı ilig erdi, anda ok sıngar bardı 'o altın renkli geyikler beyi , hükümdar Dantipala'nın olduğu yere gitti'. (AGr. § 450)

b) Soru kelimesiyle teşkil edilen cümlelerin yüklemi yalnız *-sar, -ser* ekini alır; başka türlü ifade edecek olursak: Soru kelimelerinin cümlesi şart cümlesidir.

ne :

ne türlög itig yaratıg bar erser, körümçi yultuzçıka ayıtma 'ne gibi süslerin mevcut olduğunu falcı müneccimlere sormazlar'.

ne erser, asıgka kirmedı 'hiç bir kimse için faydalı olmadı'.

ınçe kaltı türk yigit kuncuylar ... ne çük titreyür bezer erser, ançulayu yıme bu yitiñsiz yagız yir ... tebredi 'genç ve kuvvetli kadınlar nasıl titrerse, bu ulaştırılması güç kara yerde titrer'.

kim :

men bu ... erdini alğalı barayın kim ... asıg tusu kılı usar men 'faydalı olabilmem için bu inciyi gidip getireyim'.

kim qorqsar, yoringlar 'korkan geri dönsün'.

kimke kelser, sançitur 'kime gelse sokar'.

kim qayu tınlıg ... bu bitigig bititser, antağ bar, kim ol tıñg örtike örtenmez 'kim bu kitabı yazdırırsa bu yarattığı ateş yakmaz'.

qayu :

qayudın sıngar hormuzta tengri erser, antın sıngar yakın barıp 'Tanrı Brahman'ın bulunduğu yere gitti'.

qayuda toğğalı tapları erser, anta toğum ajun tutarlar 'nerede doğmayı isterlerse orada (yeni) doğumlarını, varlıklarını elde ederler'.

qaçan :

siz qaçan burқан qutın bulsar siz, mini tutmañ qutğaring 'siz Burkanlığa ulaşınca beni terketmeyin, kurtarın' (AGr. § 451).

c) Zaman ifade eden yardımcı cümleler. 1. Zarf-fiil şekilleri ile teşkil edilmiş olanlar :

-ğalı :

adırlğalı yirilgeli, erü erü ür kiç bolı 'ayrılalıdan beri uzun zaman geçti' (AGr. S 435).

-ğınça :

*nomluğ orunka tegginçe, munung ikin arasın*ta arıg toğum ajınuğ bulmağı tapmağı bolur 'din yerine ulaşmadan önce (veya: ulaşınca) kadar) temiz bir yeniden - doğuş bulur' (AGr. § 436)

-kan, -ken; (-ir erken) :

anası idiz kalıkta yatıp udiyor erken, tül tüşedi 'annesi büyük sarayda yatıp uyurken bir rüya gördü' (AGr. § 437).

2. Zaman ifade eden bir cümlenin sonunda -p zarf - fiili bulunur:

kalıtı taluy ögüzke tegip, yiti kün turup kemi yarattı 'denize varınca yedi gün kaldılar ve bir gemi hazırladılar'

ne anı mahabali tigin körüp, inçe tip tidi 'prens Mahabala bunu görünce dedi'
ne anı körüp, tağı artuğrak uyırkandı yoğurkandı 'bunu görünce daha çok ağladı'¹⁹ (AGr. § 452, krş. § 262).

Bu tarzdaki cümleler, yapıları icâbı yabancı asıllı olup Türk dilinin bünyesine tamâmiyle aykırıdır. Tarım havzasında Türklerin din ve edebiyat sahasında talebeliğini yaptığı milletlerin başında muhtelif iranlı kavimler gelmektedir. Bunlardan bilhassa Soğut kavmi üzerinde durmak yerinde olur. Öteden beri yerleşik bir medeniyet çerçevesi içinde yaşayan Soğutlar, ticaretle uğraşıyor, Burkan ve Mani dinini kabul etmiş ve işlenmiş bir yazı diline sâhip bulunuyorlardı. 8. asrın sonuyla 9. asrın başlarında, münferit kabileler hâlinde Tarım'ın vaha şehirlerine yerleşen Uygurların ve başka Türk kavimlerinin Soğutçadan ve diğer İran dillerinden yaptıkları tercümelere, öte yandan nesiller boyunca hep yabancı milletlerle bir arada oturmaları ve Türk münevverlerinin (bunlar umûmiyetle râhip ve râhibelerdi) budist ve maniheist iran medeniyeti yani yerleşik bir medeniyeti örnek olarak almaları, yukarıda teferruatıyla gösterdiğim cümle çeşitlerinin zamanla Türk yazı dilinde yerleşip onun ayrılmaz bir parçası, organik bir unsuru hâline gelmesini sağlamıştır. Bu yeni cümle şekilleri, elbette bir moda, bir geçici hevesin tezâhürü değildir. Bu, değişen düşünce tarzının, şehirdeki bozkıra ve göçebe zihniyetine aykırı, mücerret fikirlerin ifade edilmesi zarûretinden doğmuştur.

II. Uygurca eserlerde ve kitabelerde geçen kelime çeşitlerini maksadımıza uygun olarak sınıflandırıp tarif edelim;

1. Fiiller :

a) Maddî hareket bildiren fiiller, yani dış âlemle ilgili olanlar,

b) Mana fiilleri, yani iç âlemle ilgili olanlar.

Kök-türk kitabelerinde kullanılan bazı maddî fiillerin hemen hiç birine Uygurcada rastlanmaz (varsa bile bunlar Uygurcada başka bir manada kullanılmıştır), zira bu fiiller, dâima dış dünya ile ilgili olup yukarıda gördüğümüz gibi, ancak dışa dönük, faal, harpçi-mücâdeleci ve akıncı bir göçebe kavmin dünya görüşünü aksettirebilir. Durumu daha açık bir şekilde gösterebilmek için kitabelerdeki bazı fiilleri, Uygurcadaki manaları ile karşılaştırarak aşağıya alıyorum.

Kök-türk kitabelerinde

Uygurcada

bin-(15 defa) 'ata binmek'

yok

içgir-(3) 'itaat ettirmek'

yok

içik-(12) 'itaat etmek'

yok

kılıçla;(1) 'kılıçlamak'

yok

oplayu teg- (11) 'kızgın bir

öküz gibi saldırmak

yok

ölür-(26) 'öldürmek'

Uygurcada da kullanılan bu fiil, burada Mani ve Burkan dini mensuplarının işlememesi gereken günahlar arasında sayılmaktadır. Kitabelerde ise övünülecek bir hareket olarak doğrudan doğruya 'insan öldürmek' manasındadır. Burada günah olarak telakki edildiği halde kitabelerde gene övünülecek bir harekettir.

sanç- (31) 'mızraklamak'

Burada günah olarak telakki edildiği halde kitabelerde gene övünülecek bir harekettir.

sı- (5) 'hezimete uğratmak'

Uygurcada dinî kaideye riâyetsizlik olarak geçiyor.

süle- (28) 'sefer etmek'

Dine aykırı bir hareket veya kötülük timsâli şeytanın savaşı olarak gös-

süngüş- (46) 'harp etmek'

terilmiştir.

tokı- (10) 'harp etmek'

yok

ur- (10) 'harp etmek'

Doğrudan doğruya 'vurmak, çakmak' manasına geliyor.

Kurmak veya dinî içtihat yapmak manasındadır²⁰.

Öte yandan Uygurca eserlerde ise, ilk bakışta göze çarpan fiiller mana fiileridir. Bunların hiç birine kitabelerde rastlanmaz, çünkü artık bozkırdaki geniş sahalara yayılma gücünü kaybedip şehirlere yerleşerek dünya dinlerini kabul eden bir kavmin, *kılıçla-*, *sanç-* veya *süle-*, *süngüş-* gibi fiiller yerine en çok *köngle-* (< *köngül*+*e-7*, *köngülker-* 'düşünmek, teemmül etmek', *öçür-* 'ihtirasları gidermek', *övkele-* 'hırslanmak', *kolu-* 'teemmül etmek', *turgur-* 'meydana getirmek, his böslemek', *tuyun-* 'idrak etmek', *uk-* 'anlamak', *ukun-* 'idrak etmek' ve

20 *Oplayu teg-* için bk. UJb. XIV, 194. s. Diğer fiillerden bazıları şunlardır: *kıd-* 'ilerletmek', *kışla-* 'kışı geçirmek', *salla-* 'sal ile geçmek', *sökür-* 'diz çöktürmek', *tağık-* 'dağa çıkmak', *taşık-* 'dışarıya çıkmak', *teg-* 'ulaşmak' (Uygurcada bu fiilin manası değişiktir: Kitabelerdeki *teg*'in hedefi dışarıda, orduların ulaşacağı hudutlar olduğu halde *teg-*, Uygurcada müminin hedef olan manevî rütelere, Nirvâna'ya ulaşmayı ifade eder), *yarlıka-* 'emretmek' (Uygurcada 'vaaz vermek' ve 'haşmetle bir şey yapmak'), *yükün-* 'baş eğmek' (Uygurcada: 'hürmet etmek').

yarlıka- 'vaaz vermek; haşmetle bir şey yapmak' gibi fiilleri kullanması pek tabii hatta zarûridir, çünkü milletin çoğunluğu artık düşünceyi şart koşan bir yaşama tarzını, içe dönük bir hayatı kabullenmiş bulunmaktadır²¹.

2. Sıfatlar :

Kitabe ve Uygurca yazmalarda²² geçen sıfatları sayıp karşılaştıracak olursak Kök-türkçede 70, Uygurcada ise 250 sıfatın bulunduğunu görürüz. Bu büyük fark neden ileri geliyor? Yani niçin bozkır insanı, mezar taşlarında, şehirdeki Uygurlara nisbeten pek az sıfat kullanmıştır? Sıfatlar, mana ve madde isimlerinin dış görünüşleridir. Eşyanın vasıflarını görüp tanıyabilmek, birini diğerinden ayırt edebilmek ve nihayet bunları dilde yazı ile tesbit edebilmek için insanın uzun müddet bu eşya ile haşır-neşir olması lâzım gelmektedir. Mana isimleri ile ilgili sıfatların tayini ve kullanılması, maddî olanlarıkinden daha güç olduğu gibi ayrıca düşünce ile ilgi olduğu için daha uzun bir zamana da muhtaçtır. Şimdi bozkırda daima akıncı ve göçebe bir hayat züren Köktürklerin pek az sıfat kullanmış olmaları tabiidir ve buna karşılık, düşünmek için gerekli uzun zamana sâhip olan Hoçu Uygurlarının eserlerinde fazla miktarda sıfat bulunması da bu suretle anlaşılıyor.

III. Yeni kavramlar = Yeni deyimler :

Yukarıda , cümle yapısı ve kelime çeşitleri bakımından iki devre arasındaki farkı gördükten sonra, Uygurların şehirlerde meydana getirdikleri dinî tercüme edebiyatındaki husûsî deyimleri ele alarak devrin karakterini bu yönden de belirtmeğe çalışalım.

Bozkırda resmen devlet dinî olarak kabul edilen Mani dinine (762) âit uygurca kitap parçaları pek azdır²³. Buna karşılık Burkan dinine âit bol miktarda malzeme, günümüze kadar gelebilmiştir. Aşağıdaki misaller yayınlanmış olan parçaların bir kısmından seçilmiştir (meselâ Türkische Turfan-Texte I-VI). Şehirlerle sonradan yerleşen göçebe Türkler, kabul ettikleri dinin esas kitaplarını hemen

21 Uygurcadaki diğer fiillerin en mühimleri şunlardır: *aç-* 'açıklamak', *açın-* 'temizlemek, acımak', *adır*, - 'tefrık etmek', *agırla-* 'hürmet etmek', *alk-* 'tamamlamak', *amırtgur-* 'teskin etmek', *atkan-* (psikolojik manada) 'dış âleme bağlanmak', *eded-* 'maddeleşmek', *egsü-* 'eksilmek', *belgür-* 'zuhur etmek', *bil-* 'idrâk etmek', *bilin-* 'pişman olmak, bağlanmak', *boltuk-*, *bultuk-* (yardımcı fiil), *içker-* 'içinde bulunmak' (= skr. *smrtyupashâna*), *öris-* 'hisler beslemek', *katıglan-* (manevî manada:) 'cehnetmek gayret etmek', *kına-* 'acı vermek' vb.

22 Kök-türk ve Yenisey kitabeleri ile taradığım uygurca metinler aşağı yukarı birbirine denktir.

23 Bu parçaların hemen hepsi yayımlanmıştır. En mühimleri şunlardır: A.v. LE COQ, *Türkische Manichaica aus Chotscho* I-III Berlin 1911-1922; W.BANG, A.v. GABAIN, *Türkische Turfan-Texte* II Berlin 1929 vb. vb.

daima tercüme etme yoluna gitmişlerdir. Fakat kendisi için tamamıyla yabancı bir kavramlar dünyası, bir düşünce sistemi ile karşılaşan Türkler, tercüme esnasında bunları dillerinde karşılayabilmek, ifade edebilmek için iki yol takip etmişlerdir: 1) Doğrudan doğruya Türk dilinin bünyesindeki gizli, inkişaf ettirilmemiş kabiliyetleri üzerine eğilip bunları işlemek suretiyle kelime türetmek; 2) Bu mümkün olmuyorsa, komşu milletin dilinden bahis konusu tabir veya isimleri bazı fonetik değişmelerle aktarmak. Uygur devri eserlerinde her iki yol takip edilmiş ise de, yabancı kelime alıncağı zaman ekseriya bu yabancı kelimenin yanına, onu izah eder mâhiyette türkçesi konmuştur, meselâ: *çakr* (<skr. *cakra*) *tilgen* 'tekerlek', *linhua* (<çin. *lien hua*) *çeçek* 'çicek', *nom* (<soğut. *nom*) *törü* 'kanun' vb. Bu misallerde, görüldüğü gibi, ikinci unsur dâima türkçedir. Buna göre bir çoklarının sandığı gibi Uygur devrinde Türkçe, yabancı kelimelerin istilâsına uğramamış, bilakis yabancı unsurlar, Türkçede yerli kelime yaratma ve bulma imkânını sağlamıştır.

Burkan dini Türkler tarafından kabul edilince ilkin tabii olarak *buddha* için bir karşılık bulmak gerekiyordu: *burkan* veya *burhan* şeklinin ne zaman meydana getirildiğini bilmiyoruz, fakat her halde bulunan en eski deyimler arasında olmalıdır; iki unsurdan teşekkül etmiştir: *bur* + (<çin. *fo* < **b'iuət* <skr. *buddh*) altayca *kan/han*. Buradaki skr. *ddh*, yani bir nevi *t*, Çincenin kuzey şivesinde *r* olarak telaffuz edildiğinden Türkçeye *bur* şeklinde geçmiştir. Bu suretle çin teleffuzu ile alınan birinci hecenin sonuna, onu izah eden *kan* 'hükümdar' kelimesi getirilmiştir. Buna karşılık Toharlar, 'hükümdar' yerine 'tanrı' manasına gelen bir kelime kullanmışlardır. Bu durum, Türklerin, Burkan'ı eski ilahlardan ayırt etme gayretleri ile izah edilebilir. Bundan şu neticeyi de çıkarabiliriz: Hoçu'da Türklerin üstatları arasında Toharlar da bulunduğu göre bu *burkan* tabiri, Toharlar ile temasa geçmeden önce teşkil edilmiştir²⁴.

Aynı şekilde ilk bulunması gereken deyimlerden 'râhip' manasına gelen *toyın* Çinceden geçmiştir: <çin. *tao-jen* 'Tao adamı', çince eserlerde bu 'râhip' manası ile de kullanılmıştır. Burkancılıkta çok mühim bir yer tutan *tört türlüğ tirin kuvrağ* (=skr. *sangha*) 'dört kısımdan ibâret cemaat' içine *toyun*'dan başka bir de 'râhibe', 'mümin' ve 'mümine'yi de alır. Son ikisi, manastıra mensup olmayan fakat dine inanmış kadınlı erkekli halkı temsil eder. 'râhibe' *şamnaç* ile 'mümin' ve 'mümine' karşılığı *upası*, *upanaç* Soğutça vâsıtası ile Hintçeden geçmiştir. Aynı şekilde burkancı Soğutlardan alınan deyimler arasında şunlar da sayılabilir: Hintçe İndra ve Brahman karşılığı olarak *Hormuzta* ve *Ezrua* kullanılmış bunlar da *Ormuzd* ve *Zervan* şekillerinden alınmıştır. Hintçe 'şeytan' karşılığı *mâra* için *şmnu*, 'cehennem' karşılığı olan *naraka* için *tamu*, *kleşa* 'ihtiras' için *nızvanı* (< *nizbân*), tarikata doğrudan doğruya mensup olmayan veya 'alelâde insan' karşı-

24 Bk. A.v. GABAIN, *Buddhistische Türkenmission*, Asiatica., Leipzig 1954.165-166.s.—Bundan sonraki hususlarda da aynı yazıdan faydalanılmıştır.

lığındaki skr. *prthagjana* için *midik* (*miḍāk*). Soğutlar hintçe deyimleri bozup Türklere naklettikleri gibi (meselâ skr. *şikṣāpada* ‘uyulması gereken dini kaideler’ > sogd. *çhṣāpad* > uyg. *çaḥṣapat*; skr. *pattra* > sgd. *ptr* > uyg. *ptr*), Eski Yunandan da bir çok unsur alıp Asya halkları arasında yaymışlardır: skr. *dharma* karşılığı olan *nom* ‘kanun; din; kitap; şey’ > Yunanca *nom (os)*²⁵, *diadima* ‘taç’, *didim* şeklinde girmiştir.

Uygurcadaki yabancı unsurlardan anlaşıldığına göre, Sakalar²⁶ da yerleşik hayatta Türklerin üstadları arasında bulunmaktadır: skr. *śāsana* ‘akîde, disiplin’ > saka *şşāšām* > uyg. *şazan*. *Tengri* tengrîsi burkan terkibi, doğurdan doğruya Sakaca *gyastanu gyaste balyse*’nin tercümesidir.

Aynı şekilde Toharcanın da tesirini Uygurca eserlerde görüyoruz: skr. *sūtra* ve *śāstra* > toh. *suter*, *şaster* > uyg. *sudur*, *şastr*; skr. *sphātika* ‘kristal’ > toh. *spharir* > uyg. *sparir*; skr. *vajra* ‘elmas kama’ > toh. *vaşir* > uyg. *vjir* vb. vb.

Sayıdığım bu yabancı unsurlar doğrudan doğruya Burkan dini ile ilgilidir. Yabancı kaynaklarda, görüldüğü üzere, islâmî türkçe eserlerde olduğu gibi bir birlik yoktur. Uygurlar, Burkan kültürünü çeşitli milletlerden aldıkları için, meydana getirdikleri tercüme edebiyatında çin, iran, tohar, saka ve tibet unsurları yan-yanaya bulunmaktadır. Burkan dinindeki sayısız mücerret mefhumları ifade etmek için Uygurlar, aldıkları yabancı kelime ve deyimler yanında bizzat Türkçenin kendi imkânlarından da faydalanarak kelime ve deyim türetmişlerdir. Günlük hayatın basit ihtiyaçları üstünde ve çok uzun bir tefekkür hayatının mahsulü olan bu mücerret mefhumları türkçe kelimelerle ifade etmek, ancak dilin inceliklerini çok iyi bilmekle mümkün olmuştur. Bu hususta bir fikir verebilmek için Burkançılığın mücerret kavramlarından bir kaçının Türkçede nasıl ifade edildiğini görelim :

1. Kâinattaki maddî ve manevî bütün oluşları idâre eden, onların ‘taşıyıcısı’ rolünü oynayan kuvvete Burkancılar, Dharma adını vermişlerdir. Uygurca metinlerde buna *nom* veya *nom törü* denir. *Nom törü* önce ikiye ayrılır:

A. Varlığa yani oluşa tâbî bulunan tasavvurlar; bunlar: a) doğar, b) var olur, c) değişir ve d) ortadan kalkar. Uygurlar bu tasavvura *itiglig nom törü* (=skr. *samskrta dharma*) adını vermişlerdir. *itiglig* sıfatının kökü *it-*, bozkırdaki göçebe Türkler tarafından, ‘yapmak, tanzim etmek, eylemek, kılmak’ manasıyla bilinmektedir. Şimdi Uygur, zâten bilinen ve günlük hayatta kullanılan *it-* fiilinden önce -g ile bir isim, sonra buna -lig ekini getirerek isim sıfat yapıyor; manası da yuka-

25 Bugünkü dilde *nâmus* şekli doğrudan doğruya Yunancadan alınmış olup asıl manasına yaklaşan şekil *namus-suz*’dur ‘kanunu, töresi ve âdeti olmayan’.

26 Sakalar sanıldığı gibi Türk olmayıp İranlı bir kavimdir.

rıdaki 'dört vetire ile yapılmış, tanzim edilmiş' oluyor. Bu tasavvurlar, aynı zamanda geçici oldukları için Uygur bunlara bir de *ürlüksüz nom* 'devamsız, geçici tasavvur' adını vermiştir. *ür* 'zaman' — *lük-süz*.

B. Varlığa tâbî olmayan tasavvurlar: Bazı burkancı mekteplere göre mutlak hakikatin ifâdesi olan bu kavram için Uygurlar, *itigsiz nom törü* (=skr. *asamskrta dharma*) tabirini kullanmışlardır. Gene bu yukarıdakinin tersine, dâimî olduğu için bir de *ürlüklüg* 'devamlı, geçici olmayan' *nom törü* diye ifâde edilmiştir.

2. Mutlak hakikat şuurumuzun dışında tasavvur edilmiştir. Bunu dünyevî tabirlerle tarif ve izah etmemiz mümkün olmadığı için ona ancak 'olduğu gibi, o, ne ise odur' diyebiliriz (=skr. *tathâtâ*). Uygurca eserlerde bu kavram çeşitli şekillerde ifâde edilmiştir: a) *kirtü öz* 'gerçek öz, esas', b) *çın kirtü töz tüp* 'gerçek temel, esas', c) *ertükteg* 'olduğu gibi'. Bu, iki kelimeden yapılmıştır: *ertük*+*teg*. Birincisinin kökü *er-* 'olmak', Kök-türk kitabelerinde de kullanılan normal bir yardımcı fiildir, hatta kitabelerde bir defa *er-dük-im* 'olduğum' şekli dahi geçiyor. Fakat burada, *-tü*k eki ve gene günlük hayatta kullanılan *teg* 'gibi' kelimesi ile mücerret bir felsefî kavram ifâde ediliyor.

3. Canlı varlıklarla dış âlem arasındaki bağı, sekiz türlü şuur kurar (=skr. *sekiz türlüg köngül bilig*). Bu şuuruları ayrı ayrı görmeden önce, şuurun Uygurca-daki ifâde şekillerini görelim²⁷.

a) *bilig*, kitabelerde 'bilgi, malûmat' manasındaki kullanıldığı halde burada 'şuur'un karşılığıdır. Fakat bu, tek başına kullanılmayıp muhakkak yanında ilgili şuurun adı da bulunur, yani mücerret mefhum teşkiline yarar: *köz bilig* 'görme şuur', *kuğak bilig* 'işitme şuur' vb. gibi.

b) *köngül bilig*, ilkin umûmî manada şuur olarak, sonra husûsî manada ise, aşağıda göreceğimiz gibi, altıncı şuur olarak kullanılmıştır. Köngül kelime manasında Kök-türk kitabelerinde geçiyor.

Şuurlar : 1) *köz bilig* 'görme şuur', 2) *kuğak bilig* 'işitme şuur', 3) *burun bilig* 'koklama şuur', 4) *til bilig* 'tatma şuur', 5) *etüz bilig* 'temas şuur', 6) *köngül bilig* 'gönül şuur' (bir nevi idrak, fakat bu idrak müstakil değildir), 7) *adra bilig* 'ayırt etme şuur' (yukarıdaki altı şuuru kendinde toplar, birini ötekenden ayırır; isim olarak kullanılan *adra*, *adır-* 'ayırma', bu şuurun 'ayırıcı, tefrik edici' husûsiyetini açıkça göstermektedir. Metinlerde bu şuur ayrıca şu şekilde de ifâde edilmiştir: *turguruğlı bilig* '(yaratıcı şuur', *adıra tuyuğlı bilig* 'ayırt eden ve duyan şuur' vb. *adır-* fiilini bozkırdaki göçebe de biliyordu fakat manası doğrudan doğruya ayırmak, parçalamak" idi. Burada ise felsefî bir tabirin yaratılmasında kullanılmıştır). 8) *ağlık bilig* 'mahzen şuur'. Birinci kelimenin kökü olan *ağ*

27 Burkancı Uygurlardaki şuur şekillerinden ayrı bir yazıda bahsedeceğim.

'define' 'hazine', 'mal' karşılığı olarak Köktürk- kitabelerinde çok geçiyor. Fakat burada *-lk* eki ile birlikte sekizinci şuurun adı olan *ālaya* tercüme edilmiş oluyor. İç ve dış obojeleri ile bütün duyularımız hep bu mahzenden doğmaktadır. İşte bir iki satırla izah etmeğe çalıştığım bu son derece teferruatlı sekizinci şuur, günlük hayatta kullanılan *ağı* kelimesinden türetilmiş *ağılık* deyimini ile ifâde edilmiştir.

4. Canlı varlıklardan bilhassa insanın kişiliğini meydana getiren unsurları Burkancılar, temsilî olarak beş kısımlı 'yapı' veya 'ev' olarak tasavvur etmişlerdir: *biş yapığ* 'beş yapı', *biş yapığ etüz* 'beş yapılı vücut', *biş yapığlığ ev bark* 'beş yapılı ev bark' vb. *yapığ* ismine kitabelerde rastlanmaz, yalnız bir defa yap- fiili geçiyor.. Herhalde *yapığ* ismi Uygurcada felsefî manasından başka bir manada da kullanılmış olabilir. Beş kısım şunlardır:

1) *öngkörk* 'renk ve şekil'. Hiç biri kitabelerde yoktur. *körk* 'görülecek şey' > 'şekil' *kör-* fiilinden önce sırf bu deyim için yapılmış sonradan gene Uygurca içinde günlük hayatta kullanılan muhtelif manalara gelmiştir.

2) *teginmek* 'duymak, çekmek'. Kitabelerde deyimın yalnız kökü *teg-*'e rastlanır 'deymek, ulaşmak', *-n-* dönüşlülük eki ile Uygurcada önce yardımcı fiil olarak teşkil edilmiş (aş.bk.), sonra mastar ismi *teginmek* ile bu felsefî deyim ifâde edilmiştir.

3) *sakınç* 'fikir, düşünce', Kitâbelerde yalnız *sakın-* fiili bulunduğu halde Uygurcada (*-n*) *ç* ile mücerret bir kavram teşkil edilmiştir.

4) *kılınç* 'iş, amel'. Kitabelerde 'huy, ahlâk' manasına gelen bu deyimın burada husûsî bir manası vardır: Canlıların içinde buldukları âlemde işledikleri ve öldükten sonra da her hangi bir âlemde tekrar doğmalarını sağlayan iyi veya kötü amellerin bizzat kendisi ve neticeleri bu *kılınç* (=skr. *karman*) ile ifâde edilir.

5) *bilig* 'bilgi, şuur', yk. bk. — vb. ²⁸ Bu misaller daha da çoğaltılabilir ise de bunlar, Uygurcanın felsefî kavramları ifâde imkânlarını göstermeğe kâfi gelmektedir.

Uygurca metinlerde göze çarpan bir başka hususiyet de yardımcı fiillerdir. Kök-türk kitabelerinde yok denecek kadar az olduğu halde Uygurcada muhtelif yardımcı fiillerin sayısı otuzu bulunmaktadır: Yüce bir varlığın fiil ve hareketi ilgili fiille doğrudan doğruya söylenmez, 'haşmet, azamet' ifâde eden *yarlıka-* 'buyurmak' fiili ile birleştirilir: *nomlayu yarlıka-* 'haşmetle vaaz vermek'; aynı şekilde aşağı durumda olan, kendisinden üstün olana şöyle hitap eder, *bitiyü tegin-* 'hürmetle yazmak' veya *bitiyü ötün-* 'hürmetle yazmak'. Bu türlü ifâde şekillerine boz-

28 Bk. R. RAHMETİ ARAT, *Uygurlarda ıstıhlara dâir*, Türkiyat Mecmuası VII-VIII. İstanbul 1942, 56-81. s.

kırda niçin rastlanmaz? *Yoluğ tigin* kitâbenin sonunda niçin yalnız bitidim 'yazdım' diyor da *bitiyü tegindim* veya *bitiyü ötündüm demiyor*? Yazdığı şeyler, kendisinden üstün bir mevki işgal eden kimseler e âittir, bu yüzden *biti-* fiilini daha hürmetli bir şekilde kullanabilirdi; böyle yapmıyor, çünkü bozkırda henüz a h l â k î - içtimâî tabakalaşmalar, dilde teferruatlı bir şekilde ifâdesini bulacak kadar teşekkül etmemiştir²⁹. Şehirde ise bu tabakalaşma iyice teşekkül ettiğinden, fertlerin birbirleri ile olan münâsebetlerini dilde açıkca belirtmek ihtiyacı neticesinde yukarıda saydığım yardımcı fiiller doğmuş olabilir. Muhtelif zarf-fiil şekilleriyle kullanılan diğer yardımcı fiiller şunlardır: *u-* 'muktedir olmak', *bil-* 'bilmek, anlamak = muktedir olmak', *sağın-* 'tasarlamak', *katıylan-* 'gayret etmek', *yara-* 'uymak', *id-* 'göndermek', *oğra-* 'tasarlamak', *kılın-* 'cehtetmek', *küse-* 'istemek', *ay-* 'emretmek, söylemek', *anun-* 'hazırlanmak', *alk-* 'bitirmek, durmak', (*köngül* vb.) *örit-* '(his vb.) beslemek', *tur-* 'durmak', 'devamlı bir iş yapmak', *tart-* 'çıkmaq', *tut-* 'tutmak', *bir-* 'vermek', *olur-* 'oturmak', *kel-* 'gelmek', *kal-* 'kalmak', *bar-* 'gitmek', *ğod-* 'koymak', *al-* 'almak', *yat-* 'yatmak = bir işi devamlı yapmak' vb. ³⁰⁾

Yardımcı fiillerin bu kadar çok oluşunu, şehirde yabancı dinlere âit eserlerin tercümesinde, mana inceliklerini ifâde etme ihtiyacı ile de izah etmek mümkündür.

Netice :

Doğrudan doğruya metinlerden hareket ederek, Türk medeniyetinin İslâmiyetten önceki iki tipik devrinin husûsiyetlerini göstermeğe çalıştım. Bu arada, göçebe ve yerleşik medeniyet hakkında verdiğim hükümler, kat'î bir neticenin ifâdasi olmaktan uzaktır, çünkü ne Kök-türk kitâbeleri ne de seçtiğim uygurca metinler, devirlerinin husûsiyelerini bütünüyle aksettirebilmektedir. Fakat elimizde başka malzeme olmadığına göre, Ötükendeki Türk ile Hoçu'daki Türk'ün dünya tablosu, aşağı yukarı gösterdiğim şekilde olabilir.

Yukarıda verdiğim misaller, Kök-türklerin bozkırda akıncı ve göçebe bir medeniyet çerçevesi içinde bulduklarını gösterdi. Bozkır insanı, hayatını atına ve sürülerine borçludur. At, kitabelerde insanın yanında, onun ayrılmaz bir par-

29 Bununla beraber, kitabelerde akrabalık ifâde eden kelimeler oldukça teferruatlıdır ve bu da şahıslar arasında ahlâkî bir mesâfenin varlığına işârettir, fakat bu husus dilde, herşeye teşmil edilerek Uygurcadaki gibi henüz ifâde edilmemiştir. Bir Uygur buna o kadar çok dikkat eder ki, dinî bir esere bile 'siz' diye hitap eder; onu kopya ettiğini *bitiyü tegindim* şeklinde ifâde eder. Bozkırda henüz böyle bir husûsiyetin izine rastlanmaz.

çası olarak sık - sık geçer. Bu devirde gerek dış âleme âit bazı unsurlar, gerekse hayvanların bir kısmı, maddî manalarını kaybedip sihriyet kazanarak kutsallaşmıştır: *Ötüken yırı*, 'Ötüken dağ çayırları', uğruna bütün göçebe ve akıncı kavimlerin mücadele ettikleri, bazı iyi ruhların oturduğu yerdir, çünkü buraya hâkim olan, bütün bozkıra ve kervan yollarına hâkim olur; bu yüzden 'hakimiyetin' sırrını Ötüken'de aramışlardır. Aynı şekilde *yir* 'yer' ve *sub* 'su' kelimeleri, birleşerk 'iyi ruhları' ifade etmiştir vb. Öte yandan bazı hayvanların totem olduğu anlaşılıyor. Köktürk hükümdarları, Çin hükümdarları gibi 'hâkimiyet irâdesini' gökten alırlar. Bu unsurun Türklerden Çinlilere geçtiği meselesini bir başka yazıda ele alacağım. — Kitâbelerde tasvir edilen insan tipi, aktif 'dışa dönük', mücadelecî bir tiptir. Bu karakterdeki insanın dünya görüşü, hayat tarzı, yalnız dış âlem ile ilgili ve maddî unsurlara dayanmaktadır: Suyu bol otlaklar, iktisâdî hayatının temelini teşkil etmiş; at, onun geniş sahalara yayılıp devlet kurmasını sağlamıştır.

Kök-türk kitabelerindeki bazı kayıtlar, milletin yerleşik hayata geçme temâyülünde bulunduğunu gösteriyor. Bu temâyül nihayet 840 yılında, Uygurların Tarım havzasında tam bir yerleşik hayata geçmesiyle gerçekleşir. Milletin çoğunluğu Tarım vaha şehirlerinde Burkan dini kabul ettikten sonra yabancı dillerden yapılan aktarmalarla büyük bir tercüme edebiyatı meydana getirilir. Bu tercüme, Türk dilinin bünyesinde çok büyük değişiklikler yaratır: Cümle çeşitleri çoğalır, dilin bünyesine uygun, çok verimli bir kelime ve deyim yaratma faaliyeti başlar, böylece en ufak mana farklarını ifade etmek için imkânlar sağlanmış olur. Hatta Türk dili, bu suretle bir felsefe dili olur.

Batıda hemen bütün Türk boyları İslâm dinini kabul ettikleri halde Doğu Türkistan'da Uygurlar, XIV. asrın başlarına kadar Burkan dinine sâdik kalırlar; ancak bu tarihten itibaren hepsi müslüman olur. Geliştirdikleri Burkan dini ve kültürünü Moğol kavmine devretmekle, dünya medeniyet tarihindeki vazifelerini tamamlamış olurlar. — Kader, bu defa da Türk milletini gene yabancı bir kültür çevresine sürüklemiş, dilini ve karakterini yeni baştan düzenlemeğe zorlamıştır.

Sultan Kanuni Süleyman Han çağına âit

TARİH KAYITLARI

M. Kemal ÖZERGİN

I. GİRİŞ

A. TARİHİN KAYNAKLARI

Geçmişteki herhangi bir olayın günümüze kalan belgelerini, üç ana kümede toplamak mümkündür. Bunlardan biri, üzerinde yazı bulunsun-bulunmasın, her türlü maddî “K a l ı n t ı l a r” (yapı, eşya, anıt vb.)’dir. Diğerini, “Y a z ı l ı v e y a r e s i m l i k a y n a k l a r” adını verebileceğimiz, başta kâğıt olmak üzere çeşitli maddeler üzerine yazılmış, çizilmiş veya resmedilmiş belgeler kümesi teşkil eder. Üçüncü bir kaynak kümesi ise, geçmişteki bir olaydan sonra, yazıya geçirilmeden ağızdan-ağıza günümüze kadar ulaşmış, gerçek veya masalımsı “S ö z l ü b i l g i l e r”dir. Kümelerdeki bütün kaynak türlerinin, biri olayın geçtiği ülkede (yerli), diğeri komşu ülkelerde (yabancı) olmak üzere iki ayrı meydana geliş yeri vardır. Tarih araştırmalarında istifade edilen bu üç kümeye âit çeşitli kaynakların, hangi merkezde ve nasıl bir görüşle meydana getirildiği hususu, tarih usulü bakımından mühimdir.

Tarih araştırmalarında çoğunlukla kullanılan kaynaklar, kümelerden en zenginini ve en dikkate değer olanını teşkil eden “Yazılı veya resimli kaynaklar”-dır. Gerçekten bu kümedekiler, kendilerine verilen ehemmiyeti haklı çıkaracak derecede, çeşitli ve yeterlidir. Bu tür kaynaklar arasında, bilindiği gibi, pek değişik mahiyette eserler bulunur. Bunların başlıcaları olarak; devlet kayıtları, her tür yazışmalar, resmî tarih-yazıcılarının eserleri, diğer meraklı kişilerin tarihleri, rûz-nâmeler, hâtıralar, seyahat-nâmeler, haltercümesi kitapları (tezkireler), haritalar, tasvirler (minyatürler), plânlar... sayılabilir. Bu yazımda, yine bu kümeye âit olup, fakat şimdiye kadar üzerinde topluca durulmamış, değişik ve yeni bir kaynak türünü tanıtmak, değerini belirtmek ve onun elimizdeki en eski bir derlemesini yayımlamak istiyorum¹.

1. Türk tarihini araştırma usulü, kaynaklarının tesbit ve tasnifi henüz ciddi bir şekilde ele alınmadığından, çalışmalarda kullanılacak kaynak türlerinin kadrosu da belli değildir. Şimdiye kadar usul üzerinde yayımlanmış eserler, Avrupa’da bu konuda yazılmışların ya doğrudan çevirisi veya adaptesi olduğundan, Türk tarihi için değişik kaynaklar, usul öğretiminin dışında kalmıştır. Krş. Prof. Dr. A. Z. V. Togan : *Tarihte usul*. İstanbul 1950.

B. TARİH KAYITLARI

Bu değişik kaynak türüne, oluşu ve şekli bakımından “Tarih kaydı” adı verilebilir. Tarih kaydı’nı, herhangi bir olay ardında okur-yazar bir kişinin bunu kendiliğinden, bir-iki cümle ile kısa ve özlü bir şekilde yaptığı tesbittir, diye tarif edebiliriz. Çok kere meraklı kişiler, bazen devlet dâirelerindeki kâtipler, kendilerini ilgilendiren, dikkatlerini çeken, kolayca hatırlanması istenen türlü olayları, kendi el-mecmualarına veya o sırada önlerinde bulunan kitap, mecmua, defter, cönk vb. gibi elyazmalarının boş bir yerine, gününde tesbit edivermişlerdir. Bu kayıt düşmede, herhangi bir peşin niyet veya vazife zorunluğu bulunmadığı gibi, tesbitleri sıralamada da belli bir düzen görülmez.

Bir tarih kaydı, bütünü bir veya bir kaç cümle içinde olmak üzere, başlıca iki kısımdan meydana gelmiştir : (A) **Tarihleme** ve (B) **Olay**. Tarihleme (A)’de islâm kültür çevresinin tarih atma şekli ve takvimi kullanılmıştır. Bazı kayıtlarda, Osmanlı ülkesinin geniş sınırları içindeki halk arasında geçen Efrencî takvim’in, sadece ay adlarının da anıldığı görülüyor. Kaydın ikinci kısmı (B) ise, ilgi duyulmuş olayı, çok kere tek cümle içinde, kısa ve özlü bir şekilde tesbit eder. Tarih kayıtlarının dili, çoğunlukla türkçe, bazen farsçadır. Bazı tarihleme’lerde, arapça veya farsça tarih atmanın artık kalıplaşmış şeklinin sürdürüldüğü de görülüyor. Olay kısmındaki konular pek çeşitlidir. Bunlar henüz büyük bir derlemede toplanmadığı için, üzerinde durulmuş olan konular, belli bir tasnif çerçevesi içinde gösterilemez. Ancak, gerek siyasi ve askerî, gerek ictimai ve kültür alanlarında, hükümdar cüfusları, ordunun sefer hareketi ve dönüşü, tayin ve aziller, doğumlar ve ölümler, evlenmeler, Hacca gidiş ve dönüşler, elçi gelme veya gitmesi, yangınlar, tabiat olayları (fırtına, deprem, sel, rüzgâr vb.), çeşitli yapıların başlama, bitme veya açılmaları, günlük işler... gibi değişik olayların tesbit edilmiş bulunduğu görülüyor. Tarih kayıtlarının, bu sayılan konuları bakımından, eski edebiyatın yine tarih araştırmalarında faydalanılan bir mahsulü olan “Tarih manzumeleri”² ile benzerliği bulunduğu muhakkaktır.

Yukarıdaki kısa açıklamadan anlaşıldığı üzere tarih kayıtları, oluşu, mahiyeti, tesbit şekli ile, âit olduğu olayın özel bir tesbitidir. Geçmişteki günlük hayatın akışı içinde geçiveren çeşitli olayların, ilgi duyan bir kişi kalemle bir el-yazmasının bir kenarına gününde düşülmüş kısa kaydı, resmî ve özel tarih-yazıcılarının ihmal ettikleri pek çok husus karşısında, dikkate değer, mühim ve hatta bazı hallerde eşsiz bir kaynak olabilir. Bunlar tarih araştırmalarının bütün alanları için, gün sırası (kronoloji) gösterilmiş siyasi münasebetler, askerî olaylar, tayinler ve aziller, devlet teşkilâtı özellikleri, haltercümesi, sanat ve kültür olay-

2. Tarihin bir kaynak türü olarak “Tarih manzumeleri” için bk. H. İpekten-M. K. Özergin: “Sultan Ahmed III. devri hâdiselerine âid tarih manzûmeleri”. Tarih Dergisi, IX/13 (Eylül 1958). 133-150; X/14 (Eylül 1959). 125-146; M. K. Özergin: “Ahmed Paşa’nın tarih manzûmeleri (855-896/1451-1491)”. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, X. cilt (Eylül 1960). 161-184.

ları, büyük felâketler, soy-bilim (jenealoji), günlük yaşayış, tabiat olayları... bakımlarından istifâde edilebilecek değerli bir kaynak teşkil ederler.

Bütün bu özelliklerine rağmen, Yazılı kaynaklar'ın değişik bir türü olan tarih kayıtları, bildiğime göre, belki küçük ve dağınık bulunuşları sebebiyle, şimdiye kadar üzerinde durulmamış, derlenmemiş ve incelenip, değerlendirilmemiştir. Elyazması kitap ve mecmuaları elden geçirerek, yaptığım çeşitli taramalar sırasında, bu tür kayıtlar dikkatimi çekmekte ve bulduklarımı yıllardan beri toplamakta idim. Ne var ki, onların çoğu, XVIII. ve XIX. yüzyıllara âttir. Bir süre önce incelediğim eski bir elyazması mecmuada, böyle tarih kayıtlarından XVI. yüzyıla âit olanlarının bir araya toplanmış bulunduğunu gördüm. Çağı için de dikkate değer yeni bir kaynak teşkil eden, bu şimdilik en eski ve en zengin derlemeyi burada araştırmacılara tanıtacağım. Kendi topladığım tarih kayıtlarından, sonraki yüzyıllara âit olanlarını da ilerideki bir vesile ile yayımlamak arzusundayım.

C. ESKİ BİR DERLEME

Elyazması eski bir mecmuanın on yaprağı içinde derlenmiş bulunan bu en eski tarih kayıtları, sözkonusu mecmuanın üçüncü risâlesidir. Bu kısmın ilk iki risâle ile doğrudan bir ilgisi yoktur. Risâleler ayrı-ayrı tertib edilmiş ve sonradan her halde aynı sâhip elinde bir arada ciltlenmiştir.

Tarih kayıtları derlemesi, 945-988 yılları arasına âit olmak üzere, 200 gün-kaydını ihtiva ediyor. Bunların 7-si ebced hesabı ile düşürülmüş tarihlerdir (bk. Metin, nr. 40, 87, 121, 325, 327, 329, 331). Derlemenin tamamı, aynı kalemin eseri değildir. Bu metin, biri büyük ve asıl, diğerleri iki küçük eklemeye olmak üzere, üç parçadır. Asıl olan birincisi, 187 gün-kaydını toplamıştır. 945 yılından başlar ve 974 yılı sonuna kadar gelir. Ancak, 957 yılı kayıtları arasında bulunan, fakat ebced ile hesabında 975 yılını veren bir çeşme tarihi (bk. Metin, nr. 325) dikkate alınınca, bu kısmın son tarihi 975 oluyor. Derlemenin bu asıl kısmı, farsça olup, siyakat yazısı ile kaleme alınmıştır. Birinci eklemeye sona, başka bir elin ta'lik kırması yazısı ile, 982, 987 ve 988 yıllarına âit beş kaydı (bk. Metin, nr. 327-333) ilâve etmiştir. Elyazmasının bir de son yaprağında, yine bu devreye ait sekiz kaydı (bk. Metin, nr. 158, 159, 177, 259, 290, 291, 292, 326) veren ikinci bir eklemeye vardır. 968-979 yılları arasına âit olan bu kayıtlar üçüncü bir elin ta'lik yazısıdır. Bu kısa tavsifin gösterdiği gibi, elimizdeki derleme, önce 975 sıralarında meydana getirilmiş ve buna biri 988 sıralarında, ikincisi daha sonra olmak üzere iki eklemeye yapılmıştır. Kayıtların konuları, ilk derlemenin yazısı, mecmuanın tertip yeri vb. dikkate alınarak, derlemenin İstanbul'da yapıldığı kabul edilebilir.

Metnin iki küçük eki (5+8) bir kenara bırakılırsa, asıl derlemeyi (187) yapanın kimliği üzerinde durmak gereklidir. Metin'de bunu tesbit etmemize imkân verecek açık bir kayıt, işâret veya buna yarayacak bir bilgi bulunmuyor. Sadece, kayıtlardaki şekil, dil, yazı türü, konu göz önünde tutulur ve tertip yerinin de

İstanbul olduğu dikkate alınırsa, bu derlemeyi yapanın Osmanlı devlet merkezinde siyakat yazısı kullanılan bir dâirede çalışan bir memur olduğu düşünülebilir. Bu kişi belki Divân-ı hümayûn'a bağlı kalemlerin birinde kâtip idi. Kayıtlarına bakılırsa, öğrenimi pek yukarı çıkmamıştır. Bilgi seviyesinin yüksek olduğu söylenemez. Farsça bilgisi de zayıftır. Siyakat yazısını bilmekte ve sık kullanmaktadır. Derlemesinde topladığı meselelere meraklı bir kişidir. Kendisi, başta tayin ve aziller ile ölümler (en çok Saray teşkilâtı, sonra Merkez teşkilâtı) olmak üzere bazı konulara ilgi duymaktadır. Askerî ve siyasî olaylar üzerinde pek durmamaktadır. Elimizdeki derlemesini, muhtemelen 975/1568 yılı sıralarında ve İstanbul'da yapmış olmalıdır.

D. METİN ÜZERİNE

945 yılından başlamak üzere, 200 tarih kaydını toplayan derlemeye bir başlık verilmemiştir. Risâlenin ilk yaprakları kaybolmuş da olabilir. Metin, doğrudan kayıtların sıralanması ile başlar. Bunlar, "Fî sene ..." başlıkları altında yıllarına göre kümelendirilmiştir. Yıl içinde ayrıca, ay sırasına pek dikkat edilmediği görülüyor. Kayıtların bazıları (bk. Metin, nr. 40, 87, 121, 157, 248, 252, 293, 294, 295, 325) ve özellikle ebced hesabı ile düşürülmüş olanları, belki açıkca tarih verilmediği için, ait oldukları yıldan başka kümeler arasında yazılmışlardır.

Derlemenin büyük kısmı Sultan Kanunî Süleyman Han çağı (1520-1566; Metin, nr. 1-297)'na, kalanı ise Sultan II. Selim Han (1566-1574 ; Metin, nr. 298-326) ile Sultan III. Murâd Han (1574-1595; Metin, nr. 327-333) çağlarına aittir. Elimizdeki metnin topladığı tarih kayıtları ve bunlardaki olaylar, yıllara göre şöylece gösterilebilir :

Yıl	Kayıt sayısı	Olay sayısı	Metin nr.	Yıl	Kayıt sayısı	Olay sayısı	Metin nr.
945	1	1	1	963	4	7	100-106
946	6	6	2- 7	964	9	16	107-122
947	6	7	8-14	965	12	18	123-140
948	10	13	15-27	966	1	1	141
949	5	5	28-32	967	7	16	142-157
950	6	9	33-41	968	4	4	158-161
951	2	3	42-44	969	14	26	162-187
952	3	7	45-51	970	12	21	188-208
953	6	6	52-57	971	24	48	209-256
954	3	6	58-63	972	13	20	257-276
955	3	3	64-66	973	8	16	277-292
956	4	4	67-70	974	15	32	293-324
957	2	4	71-74	975	1	1	325
958	3	3	75-77	979	1	1	326
959	1	1	78	982	1	1	327
960	6	9	79-87	987	2	3	328-330
961	1	7	88-94	988	2	3	331-333
962	2	5	95-99				

Yukarıdaki tablonun gösterdiği gibi, metinde 200 gün-kaydı ve bunlarda 333 olay verilmiştir. Tarih kaydı ve olayları bakımından, 971 yılı 24 kayıta 48 olay ile başta gelmektedir. Onu, 15 kayıta 32 olay ile 974 yılı, 14 kayıta 26 olay ile 969 yılı ve 12 kayıta 18 olay ile 965 yılı takip etmektedir.

Her tarih kaydı, yukarıda kısaca tarif edildiği şekilde, iki kısımdır. Tarihleme (A)'de sırasıyla gün adı, ayın kaçı olduğu, ay adı ve yılı, islâmî kültürün Araplar'dan alınma kalıbıyla verilmiştir. Sadece yedi kayıta, Osmanlı ülkesinde halk arasında kullanıldığı anlaşılan Efrencî takvimle ay adı ve ayın kaçı olduğu da anılmıştır. Olayı veren ikinci kısım (B), yine bütün tarih kayıtlarında olduğu gibi, bir-iki cümle içinde kalmıştır. Bu kısım, çoğunlukla Osmanlı sahası diyebileceğimiz basit bir farsça ile yazılmış olup, sadece bir kaç yerde türkçe veya farsça-türkçe karışımı bir dil görülür. Bazı yerlerde imlâ yanlışı da bulunuyor. Kayıtlarda, çağındaki devlet kayıtlarında da görülen, üç kısaltma işareti kullanılmıştır. Yayım sırasında açık olarak, köşeli parantez içinde yazılan bu kısaltmalar şunlardır :

م = يوم yevm kelimesi kısaltması. Metin'de tarihlemelerde çok yerde.

ع = عن 'an, arapça ablatif öneki kısaltması. Metin'de bazı yerlerde.

ج = Cumâdâ'l-âhire kelimesinin kısaltması. Metin'de sadece bir yerde (nr. 301).

Kayıtlarda, oldukça çeşitli olaylar üzerinde durulmuştur. Konularına göre yapılan ayırmada, tarih kayıtlarındaki olaylar 20 -den fazla konu içinde toplanmaktadır. Bunların başında, tayin ve azil işlemleri 178 olay ile başta gelmektedir. Bunu, 81 olay ile ölüm kayıtları, 9 olay ile çeşitli gidiş ve gelişlerin haberi ve 8 olay ile de sefer hareketleri takip ediyor. Derlemenin bütün konuları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir :

Avlanma : 4 tane. nr. 44, 53, 235, 257.

Câmi, mescid, çeşme tarihi : 7 tane. nr. 65, 120, 121, 209, 241, 258, 325.

Cülûs : 4 tane. nr. 293, 294, 298, 327.

Çeşitli kayıtlar : 7 tane. nr. 39 (defin), 128 (el öpme), 138 (güneş tutulması), 157 (Nevrûz), 261 (Çıkma), 300 (cenaze), 312 (doğum).

Deprem : 5 tane. nr. 51, 68, 136, 137, 139.

Donanma | şenlik : 2 tane. nr. 25, 66.

Elçi gelmesi : 2 tane. nr. 108, 155.

Evlence | Gerdek : 7 tane. nr. 6, 140, 176, 185, 186, 187, 260.

Fetih : 4 tane. nr. 286, 290, 296, 297.

Gidiş-geliş haberi : 9 tane. nr. 32, 36, 55, 56, 74, 82, 125, 236, 326.

Hacca gitme : 2 tane. nr. 4, 23.

Ölüm : 81 tane. nr. 3, 5, 7, 9, 11, 19-22, 24, 27-29, 31, 33, 34, 37, 38, 40-42, 54, 57, 62, 63, 67, 70, 75-79, 86, 87, 95, 102, 107, 118, 119, 122, 127, 142, 143, 145, 156, 158-160, 177, 183, 184, 193-197, 200, 205, 210, 220-222, 231-234, 237-240, 247, 249, 267, 275, 288, 292, 305, 328, 329, 331, 332,

Sefer : 8 tane. nr. 18, 26, 64, 141, 144, 287, 295, 299.

Tayin ve aziller : 178 tane. nr. 1, 13-17, 30, 43, 46-49, 50, 52, 58-61, 71-73, 80, 81, 83-85, 88-94, 96-101, 103-106, 109-116, 123, 124, 129-135, 146-154, 161-175, 178-182, 188-192, 198, 199, 201-204, 206, 211-218, 223-230, 242-246, 248-256, 262-266, 268-274, 276-285, 289, 291, 301-304, 306-311, 313-324, 330.

Yağmur ve fırtına olayı : 3 tane. nr. 69, 207, 208.

Yangın : 7 tane. nr. 2, 10, 12, 45, 126, 219, 259.

Ziyafet : 3 tane. nr. 8, 35, 117.

Tarih kayıtlarının yedisinde bilgi yanlışları vardır. Bunlardan biri kaydı karıştırma (bk. Metin, nr. 80; Krş. Açıklamalar, nr. 92), biri kişi adını yanlış kaydetme (bk. Metin, nr. 196; Krş. Açıklamalar, nr. 204)'dir. Kalan beş yanlış ise, tamamen tarihleme'de yapılmıştır. Bunlarda ay adı veya yıl sayısı yanlış tesbit edilmiştir. (bk. Metin, nr. 159, 286, 293, 294, 295; Krş. Açıklamalar, nr. 174, 280, 285, 286, 287).

Derlemenin büyük kısmı, yukarıda belirtildiği üzere, 187 gün-kaydını toplamıştır. Bu tür kayıtlar aslında gün-gününe tutulduğuna, elimizdeki metin ise, otuz yılı içine alan ve aynı kalemden çıkmış bir derleme olduğuna göre, bu kayıtların nereden ve nasıl toplandığı meselesi ortaya çıkmaktadır. Metin'de bu hususta açık bir bilgi bulunmadığı için kesin bir şey söylenemez. Elimizdeki derleme için, biri daha önce ayrı-ayrı fakat gününde yapılmış kayıtları, belki seçme yaparak daha sonra toplamış olmak, diğeri bazı devlet kayıtlarından faydalanarak, bunları yeni baştan tertip etmek gibi iki yol vardır. Birinci yolun kesin şekilde reddedilemeyeceği muhakkaktır. Diğer taraftan, Saray ve Merkez teşkilâtlarındaki vazifelilere âit tayin, azil ve ölüm kayıtlarının fazlalığı da, ikinci yolun mümkün olabileceğini göstermektedir. Kayıtların bu türünün, mahiyet, şekil, yazı ve dil bakımlarından bazı devlet kayıtları ile benzerlik göstermesi de bu düşüncüyü kuvvetlendirir. Osmanlı Merkez teşkilâtındaki çeşitli kalemlere âit, böyle gün-gün yapılmış kayıtları ihtivâ eden defterlerinden, başta Ruûs olmak üzere, Rûz-nâmceler ve Mühimmeler'den istifade edilmiş olması çok mümkündür³. Bu tür def-

3. Ruûs ve diğeri benzeri defterler için bk. Nejat Göyünç: "XVI. yüzyılda Ruûs ve önemi" Tarih Dergisi, XVII/22 (Mart 1967). 17-34; Ord. Prof. İ.H. Uzunçarşılı: *Osmanlı devletinin Merkez ve Bahriye teşkilâtı*. Ankara 1948.

terlerin asıl kayıtları yanı-sıra, bir çok günlük olayın da bir köşeye kaydediliverilmiş olduğu biliniyor. Bununla birlikte, devlet kayıtlarından hangilerinin elimizdeki derlemeye kaynak teşkil etmiş bulunduğunu kesinlikle göstermek veya söylemek mümkün değildir. Tarihleme'de görülen şekil birliği ise, aslında islâm kültür çevresinde kullanılagelen kalıptan başka bir şey olmadığı için, bunların hepsinde aynı bulunması, kaynak için bir delil teşkil edemez.

Tarih kayıtlarının ne gâye ile derlendiğini açık bir şekilde göstermek de mümkün değildir. Elimizdeki metinde bir giriş olmadığı gibi, kayıtlar arasında bunu belirtecek bir işâret de yoktur. Ancak, tayin ve azillerin çoğunluğu teşkil etmesine bakılırsa, daha çok bu tür kayıtlara meraklı bir kişinin, onları ve bazı olayları kolayca hatırlamak gayesiyle bu derlemeyi meydana getirdiği düşünülebilir.

Derlemedeki tarih kayıtlarının, tarihleme'de gün adını vermesi ve aynı çağ kaynaklarından farklı bilgileri toplamış bulunması bakımından, çağı kaynakları arasında dikkate değer bir yere sahip olmaktadır. Metnin incelenmesinden, bu çağa âit kaynakların, ya tarih vermemesi veya gün adını anmaması karşısında, bu hususta pek çok yeni bilgi elde edilmiş olduğu görülecektir. Diğer taraftan, yine o kaynakların ihmal ettikleri bazı bilgiler de, elimizdeki tarih kayıtları arasında bulunmaktadır. Böylece derleme, tayin ve azillere âit işlemler için faydalanmış olması mümkün devlet kayıtlarının bir kısmının bugün kayıp ve elimizdekilerin de henüz işlenmemiş ve yayımlanmamış bulunması karşısında, şimdilik bu boşluğu da dolduracaktır. Derlemenin kazandırdığı yeni veya değişik bilgileri burada ayrı-ayrı sıralamak, bu yazıyı lüzumsuz bir şekilde uzatacağı için, bundan vazgeçildi.

E. KAYITLARDAKİ TAKVİM

Tarih kayıtlarının tarihleme (A)'sinde kullanılmış olan takvim üzerinde kısaca durmak, bunlardan daha kolay istifade yolunu açacaktır. Bu kısım, Osmanlı-Türk kültürünün kabul ettiği islâmî takvim (Hicret takvimi) ile tarihlen-dirilmiştir. Bu takvim, bilindiği gibi, Hz. Muhammed'in Mekke'den Medine'ye göç gününü başlangıç tarihi olarak almıştır. Nazari olarak 15 veya 16 Temmuz 622 günü başlayan Hicret takvimi, gökteki ayın hareketine (doğuş ve batışına) bağlı on iki takvim ayı olarak, 354 gün 8 saat sürer. Bu takvimin pek çok unsuru, eski Arap kültüründen alınmıştır⁴.

4. Hicret takvimi için bk. *Millî Nevşât, sene 3*. İstanbul 1924. 9-25; Fevzi Kurtoğlu: *Tarih Yılları*. İstanbul 1936; Şefik Türker: *Takvim ve tarihi*. Kayseri 1940; B. Carra de Vaux: "Hicret". İslâm ans.; İslâm ans. "Tarih"; F.R.Unat: *Hicret tarihleri milâdî tarihe çevirme kılavuzu*. 3. bs. Ankara 1959; *Pakalın*. I, 812-814 (Hicri tarih); III, 58 (Rumî tarih), 208-210 (Sıvış yılı), 387-388 (Takvim)

Tarihleme'de görülen "arabî aylar" ve onlara takıldığı bilinen bazı sıfatlar, metinde bulunan şekilleriyle çıkarılarak aşağıda sıralanmıştır :

1. Muharrem (30 gün); Muharremü'l-harâm
2. Safer (29 gün); Saferü'l-muzaffer
3. Rebi'ü'l-evvel (30 gün)
4. Rebi'ü'l-âhır (29 gün)
5. Cumâdâ'l-evvel (30 gün)
6. Cumâdâ'l-âhır (29 gün)⁵
7. Receb (30 gün); Recebü'l-müreceb
8. Şa'bân (29 gün); Şa'bânü'l-mu'azzam (Şabânü'l-mübârek !, nr. 267).
9. Ramazân (30 gün); Ramazânü'l-mübârek
10. Şevvâl (29 gün); Şevvâlü'l-mükerrem
11. Zî'l-ka'de (30 gün)
12. Zî'l-hicce (29/30 gün)⁶

Tarihleme'de ay adları verilirken, XVI. yüzyıl Osmanlı ülkesindeki çeşitli halk toplulukları arasında kullanılmış bulunan "Efrencî takvim" in sadece ay adları ile ayın kaçı olduğunun ayrıca anıldığına yukarıda işaret edilmişti. O aylardan beş tanesini elimizdeki metnin çeşitli yerlerinde buluyoruz. Yıl ve ay süresi bakımından astronomi bilgilerine daha yaklaşık olan Efrencî takvim, tarih kayıtlarında doğru kullanılmış bulunduğu gibi, bunlar Hicret tarihinin Milât tarihine çevrilmesinde doğru tarihi elde etmemize de büyük yardımcı olmaktadır. Sözü geçen Efrencî ay adları şunlardır :

- Mayıs (nr. 183)
- Temmuz (nr. 160, 201)
- Ağustos (nr. 207).
- Teşrîn-i evvel (nr. 162, 209)
- Teşrîn-i sâni (nr. 176)

Tarihleme'de ayın kaçı olduğu işaret edilirken, ay bölümleri bazı özel deyimler ile belirtilmiştir. Bütün devlet kayıtları ve yazışma belgeleri ile tarih eserlerinde de görülen bu deyimler, aşağıda anlamları⁷ ile sıralanmıştır :

5. Bu son iki ay adı, metindeki imlâ şekline bakılırsa, belki daha XVI. yüzyılda Cemâziye'l-evvel ve Cemâziye'l-âhır olarak okunuyordu. Doğru şekilleri, Cumâdâ'l-ülâ ve Cumâdâ'l-âhire'dir.
6. Bu son iki ay adının doğru şekilleri, Zü'l-ka'de ve Zü'l-hicce'dir.
7. Bu kısımdan itibaren, ay bölümleri, haftanın günleri ve gün bölümleri'nin anlamları verilirken şu sözlüklerden istifade edildi: Mütercim Âsım Efendi: *el-Okyanûs fi tercemei'l-Kamûs*. I-IV. İstanbul 1225; Mustafâ el-Karahisârî el-Ahterî: *Ah erf-i kebir*. Kostantiniyye 1263; Mu'allim Nâcî: *Lûgat-i Nacl*. Dersaâdet 1318; Ş. Sâmi : *Kamûs-i Türkl*. I-II. Dersaâdet 1318; Sir James W. Redhouse: *A Turkish and English lexicon*. Constantinople 1921; F. Steingass : *A Comprehensive Persian-English dictionary*. 3. bs. London 1947; Ferit Devlilioğlu: *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lûgat*. Ankara 1962.

Gurre	:	arabî ayın ilk günü
Evâyil	:	arabî ayın ilk on günü
Evâsıt	:	arabî ayın orta on günü
Evâhır	:	arabî ayın son on günü
Selh, âhır	:	arabî ayın son günü

Haftanın günlerini belirtmek için, tarihleme'de hem islâmî ve hem de eski fars kültürlerinden gelme adların kullanıldığı görülüyor. Metinde bulunan gün adları, önce arap, sonra fars şekilleri ile aşağıda topluca gösterilmiş ve bugünkü karşılıkları da verilmiştir :

Ahad	,	Yek-şenbih	:	Pazar
İsneyn	,	Dü-şenbih	:	Pazartesi
Selâsâ	,	Se-şenbih	:	Salı
Erbî'â	,	Çehâr-şenbih	:	Çarşamba
Hamıs	,	—	:	Perşembe
Cum'a	,	—	:	Cuma
Sebt	,	(Cum'a-irtesi)	:	Cumartesi

Tarih kayıtlarının bazısında, gün bölümleri de belirtilmiştir. Bildiğime göre, tarihî takvim araştırmalarında üzerinde pek durulmamış olan gün bölümlerinin bir kısmı güneşin gök yüzündeki hareketine, bir kısmı namaz vakitlerine göredir. Bunlardan kayıtlarda geçen gün bölümleri, açıklamaları ile birlikte aşağıda sırasıyla gösterildi :

Sabah : 1. güneşin doğması ile başlayan vakit (seher, subh); 2. sabah namazı (nemâz-ı evvel, salât-ı fecr, salât-ı Duhâ); 3. öğleden önceki gündüz bölümü.

Seher : bk. sabah, 1.

Nemâz-ı evvel : birinci namaz, sabah namazı. bk. sabah, 2.

Duhâ : Kuşluk vakti. Güneşin iki mızrak boyu yükselmiş olduğu vakit.

Duhâ-i kübrâ : Kaba kuşluk, büyük kuşluk.

Zuhr : 1. gündüzün ortası, öğle, güneşin tam tepede olduğu vakit (zevâl); 2. öğle namazı (salât-ı Zuhr).

Vakt-i Salâ : Cuma günleri kılınan öğle namazı vakti.

'*Asr* : 1. ikinci vakti, güneşin tepeden inmek üzere olduğu vakit; 2. öğleden sonraki gün bölümü; 3. ikinci namazı.

'Asr-ı evvel : İkinci vaktinin ilk yarısı.

'Asr-ı sâni : ikinci vaktinin ikinci yarısı.

'*İşâ* : 1. akşam vakti, karanlık bastıktan sonraki vakit; 2. öğleden akşama varınca geçen veya öğleden ertesi sabaha kadar uzanan zaman bölümü; 3. akşam ezanından yatsı vaktine varınca

geçen zaman bölümü; 4. yatsı namazı.

Nemâz-ı Huften : yatsı namazı.

Temcîd : 1. yatsı namazı vaktinden bir saat kadar sonra minarelerde belli makamlar ile okunan, ta'zîm yolundaki arapça ululayıcı niyaz ilâhisi, duâ; 2. güneşin batmasından 2,5-3 saat sonraki vakit.

Temcîd-i evvel : Temcîd vaktinin ilk yarısı.

Yine tarihleme ile ilgili bir noktaya da, burada dokunmak yerinde olacaktır. Tarih kayıtlarında gün adıyla verilen hicret tarihi, milât tarihine çevrildiği zaman, bazen bir günlük fark ortaya çıkmaktadır⁸. Bunlar yayımlanan metinde, milât tarihi yanında bir soru işareti ile belirtilmiştir. Sadece gün adının yardımı ile tesbit edilebilen bu husus, iki sebepten ileri gelmektedir: (a) gökteki ayın hareketine göre düzenlenmiş arabî ayın ilk gününün, yeni ayın gökte görülmesine (rü'yet-i hilâl) bağlı olarak bir gün önce veya sonra başlatılması⁹, (b) gün adının umumiyetle doğru bilinmesine rağmen ayın kaçı olduğunun karıştırılması. Böyle bir durumda, özellikle gün adı esas tutularak, milât tarihi veya varsa efrençî tarih yardımı ile hicret tarihinin düzeltilmesi gerekmektedir.

F. E L Y A Z M A

Derlediği pek çok tarih kaydı ile Osmanlı tarihinin 1539-1580 yılları arası için bir çok yeni bilgiler kazandıran küçük risâle, on yapraklık bir kısım halinde eski bir mecmuanın içinde bulunmaktadır. Bu mecmuada üç risale vardır.

Sözkonusu mecmua, Süleymaniye Umumi kitaplığı'nın Esadefendi nr. 2142 (İstanbul)'de kayıtlıdır. Benzerlerinde olduğu gibi, bu mecmuanın da belli bir adı yoktur. 145 x 207 mm ölçüsünde olup, toplamında 255 yaprak vardır. Miklepli, sırtı ve kenarları kahverengi meşinden, üstü ebrû kâğıt kaplı basit bir cilt içindedir. Mecmuanın kâğıdı yerli ve karışık, kalınca, az aharlı, açık krem renğinde ve filigransızdır. Risâleler, değişik yazı türleri ile ve değişik satırlarda yazılmıştır. Yazılara cedvel çekilmediği gibi, elyazmasının hiç bir yerinde de süsleme yoktur. Mecmua, şimdi bakımsız bir durumda olup, şirâzesi de bozulmuştur. Bu değerli elyazmasını, kimin ne zaman, nerede yazdığını veya derlediğini gösterecek bir istinsah kaydı görülüyor. Bununla birlikte içindeki risâlelere ve onların muhtevalarına bakılırsa, XVI. yüzyılın ikinci yarısı ile XVII. yüzyılın ilk yarısı içinde tertip edilmiş üç risâlenin, bu son tarih sırasında İstanbul'da, belki müderrislik veya kadılık ile ilgili bir kişi eliyle bir arada ciltlendiği düşünülebilir. Nitekim ikinci risâleye, aynı yüzyılın ortalarına kadar çıkan ilâveler yapılmıştır.

8. Bu çalışmadaki hicret tarihi çevirmeleri şu esere göre yapıldı: F. R. Unat: *Hicri tarihleri milâdî tarihe çevirme kılavuzu*. 3. bs. Ankara 1959.

9. "Rü'yet-i hilâl" meselesi için bk. *Danış. I. ciltte XI-XIII. sayfalar*; F. R. Unat: *aynı eser*. X-XI. s.

Mecmuanın, 238 b-247 b yaprakları arasındaki üçüncü risâlesini teşkil eden tarih kayıtları derlemesi, bu kısımda on dokuz sayfa tutuyor. Birinci ekleme burada, son sayfadadır. Bir de elyazmasının son yaprağına (255 b) aynı mahiyette ikinci bir ekleme yapılmıştır. Her yapraktaki tarih kayıtları, âit oldukları yılı gösteren başlıklar altında, üçer-dörder veya daha fazla satırlık kümeler halinde, belli bir düzen içinde olmaksızın, düz, yatık veya yan duruşlarda tesbit edilmişlerdir. Bazı yapraklarda, belki sonradan yapılabilecek başka kayıtlar için, boş yerler bırakılmıştır. Böylece kayıtlar, bir kaç dışında, bütün sayfaları doldurmuyor. İki tarih kaydında da, tarihlemeden sonrası yazılmamıştır (bk. Metin, nr. 113-114, 270-271 araları). Bu bakımdan sayfalardaki satır sayısı tesbit edilemiyor. Gerek metnin, gerek eklemelerinin, derleyicilerinin kaleminden çıktığı muhakkaktır. Derlemenin asıl kısmı tamamen siyakat yazısı, diğerleri ta'lik yazı ile kaleme alınmışlardır. Bu risâlenin metni de cedvelsizdir. Metinde bazı kelimeler, hemen yazı sırasında çizilmiş ve ardında doğru şekil ile devam edilmiştir. (bk. nr. 4, 11, 66, 97, 145, 179, 202, 237, 242, 245, 271, 318, 330). İmlâda, pek fazla olmamak üzere, aksaklıklar vardır. Görülen on imlâ yanlışından dördü, tarihleme sayılarından (bk. 14, 62, 180, 207, 239, 328; 77, 197, 207, 209). Yine metinde, fazladan veya iki kere yazılmış kelimeler (bk. nr. 50, 119, 120, 146, 167) bulunduğu gibi, hiç yazılmamış ay adları (bk. nr. 211, 271, 299, 305) da vardır.

G. Y A Y I N Ş E K L İ

Elyazmasındaki durumu yukarıda kısaca tarif edilen tarih kayıtları derlemesi, belirtildiği gibi, tek nüshadır. Onun muhtemel kaynağı da tesbit edilemediği için burada, sadece elimizde bulunan nüshaya dayanılarak, yayıma hazırlanmıştır.

Metnin çoğunluğu farsça olduğu halde, basımevinin yetersizliği dolayısıyla kendi yazısıyla veya çevriyazı ile yayımı imkânı bulunamadığı için, sadece okunuş şekliyle verildi. Okunuşta da, dilin basitliği ve Osmanlı sahasından olması dikkate alınarak, kelimelerin kendi imlâsına, aynı çağ osmanlı dili hususiyetlerine ve özellikle yerli telâffuza uyuldu. Ancak bu arada, metinde pek fazla kullanılmış bulunan izâfet hususunda, fars dilinin kendi kaidesine bağlı kalındı.¹⁰ Fars dilinde, isimler veya isim yerinde kullanılmış diğer kelimeler arasında bağ kuran ve pek çeşitli durumlarda görülen izâfet (tamlama)'ten bizi ilgilendirenler şunlardır: (a) Genetif izâfesi, ilk adın ikinciye âit olduğunu gösterir (Merkad-i Sultan Mehemed); (b) Ünvan veya nisbe izâfesi, kişi adından sonra gelen ünvan veya nisbe (meslek, ictimai mevki, şehir vb.) ile o kişinin mensup bulunduğu yeri belirtir (Ayas Paşa-i Vezîr-i a'zam, Hayder Aga-i Ser-Çaşnigîrân...). (c) Oğulluk izâfesi, ikinci adın, ilkinin babası olduğunu anlatır (Dervîş Çelebi-i Baba Nakkaş). (d) Masdar izâfesi, ikinci adın masdarda gösterilmiş işi yaptığını veya olduğunu gösterir. Yine

10. Fars dilindeki izâfet için bk. A. Ateş - A. Tarzi : *Farsça grameri*. 3. bs. İstanbul 1962. 61-66; Ann K. S. Lambton : *Persian grammar*. Cambridge 1963. 128-130.

bu hususta, osmanlı dilinde de kullanıldığı bilinen “izâfet-i maktû/kesik tamlama”-ya dikkat edildi (Mîr ahur, Ser-Çavuşân).

Derlemenin yayımında, metinde esaslı bir değişiklik yapılmadı. Sadece burada verilirken, istifadeyi kolaylaştırmak için, bütün tarih kayıtları gün sırasına kondu. Kayıtların tarihleme kısımları, başta tek satır halinde yazıldıktan sonra, içindeki olaylar altta ayrı-ayrı sıralandı. Kayıtta yanlama yazılmış Efrençî aylar, iki yan çizgi arasında gösterildi. Metinde yazılmamış veya iyi okunamamış, karalanmış, yanlama yazılmış yerler ayrı işaretler ile belirtildi ve ilâvesi yerinde görülenler ise, hep köşeli parantez içinde gösterildi.

Metinde görülen yanlış imlâlî kelimeler, yayıma düzeltilerek alındı ve yanlış şekilleri de sayfa-altı çıkmalarında gösterildi. Kaydın gelişinden eksik olduğu anlaşılan cümleler (bk. Metin, nr. 5, 11, 61, 119, 145, 192, 269, 284, 287, 297, 323), önekilere bakılarak ve anlamına göre köşeli parantez içinde tamamlandı. Yine metinde bulunan yanlış bilgiler de, ayrıca “Açıklamalar” bölümünde belirtilmiş ve düzeltilmiştir. Tarihleme’ye âit Milât tarihi karşılıkları, kolaylık olmak üzere, hemen yanlarında köşeli parantez içinde verildi. Tarihleme’nin altında sıralanan olayların her birine, atfların kolaylığını temin etmek üzere, birer sıra sayısı da konmuştur.¹¹

Tarih kayıtlarında geçen bütün kişi adları, bazı küçük rütbeli devlet vazifeleri ile yeradları, yapılar, olaylar vb. ilerideki üçüncü “Açıklamalar” bölümünde kısaca ele alınıp, bilgi verilmiş ve böylece metne büyük ölçüde açıklık kazandırılmıştır.

Yayımda kullanılmış işaretler ve bunların anlamı şöyledir :

- xxx Elyazmasında, önce yazılmış, sonra bozulmuş yerler
- / / Elyazmasında, kayıda yanlama yazılmış kelimeler
- - - Elyazmasında, yazılmamış yerler
- (?) Metinde okunuşu şüpheli kelimeler
- [] Metinde bulunmayıp, ilâvesi uygun olan kelime ve sayılar
- Metinde tarih kaydı başı

11. Tarih kayıtları derlemesi’nin siyakat ile yazılı metni üzerinde çalışırken, güç okunan kelimelerin çözülmesi hususunda değerli yardımlarını gördüğüm Doç. Dr. Nejat Göyünç ile As. Dünder Aydın’a teşekkürlerimi burada da tekrarlarım.

II. METİN

Fİ SENE 945

- [yev]mü'l-Cum'a, fî 23 Şevvâl, sene 945 [14 Mart 1539, Cuma]
[1] Mevlânâ Şemseddin Efendi-i¹ Kadı-i Edirne, Kadı-i İstanbul şüd

Fİ SENE 946

- [yev]mü'l-Erbi'â, fî 16 Saferü'l-muzaffer, sene 946 [3 Temmuz 1539, Perşenbe ?]
[2] Zindân ihrâk şüd
- [yev]mü's-Sebt, fî 26 Safer, sene 946 [13 Temmuz 1539, Pazar ?]
[3] Merhûm Ayas Paşa-i² Vezîr-i a'zam, müteveffâ şüd
- [yev]mü'l-Hamîs, fî 8 Rebi'ü'l-evvel, sene 946 [24 Temmuz 1539, Perşenbe]
[4] Hurûc-i Rûşenî^a Dede³ be-vilâyet-i Mekke
- [yev]mü'l-Ahad, fî 29 Cumâdâ'l-evve[1], sene 946 [12 Ekim 1539, Pazar]
[5] Merhûm İbn-i İbrâhîm Paşa-i Maktûl⁴, müteveffâ şüd
- [yev]mü'l-Erbi'â, fî 15 Recebü'l-mürecceb, sene 946 [26 Kasım 1539, Çarşanba]
[6] Gerdek-i⁵ Rüstem Paşa⁶ şüd
- [yev]mü'l-İsneyn, fî 14 Zi'l-ka'de, sene 946 [22 Mart 1540, Pazartesi]
[7] Merhûm birâder-i Kara Hâce⁷, müteveffâ şüd

Fİ SENE 947

- [yev]mü'l-Erbi'â, fî 3 Rebi'ü'l-evvel, sene 947 [8 Temmuz 1540, Perşenbe ?]
[8] Ziyâfet-i Sarrâcîn-i Hâssa⁸ şüd, der zemân-i Hüseyin Aga-i⁹ Mir-ahur-i buzurg¹⁰
- [yev]mü's-Selâsâ, fî 18 Cumâdâ'l-âhır, sene 947 [20 Ekim 1540, Çarşanba ?]
[9] Hâce-i Şehzâdegân¹¹, müteveffâ şüd

a. Rûşenî : Elyazmasında, önce "Rûşen" yazılmış, sonra böyle düzeltilmiştir.

- [yev]mü'l-Erbi'â, fî 21 Ramazân, sene 947 [19 Ocak 1541, Çarşamba]
[10] Mahalle-i Yehûdiyân, ihrâk şüd
- [yev]mü'l-Ahad, [fî] 25 Ramazân, sene 947 [23 Ocak 1541, Pazar]
[11] Merhûm Husâm-i¹² Emîn-i xxx^a 'atik-i Matbah-i 'âmire¹³, müteveffâ şüd, fî vakti'd-Duhâ
- [yev]mü'l-İsneyn, fî 26 Ramazân, sene 947 [24 Ocak 1541, Pazartesi]
[12] Serây-ı 'atik¹⁴, ihrâk şüd, fî leyleti'l-Kadr
- [yev]mü'l-Ahad, fî 14 Zi'l-hicce, sene 947 [11 Nisan 1541, Pazartesi ?]
[13] Hüseyin Aga-i Mîr-ahur-i buzurg, Mîr-livâ-i Haleb şüd
[14] be-cây-eş Mîr-ahur-i kûçek^{b15} 'Ali Aga¹⁶, âmed

F İ S E N E 9 4 8

- [yev]mü'l-İsneyn, fî 14 Muharremü'l-harâm, sene 948 [10 Mayıs 1541, Salı ?]
[15] Mîr-ahur-i buzurg 'Ali Aga, Aga-i Yeniçeriyân şüd
[16] ve Hayder Aga-i¹⁷ Ser-Çaşnigîrân¹⁸, Mîr-ahur-i buzurg şüd
[17] ve (Râdnic ?) Hızır Aga-i¹⁹ Ser-Çavuşân²⁰, Mîr-ahur-i kûçek şüd
- [yev]mü'l-İsneyn, fî 26 Safer, sene 948 [21 Haziran 1541, Salı ?]
[18] Pâdişâh-ı²¹ 'âlem-penâh, reft be-sefer-i Budûn²²
[19] ve 'Urcûn-zâde²³, müteveffâ şüd
- [yev]mü'l-Hamîs, fî 28 Rebi'ü'l-evvel, sene 948 [22 Temmuz 1541, Cuma ?]
[20] Merhûm Matra-bâz²⁴ Memi-şâh²⁵, müteveffâ şüd
- [yev]mü'l-Ahad, fî 22 Rebi'ü'l-ahır, sene 948 [15 Ağustos 1541, Pazartesi ?]
[21] Merhûm Süleymân²⁶, müteveffâ şüd
- [yev]mü'l-İsneyn, fî 22 Cumâdâ'l-evvel, sene 948 [13 Eylül 1541, Salı ?]
[22] Merhûm İbrâhîm Çelebi²⁷ bin Hekîmbaşı-zâde, müteveffâ şüd
- [yev]mü's-Selâsâ, fî 23 Cumâdâ'l-evvel, sene 948 [14 Eylül 1541, Çarşamba ?]
[23] Mü'ezzîn Memi Çelebi²⁸, reft be-Hacc-ı şerîf
- [yev]mü'l-Erbi'â, fî 8 Cumâdâ'l-âhır, sene 948 [29 Eylül 1541, Perşembe ?]
[24] Merhûm birâder-i Vefâyî Çelebi²⁹, müteveffâ şüd
- [yev]mü'l-İsneyn, fî 11 Recebü'l-mürecceb, sene 948 [31 Ekim 1541, Pazartesi]
[25] Donanma-i³⁰ Sefer-i Budûn şüd
- [yev]mü'l-Erbi'â, fî 14 Recebü'l-mürecceb, sene 948 [3 Kasım 1541, Perşembe ?]
[26] Pâdişâh-ı islâm, be-şehr âmed, ez sefer-i Budûn

a. xxx : Elyazmasında, önce "Matbah" yazılmış, sonra üstü çizilmiştir.

b. kûçek: Elyazmasında, "Kûçek" gibi yanlış yazılmış idi. Metne düzeltilerek alındı.

- [yev]mü's-Selâsâ, fî 4 Zi'l-hicce, sene 948 [21 Mart 1542, Salı]
[27] Merhûm Turmuş Çelebi-i³¹ Muhâsebeci-i İstabl-ı 'âmire³², müteveffâ şüd

FÎ SENE 949

- [yev]mü'l-Cum'a, fî 18 Safer, sene 949 [3 Haziran 1542, Cumartesi ?]
[28] Merhûm Defterdâr Mustafâ Çelebi³³, müteveffâ şüd
- [yev]mü'l-Ahad, fî 20 Safer, sene 949 [5 Haziran 1542, Pazartesi ?]
[29] Hekîm İshâk³⁴, müteveffâ şüd
- [yev]mü'l-Cum'a, fî 17 Rebi'ül-evvel, sene 949 [1 Temmuz 1542, Cumartesi ?]
[30] Mevlânâ Kadı-i Edirne Hasan Efendi³⁵, Kadı-i İstanbul şüd
- [yev]mü'l-İsneyn, fî 15 Cumâdâ'l-âhır, sene 949 [26 Eylül 1542, Salı ?]
[31] Merhûm Hüseyin Beg-i³⁶ Mîr-i Sakr³⁷, müteveffâ şüd
- [yev]mü'l-Hamîs, fî 3 Recebü'l-mürecceb, sene 949 [13 Ekim 1542, Cuma ?]
[32] Şehzâde Sultân Mehemed³⁸, reft be-Magnisâ, fî leyle-i nemâz-ı Evvel

FÎ SENE 950

- [yev]mü's-Selâsâ, fî 7 Cumâdâ'l-evvel, sene 950 [8 Ağustos 1543, Çarşamba ?]
[33] Merhûm Ser-'Arabacıyân-ı Top³⁹ Dîv 'Ali Beg⁴⁰,
[34] ve Murâd Çelebi-i⁴¹ Ser-Ta'lîmhânei⁴², müteveffâ şüdü
- [yev]mü'l-Hamîs, fî 23 Cumâdâ'l-evvel, sene 950 [24 Ağustos 1543, Cuma ?]
[35] Ziyâfet-i Tabbâhîn⁴³ şüd
[36] ve (Sinân/Siyâh ?) Memi Çelebi⁴⁴, reft be-Burûsa
- [yev]mü'l-Cum'a, fî 15 Cumâdâ'l-âhır, sene 950 [15 Eylül 1543, Cumartesi ?]
[37] Merhûm İlyâs Çelebi⁴⁵ bin Nasûh Beg-i Emîn-i cev⁴⁶, müteveffâ şüd
- [yev]mü'l-Hamîs, fî 10 Şa'bân, sene 950 [8 Kasım 1543, Perşembe]
[38] Merhûm Şehzâde Sultân Mehemed, müteveffâ şüd⁴⁷
- [yev]mü'l-Cum'a, fî 18 Şa'bân, sene 950 [16 Kasım 1543, Cuma]
[39] Şehzâde-i mezbûr, defn şüd
[40] Târih-i Sultân Şehzâde Mehemed:⁴⁸
"Merkad-i Sultân Mehemed bâd Firdevs-i ebed"^a
- [yev]mü'l-İsneyn, fî 13 Ramazân, sene 950 [10 Aralık 1543, Pazartesi]
[41] Merhûm Hâce-i Hazret⁴⁹, hullide mülkü-hu, müteveffâ şüd

a. Bu kayıt, 964 olayları arasında yazılmış idi.

FÎ SENE 951

- [yev]mü'l-İsneyn, fi 7 Muharremü'l-harâm, sene 951 [31 Mart 1544, Pazartesi]
[42] Kethudâ-i Bevvâbîn⁵⁰, müteveffâ şüd
[43] be-cây-eş Balı Aga-i⁵¹ Çaçniğîr⁵², birâder-ı Aga-i Der-i Dârü's-
se'âde⁵³, âmed
- [yev]mü's-Sebt, fi 4 Cumâdâ'l-âhır, sene 951 [23 Ağustos 1544, Cumartesi]
[44] Hazret-i Hudâvendgâr⁵⁴, 'an şikâr-ı hümayûn âmed

FÎ SENE 952

- [yev]mü's-Selâsâ, fi 26 Cumâdâ'l-evvel, sene 952 [5 Ağustos 1545, Çarşamba ?]
[45] Ref'-i ihrâk-ı Galata
- yevmü's-Sebt, fi 22 Şevvâlü'l-mükerrem, sene 952 [27 Aralık 1545, Pazar ?]
[46] Defterdâr Mahmûd Çelebi⁵⁵, müteka'id şüd
[47] ve Lûtfî Beg⁵⁶, ma'zûl şüd
[48] Hayder Çelebi⁵⁷, Defterdâr-ı evvel şüd
[49] ve Çivi-zâde⁵⁸
[50] ve 'Arab ve 'Acem defterdârı⁵⁹ Bayram Çelebi⁶⁰ oldı
- yevmü'l-Cum'a, fi 28 Şevvâl, sene 952 [2 Ocak 1546, Cumartesi ?]
[51] Zelzele şüd, der vakt-i Seher

FÎ SENE 953

- yevmü'l-İsneyn, fi 6 Muharremü'l-harâm, sene 953 [9 Mart 1546, Salı ?]
[52] Sinân Paşa-i Tavâşi⁶¹, beglerbegi-i Şâm şüd
- [yev]mü'l-Cum'a, fi 7 Rebi'ül-evvel, sene 953 [8 Mayıs 1546, Cumartesi ?]
[53] Hazret-i Pâdişâh-ı 'âlem-penâh, 'an şikâr-ı Yanbolı⁶² âmed
- yevmü'l-Ahad, fi 6 Cumâdâ'l-evvel, sene 953 [5 Temmuz 1546, Pazartesi ?]
[54] Merhûm Hayreddîn Paşa-i Gâzî⁶³, müteveffâ şüd
- yevmü'l-İsneyn, fi 2 Şa'bân, sene 953 [28 Eylül 1546, Salı ?]
[55] Şehzâde Sultân Bâyezîd⁶⁴, reft be-vilâyet-i Karaman
- [yev]mü'l-İsneyn, fi 22 Şa'bân, sene 953 [18 Ekim 1546, Pazartesi]
[56] Hazret-i Paşa⁶⁵, reft be-mahrûsa-i Edirne
- [yev]mü'l-Hamîs, fi 6 Zi'l-hicce, sene 953 [28 Ocak 1547, Cuma ?]
[57] Merhûm Defterdâr Mahmûd Çelebi, müteveffâ şüd

a. Elyazmasında, Bayram kelimesinden önce bir "ve" vardır.

FÎ SENE 954

- yevmü'l-Cum'a, fî 9 Rebi'ü'l-evvel, sene 954 [29 Nisan 1547, Cuma]
 - [58] Şeyh Ferhâd⁶⁶, ma'zûl şüd
 - [59] be-cây-eş Nasûh Beg⁶⁷, âmed
 - [60] ve be-cây-eş Mûsâ Çelebi⁶⁸, Emîn-i cev şüd
 - [61] ve be-cây-eş Kasım Beg-i⁶⁹ Kâtib-i Bevvâbîn⁷⁰, Kâtib[-i cev]⁷¹ şüd
- yevmü'l-İsneyn, fî 28 Cumâdâ'l-âhır, sene 954 [15 Ağustos 1547, Pazartesi]
 - [62] Merhûm Receb Çelebi-i⁷² Re'is-i Küttâbân-ı Dîvân-ı 'âlî⁷³, müteveffâ^a şüd
- yevmü'l-İsneyn, fî 4 Şa'bân, sene 954 [19 Eylül 1547, Pazartesi]
 - [63] Merhûm Çivi-zâde-i⁷⁴ Monlây-ı Rûm⁷⁵, müteveffâ şüd

FÎ SENE 955

- [yev]mü'l-Hamîs, fî 19 Safer, sene 955 [30 Mart 1548, Cuma ?]
 - [64] Hazret-i Pâdişâh, ref't be-sefer-i Elkas⁷⁶
- yevmü'l-Cum'a, fî 4 Şa'bân, sene 955 [8 Eylül 1548, Cumartesi ?]
 - [65] İbtidâ feth şüden-i câmi'-i merhûm Şehzâde Sultân Mehmed⁷⁷
- yevmü's-Selâsâ, fî 17^b Zi'l-ka'de, sene 955 [18 Aralık 1548, Salı]
 - [66] Donanma-i Sefer-i Elkas şüd

FÎ SENE 956

- yevmü's-Selâsâ, fî 12 Recebü'l-mürecceb, sene 956 [6 Ağustos 1549, Salı]
 - [67] Merhûm Şeyh Şücâ' Halife⁷⁸, eş-şehîr be-"Divâne Şücâ", müteveffâ şüd
- yevmü'l-Erbi'â, fî 27 Recebü'l-mürecceb, sene 956 [21 Ağustos 1549, Çarşamba]
 - [68] Zelzele şüd, fî vakti'l-'İşâ
- [yev]mü'l-Erbi'â, fî 19 Şa'bân, sene 956 [12 Eylül 1549, Perşembe ?]
 - [69] Şiddet-i rûzgâr şüd
- yevmü'l-Cum'a, fî 22 Zi'l-hicce, sene 956 [11 Ocak 1550, Cumartesi ?]
 - [70] Merhûm Yahyâ Çelebi Efendi-i⁷⁹ Emîn-i Defter⁸⁰, müteveffâ şüd

a. müteveffâ : Elyazmasında, "mütevellî" gibi yazılmıştır.

b. 17 : Elyazmasında, önce siyakat rakamları ile "12" yazılmış, sonra böyle düzeltilmiştir.

FÎ SENE 957

- yevmü'l-Ahad, fi 4 Rebi'ü'l-evvel, sene 957 [23 Mart 1550, Pazar]
 - [71] Emîn-i cev Şerife-zâde Mehemmed Çelebi⁸¹, Emîn-i şehri⁸² şüd
 - [72] be-cây-eş Kasım Beg, Emîn-i cev şüd
 - [73] be-cây-eş Hasan Çelebi-i⁸³ Kâtib-i Bevvâbin, Kâtib-i cev şüd
- [yev]mü'l-Hamîs, fi 19 Şevvâl, sene 957 [31 Ekim 1550, Cuma ?]
 - [74] Hazret-i Pâdişâh, reft be-Edirne

FÎ SENE [958]

- yevmü'l-Erbi'â, fi 15 Muharrem, sene 958 [23 Ocak 1551, Cuma ?]
 - [75] Merhûm Sinân Çelebi-i⁸⁴ Emîn-i İskele⁸⁵, müteveffâ şüd
- yevmü'l-Hamîs, fi 23 Muharrem, sene 958 [31 Ocak 1551, Cumartesi ?]
 - [76] Mevlânâ Hâfiz 'Acem Efendi⁸⁶, müteveffâ şüd
- [yev]mü'l-Cum'a, fi 3 Cumâdâ'l-evvel, sene 958^a [9 Mayıs 1551, Cumartesi ?]
 - [77] Merhûm Dilsiz-zâde-i⁸⁷ Hatîb-i câmi'-i Şehzâde, müteveffâ şüd

FÎ SENE 959

- yevmü'l-Ahad, fi 6 Muharrem, sene 959 [3 Ocak 1552, Pazar]
 - [78] Merhûm, magfûr Kara Hâce-i⁸⁸ İmâm-i mahalle-i⁸⁹ Nahul-bend Hasan⁹⁰, der nezd-i Meydân-ı Esb, müteveffâ şüd

FÎ SENE 960

- yevmü'l-Ahad, fi 7 Safer, sene 960 [23 Ocak 1553, Pazartesi ?]
 - [79] Merhûm Çivi-zâde 'Abdî Çelebi-i Defterdâr-ı buzurg,
 - [80] ve Yeşilce Mehemmed Beg⁹¹, müteveffâ şüd⁹²
- yevmü'l-Ahad, fi 5 Rebi'ü'l-evvel, sene 960 [19 Şubat 1553, Pazar]
 - [81] Ca'fer Beg-i⁹³ Mehter-i Enderûni⁹⁴, Ser-'Arabacıyân-ı Top-ı Der-gâh-ı 'âlî şüd
- [yev]mü'l-Hamîs, fi 15 Rebi'ül-âhır, sene 960 [31 Mart 1553, Cuma ?]
 - [82] Mehemmed Paşa-i⁹⁵ Mîr-mirân-ı Rûm-ili, reft be-dernek-i İbsala
- yevmü'l-Erbi'â, fi 15 Şa'bân, sene 960 [27 Temmuz 1553, Perşembe ?]
 - [83] Husrev Çelebi-i⁹⁶ Emîn-i cev, müteka'id şüd
 - [84] be-cây-eş Hasan Çelebi-i Kâtib-i cev, âmed

a. Bu kayıt, elyazmasında 958 olayları arasında, fakat "957" yılı olarak yazılmış idi. O yıl kabul edildiğinde, gün Salı'ya geldiği için bulunduğu sıraya göre düzeltildi.

- yevmü's-Sebt, fi 18 Şa'bân, sene 960 [30 Temmuz 1553, Pazar ?]
[85] Kerîm Çelebi-i⁹⁷ Emîn-i Galata⁹⁸, Kâtib-i cev şüd
- yevmü'l-Cum'a, fi 28 Şevvâl, sene 960 [7 Ekim 1553, Cumartesi ?]
[86] Merhûm ve magfûr Şehzâde Sultân Mustafâ⁹⁹, fi vakt-i Salâ mak-
tûl şüd
[87] [Târih :] "Mekr-i Rüstem", sene 960^{a100}

FÎ SENE 961

- yevmü's-Sebt, fi 25 Şevvâlül-mükerrem, sene 961 [23 Eylül 1554, Pazar ?]
[88] Mehemmed Paşa-i Mîr-mirân-ı Rûm-ili, vezîr şüd
[89] ve Pertev Aga¹⁰¹, Mîr-mirân-ı Rûm-ili şüd
[90] ve Ferhâd Aga-i¹⁰² Ser-Bevvâbîn¹⁰³, Aga-i Yeniçeriyân şüd
[91] ve Silâhdârân-ı Enderûnî¹⁰⁴, Ser-Bevvâbîn-i Dergâh-ı 'âlfî şüd
[92] ve Hayder Paşa-i¹⁰⁵ Mîr-mirân-ı Mer'aş, maz'ûl şüd
[93] ve İskender Aga-i¹⁰⁶ Ser-Bevvâbîn-i evvel, Mîr-mirân-ı Mer'aş şüd
[94] be-cây-eş Ser-Bâzdârân-ı¹⁰⁷ Enderûnî, Ser-Bevvâbîn şüd

FÎ SENE 962

- [yev]mü'l-İsneyn, fi 14 Zi'l-ka'de, sene 962 [30 Eylül 1555, Pazartesi]
[95] Merhûm Ahmed Paşa-i¹⁰⁸ Vezîr-i a'zam, katl şüd
[96] ve Rüstem Paşa, be-cây-ı û, vezîr-i a'zam şüd
[97] ve İbrâhim Paşa-i Tavâşî¹⁰⁹, vezîr-i xxx^b sâni bûd, müteka'fid şüd
- yevmü'l-İsneyn, fi 19 Zi'l-hicce, sene 962 [4 Kasım 1555, Pazartesi]
[98] Pertev Paşa-i Mîr-mirân-ı Rûm-ili, vezîr-i kûçek şüd
[99] be-cây-eş Mustafâ Paşa-i¹¹⁰ Aga-i Mîr-ahur-i buzurg, Mîr-mirân-ı
/ Rûm-ili şüd

FÎ SENE 963

- yevmü's-Selâsâ, fi 7 Rebi'ü'l-evvel, sene 963 [20 Ocak 1556, Pazartesi ?]
[100] 'Abdülkerîm Çelebi-i¹¹¹ Kâtib-i cev, Rûz-nâmçe-i sâni¹¹² şüd
[101] be-cây-eş Ahmed-i¹¹³ Kâtib-i Bevvâbîn, âmed
- yevmü'l-Ahad, fi 18 Ramazân, sene 963 [26 Temmuz 1556, Pazar]
[102] Merhûm Mehemmed Aga-i¹¹⁴ Mîr-ahur-i buzurg, müteveffâ şüd

a. Bu kayıt, 964 olayları arasında idi. Ebced hesabının gösterdiği gün sırasına alındı.

b. xxx : Elyazmasında, önce "a'zam" yazılmış, sonra üstü çizilmiştir.

- yevmü'l-İsneyn, fi 19 Ramazân, sene 963 [27 Temmuz 1556, Pazartesi]
[103] Ahmed Aga-i¹¹⁵ Ser-Çakırcıyân¹¹⁶, Mîr-ahur-i buzurg şüd
[104] ve Mustafâ Aga-i¹¹⁷ Mîr-ahur-i kûçek, Ser-Zevvâkîn¹¹⁸ şüd
[105] ve Kethudâ-i Bevvâbîn 'Ali Aga¹¹⁹, Mîr-ahur-i kûçek şüd
- yevmü'l-İsneyn, fi 4 Şevvâlü'l-mükerrem, sene 963 [11 Ağustos 1556, Salı ?]
[106] Ser-Zevvâkîn Mustafâ Aga, Mîr-Sıkare¹²⁰ şüd

F İ S E N E 9 6 4

- yevmü's-Sebt, fi 23 Safer, sene 964 [26 Aralık 1556, Cumartesi]
[107] Merhûm Dukagîn-zâde¹²¹, el-ma'zûl 'an Paşa-i Mısır, müteveffâ şüd
- yevmü'l-Ahad, fi 13 Şevvâl, sene 964 [9 Ağustos 1557, Pazartesi ?]
[108] İlçi-i Surh-ser âmed¹²²
- [yev]mü'l-Ahad, fi 20 Şevvâlü'l-mükerrem, sene 964 [16 Ağustos 1557, Pazartesi ?]
[109] 'Abdurrahman Çelebi-i¹²³ Kadı-'asker-i Rûm-ili,
[110] ve Ca'fer Çelebi-i¹²⁴ Kadı-'asker-i Anadolu, ma'zûl şüdüdü
- [yev]mü'l-İsneyn, fi 22 Şevvâl, sene 964 [18 Ağustos 1557, Çarşamba ?]
[111] Hâmid Çelebi¹²⁵, Kadı-'asker-i Rûm-ili,
[112] ve 'Abdülkerîm-zâde¹²⁶, Kadı-'asker-i Anadolu,
[113] ve Kara Çelebi-i¹²⁷ Kadı-i Edirne, Kadı-i İstanbul şüdüdü
- [yev]mü'l-Erbi'â, fi 23 Şevvâl, sene 964 [19 Ağustos 1557, Perşembe ?]

- yevmü'l-İsneyn, fi 26 Zi'l-ka'de, sene 964 [20 Eylül 1557, Pazartesi]
[114] Şerife-zâde Efendi-i Defterdâr-ı evvel, Mîr-i Avlonya¹²⁸ şüd
[115] be-cây-eş Mehmed Çelebi-i Tevki'¹²⁹, âmed
[116] be-cây-eş Ramazân-zâde Mehmed Çelebi, Tevki'î şüd
[117] ve Ziyâfet-i Sarrâcîn-i Hâssa şüd, der Sarrâc-hâne¹³⁰
- yevmü'l-İsneyn, fi 27 Zi'l-ka'de, sene 964 [21 Eylül 1557, Salı ?]
[118] Merhûm Derviş Çelebi¹³¹ bin Nasûh Beg
[119] ve Hâcî^a Sinân-ı¹³² Mü'ezzin-i Ayasofya-i kebir, müteveffâ şüd[end]
- yevmü'l-Cum'a, fi 14 Zi'l-hicce, sene 964 [8 Ekim 1557, Cuma]
[120] İbtidâ feth şüden-i câmi'-i Hazret-i Sultân Süleymân Han¹³³, hal-
led'Allahu mülke-hu ve ebbede saltanate-hu ilâb intihâ'iz-zemân
[121] Târih-i câmi'-i Pâdişâh-ı 'âlem-penâh :
"Câmi'-i Sultân-ı 'âdil, Şeh Süleymân-ı zemân"^{c134}

a. Elyazmasında, Hâcî kelimesinden sonra, bir "ve" vardır.

b. ilâ : Bu kelime, elyazmasında iki defa yazılmıştır.

c. Bu kayıt, 960 olayları arasında idi. Ebeced hesabının gösterdiği gün sırasına alındı.

- yevmü'l-Cum'a, fi 28 Zi'l-hicce, sene 964 [22 Ekim 1557, Cuma]
[122] Merhûm Ca'fer Aga-i¹³⁵ Aga-i Der-i Dârü's-se'âde, müteveffâ şüd

F İ SENE 965

- yevmü'l-İsneyn, fi 20 Rebi'ü'l-evvel, sene 965 [10 Ocak 1558, Pazartesi]
[123] Ferhâd Aga-i Aga-i Yeniçeriyân, (Hersek-i şehir ?) şüd
[124] be-cây-eş Ahmed Aga-i¹³⁶ Ser-Bevvâbîn-i evvel, Aga-i Yeniçeriyân şüd
- yevmü'l-Erbi'â, fi 22 Rebi'ü'l-evvel, sene 965 [12 Ocak 1558, Çarşamba]
[125] Ahmed Aga-i Aga-i Yeniçeriyân, reft be-İstanbul
- yevmü'l-Hamîs, fi 14 Rebi'ü'l-âhır, sene 965 [3 Şubat 1558, Perşembe]
[126] Çârşûy-ı Zergerân-ı¹³⁷ Edirne ihrâk şüd, der leyle-i Cum'a, der pey-i nemâz-ı Huften
- yevmü'l-Ahad, fi 15 Cumâdâ'l-evvel, sene 965 [5 Mart 1558, Cumartesi ?]
[127] Merhûm Ca'fer Aga-i¹³⁸ Ser-'Arabacıyân-ı Top, müteveffâ şüd
- yevmü'l-Ahad, fi 15 Şevvâl, sene 965 [31 Temmuz 1558, Pazar]
[128] Ferhâd Paşa, dest-i Pâdişâh bi-bûsend
- yevmü's-Selâsâ, fi 2 Zi'l-ka'de, sene 965 [16 Ağustos 1558, Salı]
[129] 'Ali Beg-i¹³⁹ Su-başı-i¹⁴⁰ İstanbul, Aga-i Yeniçeriyân-ı Şâm¹⁴¹ şüd
[130] be-cây-eş Mehemed Beg-i¹⁴² (Destvânei ?) âmed
[131] ve (Nâyib-zâde nâyib-i ?) Mi'mâr-zâde¹⁴³, ma'zûl şüd ve der Dî-vân-ı 'âlî ta'zîr kerdend¹⁴⁴
- yevmü's-Selâsâ, fi 16 Zi'l-ka'de, sene 965 [30 Ağustos 1558, Salı]
[132] Derviş Çelebi¹⁴⁵, Defterdâr âmed
[133] Sinân¹⁴⁶, fârig şüd
[134] be-cây-eş Ahmed Çelebi¹⁴⁷ be-"Mûytâb"-ı Kâtib-i Yeniçeriyân¹⁴⁸, âmed
[135] be-cây-eş Sinân Beg-i¹⁴⁹ Kâtib-i Fodula¹⁵⁰, âmed
- [yev]mü'l-İsneyn, fi 6 Zi'l-hicce, sene 965 [19 Eylül 1558, Pazartesi]
[136] Se-şenbih gicesi Temcîd zemânında zelzele-i 'azîme vâki' oldu
- [20 Eylül 1558, Salı]
[137] ve tekrâr sabâh nemâz vaktinde yine oldu

- yevmü's-Selâsâ, fî 14 Zi'l-hicce, sene 965 [27 Eylül 1558, Salı]
[138] Kusûf-i âftâb vâki' şüd, fî leyle-i Çehâr-şenbih
- [yev]mü'l-Erbi'â, fî 15 Zi'l-hicce, sene 965 [28 Eylül 1558, Çarşamba]
[139] Zelzele vâki' şüd, fî vakti'd-Duhâ
- yevmü'l-Hamîs, fî 16 Zi'l-hicce, sene 965 [29 Eylül 1558, Perşembe]
[140] Gerdek-i¹⁵¹ Ferhâd Paşa şüd

FÎ SENE 966

- yevmü'l-İsneyn, fî 29 Şa'bân, sene 966 [6 Haziran 1559, Salı?]
[141] Pâdişâh-ı 'âlem-penâh hazretleri, reft be-sefer-i Şehzâde Sultân Bâyezîd¹⁵²

FÎ SENE 967

- yevmü's-Selâsâ, fî 9 Muharrem, sene 967 [11 Ekim 1559, Çarşamba ?]
[142] Merhûm Kadı-i Kütâhiyye,
[143] ve Kethudâ-i Der-i Sultân Bâyezîd, der Üsküdâr salb kerdend
- yevmü'l-Hamîs, fî 11 Muharrem, sene 967 [13 Ekim 1559, Cuma ?],
[144] Pâdişâh-ı 'âlem-penâh hazretleri 'an sefer-i Sultân Bâyezîd be-İstanbul âmed
- yevmü's-Sebt, fî gurre-i Rebi'ü'l-âhır, sene 967 [31 Aralık 1559, Pazar ?]
[145] Merhûm Hasan xxx^a Beg-i¹⁵³ Kethudâ-i İstabl-ı 'âmire¹⁵⁴, [müteveffâ]^b şüd
- yevmü'l-İsneyn, fî 3 Rebi'ü'l-âhır, sene 967^c [2 Ocak 1560, Salı ?]
[146] İskender Beg-i¹⁵⁵ Kethudâ-i İstabl-ı 'âmire-i kûçek, Kethudâ-i Hâs¹⁵⁶ şüd
[147] ve Pîrî Beg-i¹⁵⁷ Rahtvân-ı Hâs,¹⁵⁸ Kethudâ-i kûçek şüd
[148] ve Nasûh Beg-i¹⁵⁹ Rahtvân-ı bârgîr¹⁶⁰, Rahtvân-ı Hâs [şüd]
[149] ve Hüseyin Beg-i¹⁶¹ Licâmî¹⁶², Rahtvân-ı bârgîr şüd
[150] ve Şücâ' Beg-i¹⁶³ Ser-Oda¹⁶⁴, Kürsîdâr¹⁶⁵ şüd
[151] ve Hüseyin Beg-i¹⁶⁶ Üsküfî¹⁶⁷, Ser-Oda-i Sarrâcîn-i Hâssa şüd
- yevmü'l-Ahad, fî 16 Rebi'ü'l-âhır, sene 967 [15 Ocak 1560, Pazartesi ?]
[152] Ahmed Aga-i Mîr-ahur-i buzurg, Mîr-mirân-ı Karaman şüd
[153] ve 'Ali Aga-i Mîr-ahur-i kûçek, Mîr-ahur-i buzurg şüd
[154] ve 'Osmân Aga-i¹⁶⁸ Çukadâr-ı Enderûnî¹⁶⁹, Mîr-ahur-i kûçek şüd

a. xxx : Elyazmasında, önce "Paşa" yazılmış, sonra üstü çizilmiştir.

b. müteveffâ : Elyazmasında bu kelime yoktur. Kaydın anlamına bakılarak tamamlandı.

c. 967 : Elyazmasında, bu yıl iki defa yazılmış idi.

- yevmü's-Sebt, fi 18 Cumâdâ'l-âhır, sene 967 [16 Mart 1560, Cumartesi]
[155] Bu günde İlçi-i¹⁷⁰ Surh-ser be-şehir-i İstanbul âmed
[156] ve Kethudâ-i bârgîr¹⁷¹ Pîrî Beg, müteveffâ şüd
- yevmü's-Selâsâ, fi 24 Cumâdâ'l-âhır, sene 967 [22 Mart 1560, Cuma ?]
[157] Nevruz-i¹⁷² Sultânî şüd^a

Fİ SENE 968

- Tokuz yüz altmış sekizde âhır-ı Receb'de [16 Nisan 1561, Çarşamba ?]
[158] Merhûm Taşköpri-zâde¹⁷³, merhûm oldu. Rahime-hu'llahi rahmeten vâsi'aten.^b
- Bu senenün [968] evâhır-ı Şa'bânı'nda¹⁷⁴
[159] Merhûm Vezîr-i a'zam Rüstem Paşa vefât itdi. Rahime-hu'llah.^c
- yevmü'l-Erbi'â, fi 26 Şevvâl, sene 968 /fi 9 Temmuz/ [10 Temmuz 1561, Perşembe ?]
[160] Merhûm Rüstem Paşa-i Vezîr-i a'zam, müteveffâ şüd, fi vakti'z-Zuhr
- yevmü'l-Hamîs, fi 27 Şevvâl, sene 968 [11 Temmuz 1561, Cuma ?].
[161] 'Ali Paşa¹⁷⁵, vezîr-i sâni bûd, vezîr-i a'zam şüd

Fİ SENE 969

- yevmü's-Sebt, fi 24 Muharremü'l-harâm, sene 969 /fi 4 Teşrîn-i evvel/ [4 Ekim 1561, Cumartesi]
[162] Mustafâ Paşa-i Mîr-mirân-ı Rûm-ili, vezîr-i hâmis şüd
[163] be-cây-eş Ahmed Aga-i Aga-i Yeniçeriyân-ı Dergâh-ı 'âlî, âmed
[164] be-cây-eş Hasan Aga-i¹⁷⁶ Ser-Bevvâbîn-i evvel, Aga-i Yeniçeriyân şüd
- yevmü's-Sebt, fi 8 Safer, sene 969 [18 Ekim 1561, Cumartesi]
[165] Ahmed Çelebi-i Emîn-i cev, ma'zûl şüd
[166] be-cây-eş Dervîş Çelebi-i¹⁷⁷ Baba Nakkaş, âmed
- yevmü's-Sebt, fi 15 Saferü'l-muzaffer, sene 969^d [25 Ekim 1561, Cumartesi]
[167] Ahmed Çelebi-i Defterdâr-ı Mısır, ma'zûl şüd
[168] be-cây-eş 'Abdurrahman Çelebi-i¹⁷⁸ Defterdâr-ı sâlis-i¹⁷⁹ Hizâne-i 'âmire, Defterdâr-ı Mısır şüd

a. Bu kayıt, 968 olayları arasında idi. O tarihlisi 12 Mart gününe geldiği için, önceye alındı.

b. Bu kayıt son yapraktan, gün sırasındaki yerine alındı.

c. Bu kayıt son yapraktan, gün sırasındaki yerine alındı.

d. 969 : Elyazmasında, iki defa yazılmış idi.

- [169] be-cây-eş Hasan Çelebi-i¹⁸⁰ Defterdâr-ı Tımarhâ-i Rûm-ili¹⁸¹, âmed
 [170] be-cây-eş Habbâz-zâde Mehemed Çelebi¹⁸², el-ma'zûl 'an Emîn-i
 Defter-i Dergâh-ı 'âli, âmed
 [171] ve Hasan Beg-i¹⁸³ Kadı-i Mısır, ma'zûl şüd
 [172] be-cây-eş 'Arab-zâde-i¹⁸⁴ Müderris-i Hudâvendgâr¹⁸⁵, a'azzallahu
 ensâre-hu, Kadı-i Mısır şüd
- yevmü'l-Ahad, fî 16 Rebi'ü'l-evvel, sene 969 [24 Kasım 1561, Pazartesi ?]
 [173] Hızır Paşa-i Mîr-mirân-ı Şâm, ma'zûl şüd
 [174] be-cây-eş 'Ali Paşa-i Mîr-mirân-ı Mer'aş, âmed
 [175] be-cây-eş İskender Paşa, el-ma'zûl 'ani'l-Mısır, âmed
 - yevmü'l-Hamîs, fî 19 Rebi'ü'l-evvel, sene 969 /fî 27 Teşrîn-i sâni/ [27 Ka-
 sım 1561, Perşenbe]
 [176] Gerdek-i¹⁸⁶ Ahmed Paşa-i Mîr-mirân-ı Rûm-ili şüd
 - Tokuz yüz altmış tokuzunda, Cumâdâ'l-ülâ'nun sekizinde [14 Ocak 1562,
 Çarşamba]
 [177] Merhûm Şârih-i Mesnevî Surûri Efendi¹⁸⁷, merhûm oldu^a
 - yevmü's-Selâsâ, fî 10 Şa'bânü'l-mu'azzam, sene 969 [15 Nisan 1562,
 Çarşamba ?]
 [178] Mehemed Çelebi-i Defterdâr-ı evvel, müteka'id şüd
 [179] be-cây-eş İbrâhîm xxx^b Çelebi-i¹⁸⁸ Defterdâr-ı sâni¹⁸⁹, Defterdâr-ı
 evvel şüd
 [180] be-cây-eş Murâd Çelebi-i¹⁹⁰ Defterdâr-ı 'Arab ve 'Acem, Defter-
 dâr-ı^c sâni şüd
 - yevmü's-Sebt, fî 14 Şa'bân, sene 969 [19 Nisan 1562, Pazar ?]
 [181] Dervîş Çelebi Efendi-i Emîn-i cev, Defterdâr-ı 'Arab ve 'Acem şüd
 - yevmü'l-Ahad, fî 15 Şa'bân, sene 969 [20 Nisan 1562, Pazartesi ?]
 [182] Ahmed Çelebi-i¹⁹¹ Divîtdâr, Emîn-i cev şüd
 - yevmü's-Selâsâ, fî 16 Ramazânü'l-mübârek, sene 969 /fî 19 Mayıs/ [20
 Mayıs 1562, Çarşamba ?]
 [183] Merhûm Behrûz Aga-i¹⁹² Ser-Oda-i Enderûni, müteveffâ şüd
 - yevmü'l-Hamîs, fî 12 Zi'l-hicce, sene 969 [13 Ağustos 1562, Perşenbe]
 [184] Haber-i vefât-ı merhûm ve magfûr Şehzâde Sultân Bâyezîd âmed
 - yevmü'l-Hamîs, fî 19 Zi'l-hicce, sene 969 [20 Ağustos 1562, Perşenbe]
 [185] Gerdek-i¹⁹³ Mehemed Paşa şüd, vezîr-i sâni

a. Bu kayıt son yapraktan, gün sırasındaki yerine alındı.

b. xxx : Elyazmasında, önce "Paşa" yazılmış, sonra üstü çizilmiştir.

c. Defterdâr-ı : Elyazmasında, "Defterdârî" şeklindedir.

- yevmü'l-Ahad, fi 23 Zi'l-hicce, sene 969 [24 Ağustos 1562, Pazartesi ?]
[186] Gerdek-i¹⁹⁴ Piyâle Paşa¹⁹⁵ şüd, Kapudân
- yevmü'l-Hamîs, fi 26 Zi'l-hicce, sene 969 [27 Ağustos 1562, Perşembe]
[187] Gerdek-i¹⁹⁶ Hasan Paşa şüd, Aga-i Yeniçeriyân

FÎ SENE 970

- [yev]mü's-Sebt, - - - - -
[188] İskender Beg-i Kethudâ-i Hâs, Mîr-i Voynuk¹⁹⁷ şüd
[189] be-cây-eş Hüseyin Beg-i Licâmî, Kethudâ-i Hâs şüd, Rahtvân-ı Hâs bûd
[190] be-cây-eş Şücâ' Beg-i Rahtvân-ı bârgîr, Rahtvân-ı Hâs şüd
[191] be-cây-eş İskender Beg Bîgûş-i¹⁹⁸ Kürsîdâr, Rahtvân-ı bârgîr şüd
[192] be-cây-eş Mustafâ Beg¹⁹⁹, eş-şehir be-“Küçük Usta”, Kü[r]sîdâr şüd
- [yev]mü'l-Erbi'â, fi 8 Safer, sene 970 [7 Ekim 1562, Çarşamba]
[193] Merhûm Şâh-'ali Çelebi Efendi²⁰⁰, müteveffâ şüd
- yevmü'l-İsneyn, fi 4 Rebi'ül-âhır, sene 970 [1 Aralık 1562, Salı ?]
[194] Merhûm Turak Çelebi-i²⁰¹ Defterdâr-ı Şehzâde Sultân Selîm-râ²⁰², katl kerdend
- yevmü's-Sebt, fi 15 Cumâdâ'l-evvel, sene 970 [10 Ocak 1563, Pazar ?]
[195] Merhûm Ahmed-i Kethudâ-i Emîn-i Anbâr-i 'âmiri-i cev,²⁰³ müteveffâ şüd
- yevmü'l-Hamîs, fi 20 Cumâdâ'l-evvel, sene 970 [15 Ocak 1563, Cuma ?]
[196] Merhûm ve magfûr Mehemed Çelebi²⁰⁴ bin Mevlânâ Ebû's-Suûd Efendi-i²⁰⁵ Müftî, 'an kâtibân, müteveffâ şüd, müderris-i Şehzâde Sultân Mehemed bûd
- yevmü's-Selâsâ, fi 15 Cumâdâ'l-âhır, sene 970^a [9 Şubat 1563, Salı]
[197] Merhûm İbrâhîm Paşa-i Tavâşî-i pîr, müteveffâ şüd
- [yev]mü'l-Ahad, fi 2 Ramazânü'l-mübârek, sene 970 [25 Nisan 1563, Pazar]
[198] Mehemed Çelebi-i²⁰⁶ Re'is-i Kâtibân, Kâtibân-ı Dîvân-ı 'âlf, ma'zûl şüd
[199] be-cây-eş Na'mî Çelebi-i²⁰⁷ Tezkire-i²⁰⁸ 'Ali Paşa, âmed, 'aded-i eyyâm 76^b

a. 970 : Elyazmasında, “9970” olarak yazılmış idi.

b. 76 : Elyazmasında, siyakat rakamları ile yazılmıştır.

- yevmü'l-Cum'a, fi 7 Ramazânü'l-mübârek, sene 970 [30 Nisan 1563, Cuma]
[200] Merhûm Mustafâ Çelebi-i²⁰⁹ Kâtib-i kûçek-i Matbah-ı 'âmire²¹⁰, müteveffâ şüd
- yevmü'l-Ahad, fi 13 Zi'l-ka'de, sene 970 /fi 4 Temmuz/ [4 Temmuz 1563, Pazar]
[201] Ahmed Paşa-i Mîr-mirân-ı Rûm-ili, vezîr-i sâdis şüd
[202] be-cây-eş Hasan xxx^a Aga-i Aga-i Yeniçeriyân, Mîr-mirân-ı Rûm-ili şüd
[203] be-cây-eş 'Ali Aga-i Mîr-ahur-ı buzurg, Aga-i Yeniçeriyân şüd
[204] be-cây-eş Ferhâd Aga-i²¹¹ Ser-Bevvâbîn-i evvel, Mîr-ahur-ı buzurg şüd, ma'a Ser-Bevvâbîn-i Dergâh-ı 'âli
- yevmü's-Sebt, fi 19 Zi'l-ka'de sene 970 [10 Temmuz 1563, Cumartesi]
[205] Merhûm Na'mî Çelebi-i Re'is-i Kâtibân-ı Dîvân-ı 'âli, müteveffâ şüd
[206] be-cây-eş Oglan Memi-i²¹² Tezkire-i 'Ali Paşa, Re'is-i Küttâbân şüd
- yevmü'l-Erbi'â, fi 28^b Zi'l-hicce, sene 970 /fi 18 Ağustos/ [18 Ağustos 1563, Çarşamba]
[207] Bu günde vakt-ı Zuhr'da^c bârân-ı 'azîm-ni'met ibtidâ idüp, tâ irtesi ki
- yevmü'l-Hamîs [19 Ağustos 1563, Perşembe]
[208] der zemân-ı 'Asr'da teskîn bulup, gicesi ra'd u berk ve sâ'ikalar olup, niçe musîbet-i 'azîme oldı, ta'bîre kabil degüldür

F İ S E N E 9 7 1

- yevmü's-Selâsâ, fi 2^d Rebi'ü'l-evvel, sene 971 /fi 20 Teşrin-i evvel/ [20 Ekim 1563, Çarşamba ?]
[209] Mescid-i Nakıl-bend,²¹³ fi vakti'z-Zuhr, feth şüd
- yevmü's-Sebt, fi 12 Rebi'ü'l-evvel, sene 971 [30 Ekim 1563, Cumartesi]
[210] Merhûm (Şihâbî/Sincâbî ?)-i 'Acem²¹⁴, müteveffâ şüd

a. xxx : Elyazmasında, önce "Paşa" yazılmış, sonra üstü çizilmiştir.

b. 28 : Elyazmasında, "18" yazılmış idi. Ancak tarih on gün önceye düştüğü için böyle düzeltildi.

c. Zuhr : Elyazmasında, "zuhûr" şeklinde yanlış yazılmış idi. Metne düzeltilerek alındı.

d. 2 Elyazmasında "4" yazılmış idi. Ancak efrenci takvimin gösterdiği tarihe göre düzeltilerek metne alındı.

- yevmü's-Sebt, fî 19 - - -a, sene-i mezbûre [6 Kasım 1563, Cumartesi]
 - [211] Kara Mustafâ Paşa-i²¹⁵ Mısır, ma'zûl şüd
 - [212] be-cây-eş 'Ali Paşa-i²¹⁶ Bagdâd, âmed
 - [213] be-cây-eş Husrev Paşay-ı²¹⁷ Şâm, âmed
 - [214] be-cây-eş Lala Mustafâ Paşay-ı²¹⁸ Haleb, âmed
 - [215] be-cây-eş Hızır Paşa, el-ma'zûl 'an Şâm, âmed
- yevmü's-Selâsâ, fî 22 Rebi'ü'l-evvel, sene 971 [9 Kasım 1563, Salı]
 - [216] 'Abdülkerîm-zâde-i Kadı-'asker-i Anadolu, ma'zûl şüd
 - [217] be-cây-eş Mevlânâ Pervîz Efendi-i²¹⁹ Kadı-i İstanbul, âmed
 - [218] be-cây-eş Kadı-zâde Efendi,²²⁰ el-ma'zûl 'an Kazâ-i Haleb, âmed
- yevmü'l-Cum'a, fî 25 Rebi'ü'l-evvel, sene 971 [12 Kasım 1563, Cuma]
 - [219] Cum'a-irtesi gicesi Temcîd zemânında Muhtesib çârdâkı²²¹ ihrâk şüd
- yevmü'l-Hamîs, fî 3 Rebi'ü'l-âhır, sene 971 [20 Kasım 1563, Cumartesi ?]
 - [220] Haber-i vefât-ı Rüstem Paşay-ı²²² Budim, âmed
- yevmü'l-Cum'a, fî 18 Rebi'ü'l-âhır, sene 971 [5 Aralık 1563, Pazar ?]
 - [221] Merhûm ve magfûr, sa'îd ve şehîd Mevlânâ Bâkî Çelebi²²³ bin Şâh Çelebi-i Kadı-i Galata, müteveffâ şüd
- yevmü'l-Ahad, fî 18 Cumâdâ'l-evvel, sene 971 [3 Ocak 1564, Pazartesi ?]
 - [222] Merhûm ve magfûr Mahmûd Aga-i²²⁴ Ser-Atmacacıyân-ı²²⁵ Dergâh-ı 'âlî, veled-i Ahmed Paşa-i²²⁶ Mîr-mirân-ı Mer'aş, müteveffâ şüd
- yevmü'l-Ahad, fî 9 Cumâdâ'l-âhır, sene 971 [24 Ocak 1564, Pazartesi ?]
 - [223] 'Abdurrahman Çelebi-i Kadı-i Mısır ve Mi'mâr-zâde-i Kadı-i Medîne-i münevvere ve Fudayl Efendi-i²²⁷ Kadı-i Mekke-i müşerrefe, şerrefe-hâ'llahu te'âlâ ilâ yevmi'd-dîn, ma'zûl şüdüdü
 - [224] be-cây-ı işân Şâh Çelebi Efendi-i²²⁸ müderris-i Hazret-i Hudâvendgâr, halledallahu mülke-hu, Kadı-i Mısır ve birâder-i Hâce-i Ahmed Paşa-i Maktûl Ahmed Çelebi²²⁹, Kadı-i Medîne-i münevvere ve Nişancı-zâde²³⁰, Kadı-i Mekke-i müşerrefe şüdüdü
 - [225] ve 'Abdurrahman Çelebi-i diger Defterdâr-ı mahrûsa-i Mısır, ma'zûl şüd
 - [226] be-cây-eş 'Ali Beg-i²³¹ Emîn-i Harc-ı Hâssa-i İstanbul²³², âmed
 - [227] be-cây-eş Ahmed-i Emîn-i cev, âmed
 - [228] be-cây-eş 'Ali Çelebi-i²³³ Kâtib-i cev, âmed
 - [229] be-cây-eş Benlü Mehmed Çelebi-i²³⁴ Kâtib-i Bevvâbîn-i Dergâh-ı 'âlî, âmed

a. Elyazmasında yazılmamış bulunan ay adının, Rebi'ü'l-evvel olduğu, metin sırasından ve milât takvimindeki gün karşılığının tam çıkmasından anlaşılıyor.

- [230] be-cây-eş Mustafâ Çelebi²³⁵ bin ‘Ömer Usta, ‘an zümre-i Bevvâ-
bîn, âmed
- yevmü’s-Sebt, fî 12 Cumâdâ’l-âhır, sene 971 [27 Ocak 1564, Perşembe ?]
[231] Haber-i vefât-ı merhûm Hayder Paşa, el-ma’zûl ‘an vezâret-i râbî’,
âmed
 - [yev]mü’l-Cum’a, fî 14 Cumâdâ’l-âhır, sene 971 [29 Ocak 1564, Cumartesi ?]
[232] ‘Ali Beg-i Defterdâr-ı Mısır, bâz Emîn-i Harc-ı Hâssa-i İstanbul şüd
[233] be-cây-eş Mehemed Çelebi, veled-i Habbâz, Defterdâr-ı Timar-
hâ-i Rûm-ili, âmed
[234] be-cây-eş Ahmed Çelebi, ki Emîn-i Harc-ı Hâssa-i İstanbul [bûd],
âmed
[235] ve Pâdişâh hazretleri, reft be-şikâr-ı Çatalca²³⁶
 - yevmü’l-İsneyn, fî 17 Cumâdâ’l-âhır, sene 971 [1 Şubat 1564, Salı ?]
[236] Bu günde Hasan Paşa-i Mîr-mirân-ı Rûm-ili, reft be-dernek-i Edirne
 - yevmü’s-Sebt, fî 12 Şa’bânü’l-mu’azzam, sene 971 [26 Mart 1564, Pazar ?]
[237] Merhûm ve magfûr Sinân Çelebi,²³⁷ eş-şehîr be-“Şâhçelebi-zâde”,
Kadı-i Hâsshâ-i İstanbul²³⁸, der hâne-i Nakkaş Hayder²³⁹,
fünûnyâ-i mesmûm xxx^a hored ve müteveffâ şüd
 - yevmü’l-Cum’a, fî 3 Ramazânü’l-mübârek, sene 971 [15 Nisan 1564, Cu-
marteresi ?]
[238] Merhûm ve magfûr, sa’id ve şehîd el-muhtâc ilâ rahmetillâhi
te’âlâ Mevlânâ Şeyh-zâde Efendi-i²⁴⁰ Müfessir, müteveffâ şüd,
“İnnâ li’llâhi ve innâ ileyhi râci’ûn”²⁴¹
 - yevmü’l-İsneyn, fî 13 Ramazânü’l-mübârek, sene 971 [25 Nisan 1564, Salı ?]
[239] Merhûm Lûtfî Paşa,²⁴² müteveffâ şüd, el-ma’zûl ‘an vezîr-i a’zam
est^b
 - [yevmü’]l-Hamîs, fî 16 Ramazân, sene 971 [28 Nisan 1564, Cuma ?]
[240] Merhûm Nasûh-i Kethudâ-i bârgîr, müteveffâ şüd
 - yevmü’l-Cum’a, fî 17 Ramazân, sene 971 [29 Nisan 1564, Cumartesi ?]
[241] Câmî’-i Rüstem Paşa²⁴³ feth şüd
 - yevmü’s-Selâsâ, fî 20 Ramazân, sene 971 [2 Mayıs 1564, Salı]
[242] İlyâs Beg-i²⁴⁴ Rahtvân-ı Hâs, xxx^c bârgîr şüd
[243] İskender Beg-i Rahtvân-ı bârgîr, Rahtvân-ı Hâssa şüd

a. xxx : Elyazmasında, önce “Hâce” yazılmış, sonra üstü karalanmıştır.

b. Elyazmasında “âmed” olarak yazılmıştır. Ancak anlamca yersiz olduğuna göre, alınan yerdeki kaydın yanlış okunduğu anlaşılıyor.

c. xxx : Elyazmasında buraya önce, okunamayan bir kelime yazılmış, sonra üstü çizilmiştir.

[244] Mustafâ Beg-i Kürsîdâr, Kürsîdâr-ı bârgir, âmed

[245] xxx^a Beg-zâde Ahmed Çelebi²⁴⁵, Kürsîdâr şüd

- yevmü'l-Erbi'â, fî 12 Zi'l-ka'de, sene 971 [22 Haziran 1564, Perşenbe ?]
[246] Mustafâ Aga²⁴⁶, 'an cemâ'at-i Zevvâkîn,²⁴⁷ Aga-i Cebeciyan²⁴⁸
şüd
- -----, fî 29 Zi'l-ka'de, sene 971 [9 Temmuz 1564, Pazar]
[247] Mîr-mirân-ı Rûm-ili Hasan Paşa, müteveffâ şüd
[248] be-cây-eş Mîr-mirân-ı Anadolu Ahmed Paşa, eş-şehîr be-"Semîn
Aga", Mîr-mirân-ı Rûm-ili şüdb
- [yev]mü'l-Ahad, fî selh-i Zi'l-ka'de, sene 971 [10 Temmuz 1564, Pazartesi ?]
[249] Hasan Paşa-i Mîr-mirân-ı Rûm-ili, müteveffâ şüd, der leyle-i
Yek-şenbih
- ----, fî 2 Zi'l-hicce, sene 971 [12 Temmuz 1564, Çarşamba]
[250] [248 nr.-dan devam] ve be-cây-eş Temerrüd 'Ali Paşa,
[251] ve be-cây-eş Sinân Paşa²⁴⁹,
[252] ve be-cây-eş Süleymân Beg-i²⁵⁰ Mîr-livâ-i Tırablus, [âmedend]^c
- yevmü's-Selâsâ, fî 2 Zi'l-hicce, sene 971 [12 Temmuz 1564, Çarşamba ?]
[253] Ahmed Paşa-i Mîr-mirân-ı Anadolu, Mîr-mirân-ı Rûm-ili şüd
[254] be-cây-eş Temerrüd 'Ali Paşa-i Mîr-mirân-ı Arzırûm, âmed
- yevmü's-Sebt, fî 6 Zi'l-hicce, sene 971 [16 Temmuz 1564, Pazar ?]
[255] Sinân Paşa-i Mîr-mirân-ı Karaman, Mîr-mirân-ı Arzırûm şüd
[256] be-cây-eş Süleymân Paşa, birâder-i 'Osmân Paşa-i Mîr-livâ-i Tı-
rablus, Mîr-mirân-ı Karaman şüd

F İ S E N E 9 7 2 'an gurre-i Muharremü'l-harâm, sene 972
[9 Ağustos 1564, Çarşamba]

- yevmü'l-İsneyn, fî 6 Muharrem, sene 972 [14 Ağustos 1564, Pazartesi]
[257] Pâdişâh-ı 'âlem-penâh, reft be-şikâr-ı Rûd-i/Dere-i^d Harâmî²⁵¹
- [yev]mü'l-Hamîs, fî 23 Muharrem, sene 972 [31 Ağustos 1564, Perşenbe]
[258] Mescid-i²⁵² Mahmûd Aga-i²⁵³ Aga-i Serây-ı 'âmir-i²⁵⁴ Der-
gâh-ı 'âlî, fî vakti'z-Zuhr, feth şüd

a. xxx : Elyazmasında, önce "beseng" gibi okunan bir kelime yazılmış, sonra üstü çizilmiştir.
b. Bu kayıt, 962-963 olayları arasında idi. Tarihinin gösterdiği gün sırasına alındı.
c. Bu kayıt, 962-963 olayları arasında idi. Tarihinin gösterdiği gün sırasına alındı.
d. Dere-i : Elyazmasında bu kelime. Rûd-i Harâmî'nin altına yazılmıştır.

- Tokuz yüz yetmiş iki Saferinün tokuzunda [16 Eylül 1564, Cumartesi]
[259] Bezâstân²⁵⁵ etrâfı bi'l-külliye muhterik olup, sabâha-dek yandı^a
- yevmü'l-Ahad, fi 9 Rebi'ü'l-evvel, - - - [15 Ekim 1564, Pazar]
[260] Ma'zûl olan Zâl Paşa'ya²⁵⁶, müteveffâ olan Rûm-ili beglerbegisi olan Hasan Paşa hatunı. ki Şehzâde Sultân Selîm'ün kızı²⁵⁷ [idi], buyurdi.
- yevmü'l-İsneyn, 'an gurre-i Rebi'ü'l-âhır, sene 972 [6 Kasım 1564, Pazartesi]
[261] Gılmân-ı Enderûnî²⁵⁸ ez Serây-ı 'âmire birün âmedend
[262] ve Silâhdârân-ı Hâss^b Mehemed Aga²⁵⁹, Ser-Bevvâbîn-i sâni şüd
[263] ve Çukadâr Mustafâ Aga²⁶⁰, Mîr-ahur-i küçek şüd
[264] ve Mîr-ahur-i küçek 'Osmân Aga, Ser-Bevvâbîn-i sâdis şüd
- [yev]mü'l-İsneyn, fi 8 Rebi'ü'l-âhır, sene 972 [13 Kasım 1564, Pazartesi]
[265] Mahmûd Paşa-i²⁶¹ Mîr-mirân-ı Yemen, ma'zûl şüd
[266] be-cây-eş Rıdvân Paşa,²⁶² veled-i Kara Mustafâ Paşa, Mîr-livâ-i sâbık-ı Kudüs-i şerîf bûd, Mîr-mirân-ı Yemen şüd
- yevmü'l-Erbi'â, fi 4 Şa'bânül-mübârek, sene 'an min-hu [7 Mart 1565, Çarşamba]
[267] Vefât-ı merhûm Ser-Mâkiyân²⁶³ Süleymân Aga,²⁶⁴ fi vakti'z-Zuhr
- yevmü's-Sebt, fi 19 Şa'bân, sene 'an min-hu [22 Mart 1565, Perşembe ?]
[268] İskender Paşa-i Mîr-mirân-ı Budim, ma'zûl şüd
[269] be-cây[-eş] Arslan Beg-i²⁶⁵ Mîr-livâ-i Semendire²⁶⁶, Mîr-mirân-ı Budim şüd
- yevmü'l-Hamîs, fi 26 Şa'bânü'l-mu'azzam, sene 'an min-hu [29 Mart 1565, Perşembe]
[270] Mustafâ Paşa, Donanma-i hümâyûn Ser-'asker şüd, ma'a Piyâle Paşa-i Kapudân
- yevmü'l-İsneyn, 'an gurre-i Ramazânü'l-mübârek, sene 972 [2 Nisan 1565, Pazartesi]

- [yev]mü's-Sebt, fi 27 - - - -c, sene 972 [28 Nisan 1565, Cumartesi]
[271] xxx^d Husrev Paşa-i Mîr-mirân-ı Bagdâd, ma'zûl şüd
[272] be-cây-eş Kara Mustafâ Paşa, 'an Haleb, âmed
[273] ve be-cây-eş Mahmûd Paşa,²⁶⁷ el-ma'zûl 'an Budim, âmed
[274] ve Kadı-i Bagdâd Dülger-zâde²⁶⁸, ma'zûl şüd

a. Bu kayıt son yapraktan, gün sırasındaki yerine alındı.

b. Hâss : Elyazmasında, bu kelime şeddelidir.

c. Elyazmasında yazılmamış bulunan ay adının, Ramazân olduğu, metindeki yerinden ve milât takvimindeki gün karşılığının tam çıkmasından anlaşılıyor.

d xxx : Elyazmasında, önce "Hasan" yazılmış, sonra bozulmuştur. Belki adın aslı "Hasan Husrev" idi.

- yevmü'l-Hamîs, fî 30 Zî'l-ka'de, sene 972 [29 Haziran 1565, Cuma ?].
[275] Merhûm 'Ali Paşay-ı Vezîr-i a'zam, müteveffâ şüd, fî vakt-i ba'de'l-'Asr
- yevmü'l-Cum'a, 'an gurre-i Zî'l-hicce, sene 972 [30 Haziran 1565, Cumartesi ?]
[276] Mehmed Paşa, vezîr-i sâni bûd, vezîr-i a'zam şüd

FÎ SENE 973 Muharrem [29 Temmuz 1565, Pazar]

- fi yevmi's-Selâsâ, fi 3 Muharremü'l-harâm, sene 973 [31 Temmuz 1565, Salı]
[277] Mehmed Paşa-i²⁶⁹ Mîr-mirân-ı Basra, ma'zûl şüd
[278] be-cây-eş Ferruh Paşa-i²⁷⁰ Mîr-mirân-ı Lahsa²⁷¹, âmed
[279] ve be-cây-eş Mehmed Aga-i²⁷² Aga-i Sipâhiyân²⁷³, âmed
[280] ve be-cây-eş Mehmed Aga-i²⁷⁴ Çukadâr-ı Pâdişâh-ı 'âlempenah, âmed
[281] ve Mahmûd Çelebi-i²⁷⁵ Emîn-i Matbah, müteka'îd şüd
[282] be-cây-eş Ser-Bâzâr²⁷⁶ âmed
- yevmü'l-Erbi'â, fi 4 Muharrem, sene 973 [1 Ağustos 1565, Çarşamba]
[283] Kara Mustafâ Paşa-i Mîr-mirân-ı Bagdâd, ma'zûl şüd
[284] be-cây-eş İskender Paşay-ı Çerkes²⁷⁷, Mîr-mirân-ı Âmid²⁷⁸, [âmed]
[285] ve be-cây-eş Behrâm Paşa²⁷⁹, el-ma'zûl 'an Bagdâd, âmed
- yevmü's-Sebt, fi 22 Safer, sene 973²⁸⁰
[286] Feth-i hisâr-ı Sigetvâr 'an yed-i Hazret-i Hudâvendgâr Sultân Süleymân Han, a'azzallahu ensâre-hu, der vakt-i 'Asr
- yevmü'l-Cum'a, fi 15 Rebi'ü'l-âhır, sene 973 [9 Kasım 1565, Cuma].
[287] Mustafâ Paşa ve Piyâle Paşa, ma'a Donanma-i hümâyûn 'an sefer-i Malta âmed[end]
- yevmü's-Sebt, 'an gurre-i Cumâdâ'l-evvel, sene 'an min-hu [24 Kasım 1565, Cumartesi]
[288] Mustafâ Aga-i²⁸¹ Ser-Çavuşân-ı Dergâh-ı 'âlî, müteveffâ şüd
[289] be-cây-eş Burunsız Mustafâ^a Çavuş,²⁸² Ser-Çavuşân-ı Dergâh-ı 'âlî şüd
- Yetmiş üçde
[290] Tonanmay-ı hümâyûn Sakız üzerine varup, feth itdikleri habarı şâyi' oldı^b

a. Mustafâ : Bu ad elyazmasında, Çavuş kelimesinin altına yazılmış idi. Belki ona "Burunsız Çavuş" da deniyordu.

b. Bu kayıt son yapraktan, gün sırasındaki yerine alındı.

- Şevvâlün evâyilinde [21-29 Nisan 1566]
[291] ve kadı ta'yîn olunup, Rıdvân Çelebi²⁸³ bile gitdi^a
- fî târih sene 973 [1565-1566]
[292] Vefât-ı Celâl-zâde-i²⁸⁴ Kadı-i Mısr, sâbıkan^b

FÎ SENE 974

- yevmü'l-İsneyn, fî 9 Safer, sene 974²⁸⁵
[293] Culûs-i Sultân Selîm Han bin Sultân Süleymân Han, ebbed'Allahu 'izze-hu, fî vakt-i Duhâ-i kübrâ^c
- yevmü'l-İsneyn, fî 9 min-hu, sene-i mezbûre²⁸⁶
[294] Culûs-i Sultân Selîm Han bin Sultân Süleyman Han, ebbed'Allahu te'âlâ 'izze-hu, fî vakt-i Duhâ-i kübrâ^d
- yevmü'l-Ahad, fi 12 Safer, sene 974²⁸⁷
[295] Hazret-i Selim Han, reft be-sefer^e
- [yev]mü's-Sebt, fî 22 Safer, sene 974 [8 Eylül 1566, Pazar ?]
[296] Feth-i hisâr-ı Sigetvâr ve feth-i kal'a-i Güle²⁸⁸
- yevmü'l-İsneyn/-ü's-Sebt^f, fî 29 Safer, sene 974 [15 Eylül 1566, Pazar ?]
[297] Güle, Pertev Paşa-i vezîr-i sâni [feth kerd]
- [yev]mü'l-İsneyn, fî 9 Rebi'ü'l-evvel, sene 974 [24 Eylül 1566, Salı ?]
[298] Culûs-ı Sultân Selîm bin Süleymân Han, fî vakt-i Duhâ-i kübrâ
- [yev]mü'l-Hamîs, fi 12 - - - -s [27 Eylül 1566, Cuma ?]
[299] Hazret-i Sultân Selîm Han, reft be-sefer
- yevmü'l-Cum'a, fî 3 Cumâdâ'l-evvel, sene 974 [16 Kasım 1566, Cumartesi ?]
[300] Cenâze-i Sultân Süleymân be-İstanbul âmed
- [yev]mü's-Selâsâ, fî 26 C[umâdâ'l-âhır], sene 974 [8 Ocak 1567, Çarşamba ?]
[301] Hasan Paşa-i²⁸⁹ Mîr-mirân-ı Cezâyir, ma'zûl şüd
[302] be-cây-eş Mehemed Beg,²⁹⁰ veled-i Sâlih Paşa,²⁹¹ Mîr-livâ-i Midillü, âmed

a. Bu kayıt son yapraktan, gün sırasındaki yerine alındı.

b. Bu kayıt son yapraktan, gün sırasındaki yerine alındı.

c. Bu kayıt 973 olayları arasında idi. Tarihinin gösterdiği gün sırasına alındı.

d. Bu kayıt 973 olayları arasında idi. Tarihinin gösterdiği gün sırasına alındı.

e. Bu kayıt 973 olayları arasında idi. Tarihinin gösterdiği gün sırasına alındı.

f. Bu iki gün adı, elyazmasında alt-alta böyle yazılmıştır.

g. Elyazmasında yazılmamış bulunan ay adının Rebi'ü'l-evvel olduğu, metindeki yerinden ve milât takvimindeki karşılığının yakın çıkmasından anlaşılıyor.

[303] ve Gazanfer Aga-i²⁹² Ser-(Çakırıkçıyân?), âmed

[304] ve be-cây-eş (Çakırıkçıyân ?)-ı Pâdişâh-ı 'âlem-penâ[h], âmed
ki ma'a Pâdişâh âmed

- [yev]mü'l-İsneyn, fi 14 - - - -a, sene 974 [25 Ocak 1567, Cumartesi ?]
[305] Vefât-ı Mahmûd Aga-i²⁹³ Ser-Tabbâhîn-i Hâssa²⁹⁴
- yevmü's-Selâsâ, fi 15 Recebü'l-mürecceb, sene 974 [26 Ocak 1567, Pazar ?]
[306] Mehemmed Usta²⁹⁵, eş-şehîr be-("Koş-temir ?"), Ser-Tabbâhîn-i
Hâssa şüd
- yevmü'l-İsneyn, fi 24 Recebü'l-mürecceb, sene 974 [4 Şubat 1567, Salı ?]
[307] Rıdvân Paşa-i Mîr-mirân-ı Yemen, ma'zûl şüd
[308] be-cây-eş Hasan Beg Rûşenî,²⁹⁶ 'an Mîr-livâ-i Mısr, âmed
- [yev]mü's-Selâsâ, fi 20 Şevvâlül-mükerrerem, sene 974 [30 Nisan 1567, Salı]
[309] 'Ali Çelebi Balık-zâde-i²⁹⁷ Defterdâr-ı selâse, ma'zûl şüd
[310] be-cây-eş Dervîş Çelebi-i Defterdâr-ı Haleb, âmed
[311] ve be-cây-eş Lâle-'izâr Mehemmed Çelebi,²⁹⁸ âmed
- yevmü'l-Cum'a, fi 8 Zi'l-ka'de, sene 974 [17 Mayıs 1567, Cumartesi ?]
[312] Mevlûd-i Sultân Mehemmed,²⁹⁹ ferzend-i Şehzâde Sultân
Murâd,³⁰⁰ fi leyle-i rûzi'l-mezbûr, der vakt-i Temcîd-i evvel
- yevmü's-Selâsâ, fi 17 Zi'l-hicce, sene 974 [25 Haziran 1567, Çarşamba]
[313] Ahmed Çelebi Kadı-zâde-i Kadı-'asker-i Rûm-ili, ma'zûl şüd
[314] be-cây-eş Mu'allim-zâde-i³⁰¹ Kadı-'asker-i Anadolu, âmed
[315] ve be-cây-eş Hasan Beg-i Kadı-i İstanbul, âmed
[316] ve be-cây-eş Molla Çelebi-i³⁰² Kadı-i Burûsa, âmed
[317] ve be-cây-eş Hınâlı-zâde 'Ali Çelebi-i³⁰³ Kadı-i Mısr, âmed
[318] ve be-cây-eş xxxc Şeyhî Çelebi-i³⁰⁴ Kadı-i Şâm, âmed
[319] ve be-cây-eş Ma'lûl-zâde-i³⁰⁵ Kadı-i Haleb, âmed
[320] ve be-cây-eş Ahı-zâde,³⁰⁶ 'an Medrese-i Şehzâde Sultân Mehem-
med,³⁰⁷ âmed
[321] ve be-cây-eş Ümmiveled-zâde,³⁰⁸ 'an Medrese-i Semâniye,³⁰⁹
âmed
[322] ve be-cây-eş Molla 'İbâd,³¹⁰ 'an Medrese-i Hazret-i Ebî Eyyüb-i
Ensârî,³¹¹ âmed

a. Elyazmasında yazılmamış bulunan ay adının Receb olduğu, metindeki yerine bakılarak dü-
şünülebilir.

b. Elyazmasında, ay adı sonradan tarih kaydının altına yazılmıştır.

c. xxx : Elyazmasında, önce "Ahı-zâde" yazılmış, sonra üstü çizilmiştir. Krş. Metin, nr. 320.

[323] ve be-cây-eş Veled-i Müftî-zâde,³¹² ‘an Med[re]se-i Mahmûd Paşa,³¹³ âmed

[324] ve be-cây-eş diger Veled-i Müftî-zâde,³¹⁴ âmed, ibtidâ

[F İ S E N E 9 7 5]

- [325] Târih-i çeşme-i cedîd: “İnnâ a’taynâ-ke’l-kevser”^{a315}

[F İ S E N E 9 7 9]

- fi 11 Şevvâlü’l-mükerrerem, fi 25 Şubat, fi sene 979 [26 Şubat 1572, Salı?] [326] Âmeden-i Sultân Selim Han ez Edirne, der rûz-i Dü-şenbih^b

F İ S E N E [9 8 2]

- [327] [Târih :] Saltanat tâcin geyürdi başına
İtdi Hakk Sultân Murâd’ı ber-murâd
Göricek Ş e m s î didi târihini
Pâdişahum devletün olsun ziyâd³¹⁶
s e n e 9 8 4

F İ S E N E-i Şa’bânü’l-mu’azzam, sene 987 [23 Eylül 1579, Çarşanba]

- fi 21 Şa’bânü’l-mu’azzam [13 Ekim 1579, Salı]
[328] Vezîr-i a’zam Mehemed Paşa, müteveffâ^c şüd
[329] Târih-i Mehemed Paşa: “Le-kad mâte Muhammed şehiden”,
sene 987³¹⁷
- fi 25 Şa’bânü’l-mu’azzam [17 Ekim 1579, Cumartesi]
[330] Ahmed Paşa-i vezîr-i sâni, be-cây-ı û xxx^d vezîr-i a’zam şüd

F İ S E N E 9 8 8 Muharremü’l-harâm [17 Şubat 1580, Çarşanba]

- yevmü’l-İsneyn, fi 20 Muharremü’l-harâm, sene 988 [7 Mart 1580, Pazartesi]
[331] Şems Paşa³¹⁸ müteveffâ şüd
[332] Târih: “Şems Paşa’ya irdi zevâl”, sene 988³¹⁹
- yevmü’l-Hamîs, Muharremü’l-harâm, sene 988, fi 22 [9 Mart 1580, Çarşanba?]
[333] Vâki’ (harîd?) Hâce Nasûh - - - Hasan Paşa-i Mîr-mirân-ı Cezâyir
- - - Kethudâ Memi - - -³²⁰

a. Bu kayıt 957 olayları arasında idi. Ebced hesabının gösterdiği gün sırasına alındı.

b. Bu kayıt son yaprakta idi. Gün sırasındaki yerine alındı.

c. müteveffâ : Elyazmasında, yanlış imlâ ile “mütevâvâ” şeklindedir. Metne doğrusu alındı.

d. xxx : Elyazmasında buraya, önce okunamayan bir kelime yazılmış, sonra üstü çizilmiştir.

III AÇIKLAMALAR

1. Şemseddin Efendi : Sâmisûnî-zâde Şemseddin Ahmed Efendi. Hukukçudur. Sâmisûnî-zâdeler'den Muhyeddin Mehmed'in oğludur. Kadı oldu (son Haleb). Ölm. 978/1571, İstanbul. (*Atâyf.* I, 145-147; *SiOs.* I, 200; II, 118)
2. Ayas Paşa: Devlet adamıdır. Enderûn'da yetişti. Veziriâzam oldu (1536-1539). Ölm. 946/1539, İstanbul. (*SiOs.* I, 446-447; *Danış.* II, 426/nr. 35 ve endeks; M.C. Baysun : "Ayas Paşa". İslâm ans.)
3. Rûşenî Dede : Kimliği bulunamadı.
4. İbn-i İbrâhim Paşa-i Maktûl : Mehmed Beg. Veziriâzam Makbûl İbrahim Paşa'nın oğludur. Genç iken öldü. Ölm. 946/1539, İstanbul. (*SiOs.* I, 94)
5. Gerdek: Rüstem Paşa, Sultan Kanunî Süleyman Han'ın tek kızı Mihrimâh Sultan (ölm. 965/1557) ile evlendirilmiştir. (*EvÇe.* I, 165; *AyHü.* I, 116; *SiOs.* I, 83; *Danış.* II, endeks'te Mihrimâh Sultân; Ş. Altundağ-Ş.Turan : "Rüstem Paşa". İslâm ans.).
6. Rüstem Paşa : Devlet adamıdır. Enderûn'da yetişti. Veziriâzam oldu (1544-1553, 1555-1561). Ölm. 968/1561, İstanbul. (*AyHü.* I, 116 ; *SiOs.* II, 377-378 ; *Danış.* II, endeks; Ş. Altundağ-Ş. Turan : "Rüstem Paşa". İslâm ans.)
7. Birâder-i Kara Hâce : Kimliği bulunamadı. Krş. Kara Hâce, nr. 88.
8. Sarrâcîn-i Hâssa : Saray teşkilâtının Birûn bölümündeki İstabl-ı âmire dâiresine bağlı Sarrâclar ocağı olup, Hâs ahur'un sarrâçlık işlerini yaparlardı. (Uçarşılı : *Saray.* 492-494)
9. Hüseyin Aga : Hüseyin Paşa. Askerî-mülkî idare adamıdır. Enderûn'da yetişti. Beglerbegi oldu (son Sivas). Ölm. 949/1542, Sivas. (*SiOs.* II, 183).
10. Mîr-ahur-i buzurg : (Büyük Mîr-ahur, Birinci Mîr-ahur, İmrahor) Saray teşkilâtının Birûn bölümündeki İstabl-ı âmire dâiresinin büyük âmiri idi. Özengi ağalarındandır. (Uçarşılı : *Saray.* 488 vd.; *Pakalın.* II, 541 vd)
11. Hâce-i Şehzâdegân : Seyrek Muhyeddin Mehmed Hüseyinî Efendi. Müderrisdir. Şehzâde hocası oldu. Ölm. 947/1540, İstanbul. (*Şakayık.* 493-494; *Atâyf.* I, 225; *SiOs.* IV, 343).
12. Husâm : Kimliği bulunamadı.

13. Emîn-i Matbah-ı ‘âmire : (Matbah emîni) Saray teşkilâtının Bîrûn bölümündeki Matbah-ı ‘âmire dâiresinde levâzımı temin ve muhafaza eden kısmın ‘âmiri idi. (Uçarşılı : *Saray*. 379-384; *Pakalın*. II, 416 vd)

14. Serây-ı ‘atik : İstanbul’da Bayezid semtinde, aynı adlı meydanın kuzeyinde idi. Sultan Fâtih Mehmed Han tarafından, 1454-1458 arasında yaptırılmıştı. Şimdi yerinde İstanbul Üniversitesi merkez binaları ile Süleymaniye külliyesi (bk. nr. 133) vardır. (*EvÇe*. I, 117-120; Uçarşılı : *Saray*. 13-14; *Pakalın*. I, 555-556; Türk ans. “*Eski Saray*”).

15. Mîr-ahur-i kûçek : (Küçük Mîr-ahur, İkinci Mîr-ahur) Saray teşkilâtının Bîrûn bölümündeki İstabl-ı ‘âmire dâiresinin ikinci ‘âmiri ve Büyük Mîr-ahur’un yardımcısı idi. (Uçarşılı : *Saray*. 488 vd.; *Pakalın*. II, 416 vd)

16. ‘Ali Aga : Temerrüd Ali Paşa. Askerî-mülkî idare adamıdır. Enderûn’da yetişti. Beglerbegilik yaptı (son Şâm). Ölm. 978/1570-71. (*SiOs*. III, 500, yanlış olarak “Gıriv” diyor)

17. Hayder Aga : Hâdım Haydar Paşa. Devlet adamıdır. Enderûn’da yetişti. Dördüncü vezîr oldu. Ölm. 971/1564. (*SiOs*. II, 260; *Danış*. II, 285).

18. Ser-Çaşnigîrân : (Çaşnigîr-başı) Saray teşkilâtının Bîrûn bölümündeki Çaşnigîrliler dâiresinin ‘âmiri idi. Krş. Sei-Zevvâkîn, nr. 118. Bk. Çaşnigîr, nr. 52. (Uçarşılı : *Saray*. 426-427; *Pakalın*. I, 331 a; III, 657 a).

19. (Râdnic ?) Hızır Aga : Hızır Paşa. Askerî-mülkî idare adamıdır. Enderûn’dan yetişti. Beglerbegilik yaptı (son Haleb). Ölm. 975/1568’den sonra. (*SiOs*. II, 278; *Danış*. II, 233 ?)

20. Ser-Çavuşân : (Çavuş-başı) Saray teşkilâtının Bîrûn bölümünde ve Divân-ı hümayûn’da hizmet gören çavuşların ‘âmiri idi. Divân’a verilen istidatların toplanması, hükümlerin tebliğ ve icrâsı, elçilere refakat gibi daha çok teşrifat ile ilgili işleri görürlerdi. (Uçarşılı : *Saray*. 408 vd.; *Pakalın*. I, 336 b).

21. Pâdişâh : Osmanlı devleti’nin 10. hükümdarı Sultân Kanûnî Süleyman Han’dır (1520 - 1566). (M.T. Gökbilgin: “*Süleyman, I.*”. İslâm ans.)

22. Budûn : Bu seferde alınan Budin (Budîm), daha sonra Osmanlı ülkesinin Avrupa kesiminde teşkil edilen bir eyâletin merkezi olmuştur. Tuna ırmağı üzerinde, Buda ve Peşte adlı iki kesimden meydana gelir. Bugün Macaristan Halk Cumhuriyeti’nin başşehridir. (M.C. Baysun : “*Budin*”. İslâm ans.)

23. ‘Urcûn-zâde : ‘Urcûn-zâde Muhyeddin Mehmed Efendi. Kurrâ ve hatîbdir. Ayasofya câmisinde hatib iken, ölm. 948/1541, İstanbul. (*Şakayık*. 514; *SiOs*. IV, 343, yanlış olarak “ ‘Arbûn-zâde” diyor)

24. Matra-bâz : Ne olduğu kesinlikle anlaşılamadı. Saray teşkilâtının Bîrûn bölümündeki Kapucular dâiresinde, hükümdarın maiyetinde ayak işlerini gören, matrasını taşıyan “Matracı” ile ilgili olduğu düşünülebilir. (Bk. Uçarşılı : *Saray*. 199, 276, 397, 402)

25. Memi-şâh : Kimliği bulunamadı.

26. Süleymân : Kimliği bulunamadı.

27. İbrâhim Çelebi : Kimliği bulunamadı.

28. Memi Çelebi : Kimliği bulunamadı.

29. Birâder-i Vefâyî Çelebi : Kimliği bulunamadı.

30. Donanma : Devlet merkezi İstanbul'da, Budin'in zaptı haberi üzerine yapılan donanma ve şenlik olmalıdır.

31. Turmuş Çelebi : Maliyecidir. İstabl-ı âmire muhâsebecisi oldu. Ölm. 948/1542, İstanbul. (*SiOs.* III, 256)

32. Muhâsebeci-i İstabl-ı âmire : Saray teşkilâtının Bîrûn bölümündeki İstabl-ı âmire dâiresinin muhâsebe işleri ile vazifeli memur idi. (Krş. Uçarşılı: *Saray.* 488 vd.)

33. Mustafâ Çelebi : Kametî Mustafâ Çelebi. Maliyecidir. Baş Defterdâr oldu (1534-1542). Ölm. 949/1542, İstanbul. (*SiOs.* IV, 373; *Danış.* II, 444/nr. 26)

34. Hekîm İshak : Cerrâh İshak Çelebi. Hekimdir. Cerrâhlik yaptı. Ölm. 949/1542, İstanbul. (*AyHü.* I, 161; *SiOs.* I, 324)

35. Hasan Efendi : Karasılı Husâmeddin Hasan Çelebi. Hukukçudur. Karasılı Mehemed Efendi'nin oğludur. Kadılık (son İstanbul) ve müderrislik yaptı. Ölm. 957/1550, İstanbul. (*Şakayık.* 477; *SiOs.* II, 111)

36. Hüseyin Beg : Kimliği bulunamadı.

37. Mîr-i Sakr : Sakr, türkçe "çakır" kelimesinin arapçalaştırılmışıdır. (Çakırcı-başı) Saray teşkilâtının Bîrûn bölümündeki Saray avcıları'ndan Çakırcılar sınıfının (birinci bölük) âmiri idi. Bunlar çakır denilen av kuşunu terbiye eder, besler ve hükümdarın maiyetinde ava giderlerdi. (*Redhouse.* 1181; Uçarşılı: *Saray.* 420 vd.; *Pakalın.* I, 322 a)

38. Şehzâde Sultan Mehemed: Sultan Kanuni Süleyman Han'ın oğludur. Ölm. 950/1543, Manisa. (*SiOs.* I, 68-69; *Danış.* II, endeks)

39. Ser-'Arabacıyân-ı Top : (Toparabacı-başı) Ordu teşkilâtının Kapu-kulu bölümünde yaya sınıfından bir ocağın kumandanı idi. Bu ocak, büyük toplar bindirilmiş arabaların bakımı, sürülmesi vb. ile vazifelidir. (Uçarşılı: *Kapukulu.* II, 100-101; *Pakalın.* III, 512)

40. Dîv 'Ali Beg : Kimliği bulunamadı.

41. Murâd Çelebi : Kimliği bulunamadı.

42. Ser-Ta'lîmhâneî : (Ser-Mu'allîm-i Ta'lîmhâne, Ta'lîmhâneci-başı) Ordu teşkilâtının Kapu-kulu bölümünde Yeniçeri sınıfından Aga bölüklerinden 54. ortanın kumandanı idi. Bu orta, yeniçerilerin ok-yay kullanmalarını öğretim ve talimlerine nezaret ile vazifelidir. (Uçarşılı : *Kapukulu.* I, 169, 226 vd.; *Pakalın.* III, 394)

43. Tabbâhîn : (Aşçılar) Saray teşkilâtının Bîrûn bölümündeki Matbah-ı âmire dâiresinde, yemek pişirmekle vazifeli aşçılardır. (Uçarşılı: *Saray.* 380, 458-459; *Pakalın.* III, 369 a)

44. Sînân Memi Çelebi : Kimliği bulunamadı.

45. İlyâs Çelebi : Kimliği bulunamadı.

46. Emîn-i cev: (Arpa emîni, Şa'îr emîni) Saray teşkilâtının Bîrûn bölümündeki Arpa-eminliği dâiresinin âmiri idi. Hâcegândandır. Bu dâire, saray ahırlarının ihtiyacı olan ot, saman, arpa ve hayvan levâzımını temin ederdi. (Uçarşılı: *Saray.* 387; *Pakalın.* I, 526 a)

47. Şiirlerinde "Muhibbî" mahlâsını kullanan Sultan Kanûnî Süleyman Han, oğlunun genç yaşta ölümü üzerine şu tarihi düşürmüştür: "Şehzâdeler güzidesi Sultân Mehemedüm" (950). (*AyHü.* I, 15; *Hammer.* V, 254; *Danış.* II, 244-245)

48. Târih: İstanbul'da Şehzâdebaşı semtindeki Şehzâde külliyesi (bk. nr. 77) yapıları arasında bulunan türbenin kapısı yukarısındaki farsça tarih kitabesinin son musrâ'idir. "Sultan Mehemed'in merkadi ebedî cennet olsun" anlamına geliyor. Şâiri tesbit edilemedi. Remel bahrinden "fâilâtün, fâilâtün, fâilâtün, fâilün" ölçüsündedir. Ebced ile hesabı 950/1543 yılını verir. (*AyHü.* I, 15; *Danış.* II, 245; *TÖz.* I, 139)

49. Hâce-i Hazret-i [Pâdişah] : Hayreddin Efendi. Müderristir. Dadaylı Evhad'ın oğludur. Sultan Kanûnî Süleyman Han'ın hocası oldu. Ölm. 950/1543, İstanbul. (*Şakayık.* 440; *Atâyî.* I, 103; *SiOs.* II, 315, Karakızıoğlu Hayreddin Hızır ile karıştırmıştır)

50. Kethudâ-i Bevvâbîn : (Kapucular kethudâsı) Saray teşkilâtının Bîrûn bölümündeki Bâb-ı hümâyûn (Orta kapı) bölgesi Kapucuları dâiresinin âmiri idi. Ancak daha çok, hükümdarın hizmetinde bulunur, bazen hükümdar ile veziriâzam arasında habercilik vazifesi görürdü. Divân-ı hümâyûn'da da hizmet ederdi. (Uçarşılı : *Saray.* 392-396; *Pakalın.* II, 170 a; 253 a).

51. Balı Aga : Saray memurudur. Enderûn'da yetişti. Kapucular kethudâsı oldu. Ölm. ?. (*SiOs.* II, 4)

52. Çaşnigîr : Saray teşkilâtının Bîrûn bölümündeki Çaşnigîrler dâiresinin hizmetlileridir. Bunlar, Saray'da hükümdarın, Divân üyelerinin, saray ileri gelenlerinin ve büyük konukların yemeklerinin pişirilmesine nezâret, sofraya kurmak ve hizmet ile vazifeli idiler. Amirlerine Ser-Çaşnigîrân (bk. nr. 18) denirdi. Bk. Zevvâkîn, nr. 247 (Uçarşılı: *Saray.* 426-427; *Pakalın.* I, 330 b)

53. Aga-i Der-i Dârü's-se'âde : *SiOs.* IV, 724 'e göre, bu sıralarda Haydar Aga olmalıdır.

54. Hazret-i Hudâvendgâr : Sultan Kanûnî Süleyman Han'dır. Bk. nr. 21,

55. Mahmûd Çelebi : Nazlı Mahmûd Çelebi. Maliyecidir. Hattât idi. Baş Defterdâr oldu (1544-1545). Ölm. 953/1547, İstanbul. (*SiOs.* IV, 311; *Danış.* II, 444/nr. 28, 445/nr. 30)

56. Lûtfî Beg : Maliyecidir. Enderûn'da yetişti. Baş Defterdâr (1545) ve sancak-begi oldu. Ölm. ? . (*SiOs.* IV, 91; *Danış.* II, 445/nr. 33).

57. Hayder Çelebi : Gelibolulu. Kimliği tesbit edilemedi.

58. Çivi-zâde : Çivi-zâde Abdî Çelebi. Maliyecidir. Menteşeli Çivi İlyâs Efendi'nin oğludur. Baş Defterdâr oldu (1548-1553). Ölm. 960/1553, İstanbul. (*SiOs.* III, 407; *Danış.* II, 445/nr. 32, 455)

59. 'Arab ve 'Acem defterdârı : (Haleb defterdârı) Maliye teşkilâtında Hazine-i âmire dâiresine bağlı bir kısım âmiri idi. Merkezi Haleb olan bu defterdârlık, Doğu Anadolu ile Suriye'yi içine alan kesimin mali işleri ile meşgul olurdu. XVI. yy.-in ilk çeyreğinde kuruldu ve son çeyreğinde beş dâireye ayrıldı. (Uçarşılı: *Merkez.* 327-328; *Pakalın.* I, 707 b)

60. Bayram Çelebi : Kimliği tesbit edilemedi.

61. Sinân Paşa-i Tavâşi : Hâdım Sinân Paşa. Askerî-mülki idare adamıdır. Enderûn'da yetişti. Beglerbeği oldu (son Şam ?). Ölm. 957/1550. (*SiOs.* III, 106)

62. Yanbolı : Osmanlı ülkesinin Avrupa kesimindeki Rumeli eyâleti'nin Paşa sancağı'nda, Edirne'nin kuzeyinde ve Tunca suyu üzerinde bulunan bir kasaba idi. Bugün Bulgaristan Halk Cumhuriyeti'ndedir (Yanbolı).

63. Hayreddin Paşa-i Gâzî : "Barbaros" Hayreddin Hızır Paşa. Denizcidir. Yâkub'un oğludur. Kapudanıderyâ oldu (1534-1546). Ölm. 953/1546, İstanbul. (*SiOs.* II, 315 ; *Danış.* II, 437/nr. 26 ve endeks; E. Z. Karal: "Barbaros Hayreddin Paşa". İslâm ans.)

64. Şehzâde Sultân Bâyezîd : Sultan Kanûnî Süleymân Han'ın oğludur. Ölm. 969/1562, Kazvin. Bk. nr. 152. (*SiOs.* I, 25; *Danış.* II, endeks)

65. Hazret-i Paşa : Burada Veziriâzam Rüstem Paşa kastedilmiş olmalıdır.

66. Şeyh Ferhâd : Kimliği bulunamadı.

67. Nasûh Beg : Kimliği tesbit edilemedi.

68. Mûsâ Çelebi : Kimliği tesbit edilemedi.

69. Kasım Beg : Kimliği bulunamadı.

70. Kâtib-i Bevvâbîn : (Kapucular kâtibi) Saray teşkilâtının Bîrûn bölümünde Kapucular dâiresinde, Kethuda-i Bevvâbîn (bk. nr. 50) emrindeki kalemin âmiri idi. (Uçarşılı : *Saray.* 392 vd.)

71. Kâtib[-i cev] : (Arpa emîni) kâtibi Saray teşkilâtının Bîrûn bölümündeki Arpa-eminliği dâiresinin kâtibi idi. Krş. Emîn-i cev, nr. 46 (Uçarşılı: *Saray.* 387)

72. Receb Çelebi : Kimliği bulunamadı.

73. Re'is-i küttâbân-ı Divân-ı 'âlî : (Reisü'l-küttâb) Merkez teşkilâtının Divân-ı hümâyûn kesiminde bulunan çeşitli kalemlerin âmiri idi. Birinci sınıf Hâcegândan olup, Menâsıb-ı sitte'den biridir. (Uçarşılı: *Merkez*. 39 vd. ve endeks; Uçarşılı: *Saray*. endeks; *Pakalm*. III, 25 a; Halil İnalçık : “*Reis-ül-küttâb*” İslâm ans.)

74. Çivi-zâde : Çivi-zâde Muhyeddin Mehmed Efendi. İlmiyedendir. Men-teşeli Çivi İlyâs Efendi'nin oğludur (krş. nr. 58). Şeyhülislâm oldu (1539-1542). Ölm. 954/1547, İstanbul. (*Şakayık*. 446-448; *SiOs*. IV, 344-345; *Danış*. II, 431-432/nr. 12, 434, 445; M.C. Baysun: “*Çivi-zâde*” İslâm ans.)

75. Monlây-ı Rûm : Burada, Rumeli kadıaskeri anlamında kullanılmıştır.

76. Elkas : Elkas Mirzâ. Safevî hükümdarı Şâh I. Tahmâsb'ın Osmanlı devleti'ne sığınan küçük kardeşidir. Ölm. 987/1579, Alamut. (Cl. Huart : “*Elkas Mirza*”. İslâm ans.; *Danış*. II, endeks)

77. Şehzâde Sultan Mehmed câmi'i: İstanbul'da Şehzâdebaşı semtinde aynı adı taşıyan külliyyedir (câmi, medrese, mekteb, imâret, tâbhâne ve türbe). Sultan Kanûnî Süleyman Han tarafından genç ölen oğlu adına yaptırıldı. Mimar-bâşı Koca Sinân Ağa'nın eseri olup, 951/1544 yılında başlandı ve 955 Receb /1548 Ağustos'unda tamamlandı. (*EvÇe*. I, 162-164; *AyHü*. I, 15-16; *Hammer*. V, 254; *Danış*. II, 245-246, 258; *TÖz*. I, 137-141)

78. Şeyh Şücâ' Halife, “Divâne Şücâ” : Kimliği tesbit edilemedi.

79. Yahyâ Çelebi Efendi: Kimliği bulunamadı.

80. Emîn-i Defter : (Defter emîni, Defter-hâne emîni) Merkez teşkilâtının Divân-ı hümâyûn kesimindeki Defter-hâne dâiresinin âmiri idi. Birinci sınıf Hâcegândan olup, Menâsıb-ı sitte'den biridir. Saray'da Kubbe-altı yanında bulunan Defter-hâne'de devletin arazi ile ilgili bütün işlemleri yapılır ve kayıtları bulunur idi. (Uçarşılı: *Merkez*. 95 vd; Uçarşılı: *Saray*. 206, 207, 376; *Pakalm*. I, 418 b)

81. Şerife-zâde Mehmed Çelebi : Maliyecidir. Baş Defterdâr (1556-1557) ve sonra Avlonya sancak-begi oldu (bk. Metin, nr. 114). Hakkında bilgi yoktur.

82. Emîn-i şeh'r : (Şehr-emîni) Saray teşkilâtının Bîrûn bölümündeki Şehre-minliği dâiresinin âmiri idi. Hâcegândandır. Saray'ın, devletin ve bunlara bağlı bütün yapıların bakımına, onarımına, bazı ek sarayların da alım işlerine bakardı. (Uçarşılı: *Saray*. 375-378; *Pakalm*. III, 322 b)

83. Hasan Çelebi : Kimliği bulunamadı.

84. Sinân Çelebi : Kimliği tesbit edilemedi.

85. Emîn-i İskele: Bu ünvan kesinlikle anlaşılamadı. Belediye teşkilâtında, İstanbul şehrinin kıyılarında bulunan iskeleler üzerinde vazifeli bir memur olmalıdır.

86. Hâfız 'Acem Efendi : Hâfızeddin Mehemmed Çelebi. Müderrisdir. Berda'alı Ahmed Efendi'nin oğludur. Sahn müderrisi oldu. Ölm. 958/1551, İstanbul. (*Şakayık*. 449-451; *SiOs*. II, 97)

87. Dilsiz-zâde : Kimliği bulunamadı.

88. Kara Hâce : Kimliği tesbit edilemedi. Krş. nr. 7.

89. Nahıl-bend Hasan mahallesi : İstanbul'da Sultanahmet semtinde, At meydanı yakınında eski bir mahalledir. Krş. Nakıl-bend mescidi, nr. 213. (*AyHü*. I, 213)

90. Nahıl-bend Hasan : Hâcı Hasan Ağa. Devlet memurudur. Veziriâzam İbrahim Paşa (ölm. 905/1499)'ya silâhdârlık yaptı. Ölm. ?, İstanbul. (*AyHü*. I, 213 ; *SiOs*. II, 120)

91. Yeşilce Mehemmed Beg : "Küçük Nişancı" Ramazan-zâde Yeşilce Mehemmed Çelebi. Devlet memurudur. Merzifonlu Ramazan Efendi'nin oğludur. Baş Defterdâr ve nişancı oldu. Ölm. 979/1571. (*Atâyî*. I, 155; *SiOs*. IV, 120; *Danış*. II, 444/nr. 27; 452/nr. 22, 453/nr. 23 ; Ş. Turan : "Ramazan-zâde". İslâm ans.)

92. Bu kayıтта bir karıştırma veya yanlış tesbit vardır. Çivi-zâde Abdî Çelebi'nin ölümü doğru (bk. nr. 58), fakat Yeşilce Mehemmed Beg'inki yanlıştır (bk. nr. 91). O halde ikincisinin bir vazifeye tayin edildiği kayıt edilecekti. Bu vazife Defter Eminliği (bk. Ş. Turan: "Ramazan-zâde" İslâm ans.) veya daha büyük bir ihtimalle Baş Defterdarlık olmalıdır.

93. Ca'fer Beg : Saray memuru ve askerdir. Enderûn'da yetişti. Toparabacıları-başı oldu. Ölm. 965/1558. (*SiOs*. II, 69)

94. Mehter-i Enderûnî : Saray teşkilâtında bulunan iki çeşit Mehter (Çalıcı ve Çadır)'den hangisi olduğu açıklıkla belli değildir.

95. Mehemmed Paşa: Sokollu Mehemmed Paşa. Devlet adamıdır. Enderûn'da yetişti. Veziriâzam oldu (1565-1579). Ölm. 987/1579, İstanbul. (*SiOs*. IV, 122-123; *Danış*. II, 428-429/nr. 42 ve endeks; M. T. Gökbilgin : "Mehmed Paşa, Sokullu". İslâm ans.)

96. Husrev Çelebi : Saray memurudur. Arpa emîni oldu. Ölm. ? . (*SiOs*. II, 272-273).

97. Kerim Çelebi : Kimliği tesbit edilemedi. Bk. nr. 111.

98. Emîn-i Galata : Belediye teşkilâtında, İstanbul'un Haliç ötesi büyük semtinin yapıları ile vazifeli bir memuriyet olmalıdır. Krş. Emîn-i şehir, nr. 82 (Krş. *Pakalın*. I, 525 b).

99. Şehzâde Sultân Mustafâ : Sultan Kanunî Süleyman Han'ın oğludur. Ölm. 960/1553, Ereğli (Konya). (*SiOs*. I, 79; *Danış*. II, endeks)

100. Târih : Ebced hesabı ile düşürülmüş olan bu tarihin, devrin ünlü şâiri Taşlıcalı Yahya Beg'in (ölm. 983/1576 ?) olduğu söylenir. Hesabı tam olarak 960/1553 yılını verir. (*Türkçe yazma divanlar kataloğu*. I. İstanbul 1947. 169; *Danış*. II, 286; Dr. Ş. Turan : *Kanuni'nin oğlu Şehzâde Bayezid vak'ası*. Ankara 1961. 34).

101. Pertev Ağa : Pertev Mehemed Paşa. Devlet adamıdır. Enderûn'da yetişti. İkinci vezîr oldu. Ölm. 982/1574, İstanbul. (*SiOs*. II, 37-38; *Danış*. II, endeks; Ş. Turan: "*Pertev Paşa*". İslâm ans.)

102. Ferhâd Ağa: Ferhâd Paşa. Devlet adamıdır. Mustafa Paşa'nın oğludur. Enderûn'da yetişti. Üçüncü vezîr oldu. Ölm. 982/1575, İstanbul. (*SiOs*. IV, 16; *Danış*. II, 322, 342, 349, 372)

103. Ser-Bevvâbîn : (Kapuci-başı) Saray teşkilâtının Bîrûn bölümündeki, Bâb-ı hümayûn (Dergâh-ı âlî, Orta kapı)'a bakan Kapucular dâiresinin birinci âmiri olup, Kethuda-i Bevvâbîn (bk. nr. 50) emrinde idi. (Uçarşılı: *Saray*. 396-407; *Pakalın*. II, 167 b)

104. Silâhdârân-ı Enderûnî : (Silâhdâr Ağa) Saray teşkilâtının Enderûn bölümündeki Hâs-oda ağalarının ikincisi idi. Ona bağlı bir hizmet halkı da bulunup, hükümdarın silâhlarını taşır, muhafaza eder ve yakın hizmetini görürlerdi. (Uçarşılı : *Saray*. 342-348; *Pakalın*. III, 221 b)

105. Hayder Paşa : Askerî-mülkî idare adamıdır. Dulkadirîliler soyundandır. Beglerbegilik yaptı (son Maraş). Ölm. 968/1561 ? (*SiOs*. II, 260)

106. İskender Ağa : İskender Paşa. Devlet adamıdır. Enderûn'da yetişti. Vezîr oldu. Ölm. 979/1571, Magosa. (*SiOs*. I, 346; *Danış*. II, 342, 362, 371)

107. Ser-Bâzdârân : (Doğancı-başı) Saray teşkilâtının Enderûn bölümündeki beşinci odanın âmiri idi. Bunlar, Saray avcılarında olup, Doğan/Bâz denilen av kuşunu terbiye eder, besler ve hükümdar yanında ava giderlerdi. (Uçarşılı : *Saray*. 308, 311, 421; *Pakalın*. I, 470 a).

108. Ahmed Paşa : Kara Ahmed Paşa . Devlet adamıdır. Enderûn'da yetişti. Veziriâzam oldu (1553-1555). Ölm. 962/1555, İstanbul. (*SiOs*. I, 198-199; *Danış*. II, 427-428/nr. 39 ve endeks; M.C. Baysun : "*Ahmed Paşa*". İslâm ans.)

109. İbrâhim Paşa-i Tavâşî : Hâdım İbrâhim Paşa. Devlet adamıdır. Enderûn'da yetişti. İkinci vezir oldu. Ölm. 970/1563, İstanbul. (*SiOs*. I, 94-95)

110. Mustafâ Paşa : Kızılahmedlü. Devlet adamıdır. İsfendiyâr-oğulları soyundandır. Beşinci vezîr oldu. Ölm. 976/1569, Mekke. (*SiOs*. IV, 375; *Danış*. II, endeks)

111. 'Abdülkerim Çelebi : Bk. Kerim Çelebi, nr. 97.

112. Rûz-nâmçe-i sâni : (Küçük Rûz-nâmçeci) Maliye teşkilâtının Hazine-i âmire dâiresinde, mukataat, mevkufat, cizye gelirlerini kayıt ve Saray'ın Bîrûn

hizmetlilerinin maaş işleri ile meşgul kalemin âmırı ve Büyük Rûz-namçeci'nin yardımcısı idi. (Uçarşılı: *Merkez*. 338-339; *Pakalın*. I, 140 b; III, 62 a)

113. Ahmed [Çelebi] : Kimliği bulunamadı. Bk. *Metin*, nr. 165, 195 ?

114. Mehemed Aga : Kimliği tesbit edilemedi.

115. Ahmed Aga : Togancı Ahmed Paşa. Askerî-mülkî idare adamıdır. İsfendiyar-oğulları'ndandır. Enderûn'da yetişti. Beglerbegilik yaptı (son Konya). Ölm. 996/1588, İstanbul. (*SiOs*. I, 204).

116. Ser-Çakırcıyân : (Çakırcı-başı) Bk. *Mîr-i Sakr*, nr. 37.

117. Mustafâ Aga : Kimliği tesbit edilemedi.

118. Ser-Zevvâkin: (Çaşnigir-başı). Bk. *Ser-Çaşnigirân*, nr. 18. Krş. Çaşnigir, nr. 52.

119. 'Ali Aga : Müezzîn-zâde Ali Paşa. Denizcidir. Enderûn'da yetişti. Kapudanıderyâ oldu (1568-1571). Ölm. 979/1571, İnebahtı. (*SiOs*. III, 500; *Danış*. II, 439/nr. 30 ve endeks)

120. Mîr-Sıkare: Sıkare kelimesi, sakr'ın çoğulu olmalıdır. (*Redhouse*. 1180, 1181). Bk. *Mîr-i Sakr*, nr. 37.

121. Dukagîn-zâde : Dukagîn-zâde Mehemed Paşa. Askerî-mülkî idare adamıdır. Dukagîn-zâdeler'den Ahmed Paşa'nın oğludur. Beglerbegilik yaptı (son Mısır). Ölm. 964/1556, İstanbul. (*SiOs*. IV, 114; *Danış*. II, 233, 272)

122. Surh-ser : Türkçesi "Kızıl-baş"dır. Osmanlı kaynaklarında, devletin doğu komşusu Safevî şâhlığı anlamında kullanılmıştır. Bu kayıta bildirilen elçi, Safevî elçileri cedvelinde yoktur. (F.R. Unat : *Osmanlı sefirleri ve sefaretnameleri*. Ankara 1968, 243)

123. 'Abdurrahman Çelebi : İlmiyedendir. Amasyalı Seydi Alı Efendi'nin oğludur. İki defa Rumeli kadiaskeri oldu (1551-1557, 1573-1575). Ölm. 983/1575, İstanbul. (*Atâyf*. I, 230-232 ; *SiOs*. III, 312)

124. Ca'fer Çelebi : İlmiyedendir. Abdünnebî Efendi'nin oğludur. Anadolu kadiaskeri oldu (1551-1557). Ölm. 978/1570, İstanbul. (*Atâyf*. I, 136-137; *SiOs*. II, 70)

125. Hâmid Çelebi : "Çivi-zâde damadı" Hâmid Mahmûd Efendi. İlmiyedendir. Kadı Mehemed Efendi'nin oğludur. Şeyhülislâm oldu (1574-1577). Ölm. 985/1577, İstanbul. (*Atâyf*. I, 242-243; *SiOs*. II, 104; *Danış*. II, 434/nr. 16)

126. 'Abdülkerîm-zâde : Abdülkerîm-zâde Mehemed Efendi. İlmiyedendir. Abdülkerîm-zâdeler'den Abdülvehhâb Efendi'nin oğludur. Anadolu kadiaskeri oldu (1557-1563). Ölm. 975/1568, İstanbul. (*Atâyf*. I, 114-117; *SiOs*. IV, 118)

127. Kara Çelebi : "Kara Çelebi" Muhyeddin Mehemed Efendi. Hukukçudur. Kadı Kara Husâmeddin'in oğludur. Kadılık yaptı (son İstanbul). Ölm. 965/1558, İstanbul. (*Şakayık*. 495-496; *SiOs*. IV, 345-346)

128. Avlonya : Osmanlı ülkesinin Avrupa kesimindeki Rumeli eyâleti'ne bağlı bir sancak ve onun merkezi idi. Bugün Arnavutluk Halk Cumhuriyeti'nin Berat ilinde, Adriyatik denizi kıyısında bir liman ve şehirdir (Vlone). (Barkan: *Bütçe*. 301, 303; Gökbilgin: *Rumeli*. 252, 257, 274/not 106)

129. Mehmed Çelebi-i Tevki'i : Eğriabdi-zâde Mehmed Beg. Maliyeci ve nişancıdır. Eğri Abdullah Efendi'nin oğludur. Baş Defterdâr oldu(1557-1562). Ölm. 974/1566, Peçuy. (*Atâyi*. I, 58-59; *SiOs*. IV, 117; *Danış*. II, 446/nr. 36, 342, 452/nr. 21, 453/nr. 25)

130. Sarrâc-hâne : İstanbul'da aynı adı taşıyan semtte, at takımları ve araba koşumları vb. yapan büyük bir imâlat külliyesi idi. Sultan Fâtiḥ Mehmed Han tarafından kuruldu ve 1475 yılında tamamlandı. (M. Çağatay Uluçay: "*İstanbul Saraçhanesi ve saraçlarına dair bir araştırma*". Tarih Dergisi, III/5-6 (Eylül 1951-Mart 1952). 147-164 ; *EvÇe*. I, 596-597; *AyHü*. I, 124; *Pakalın*. III, 125-126).

131. Derviş Çelebi bin Nasûh Beg : Kimliği bulunamadı.

132. Hâcî Sinân : Kimliği tesbit edilemedi.

133. Sultân Süleyman Han câmi'i : İstanbul'da Süleymaniye semtinde ve aynı adlı mahalledeki büyük külliye'dir (câmi, dârülhadis, dört medrese, dârüş-şifâ, iki türbe, imâret, tâbhâne, tıb medresesi, mekteb, hammâm, mülâzımlar medresesi, kervansaray, çarşı). Sultan Kanûnî Süleyman Han tarafından Mimarbaşı Koca Sinan Aga'ya, 13 Haziran 1550 -Eylül 1557 arasında inşa ettirildi. (*EvÇe*. I, 149-162; *AyHü*. I, 16 18; *Danış*. II, 262-263, 306-308; *TÖz*. I, 131 vd.; M.T. Gökbilgin : "*Süleyman, I.*" İslâm ans.)

134. Târiḥ : Şâiri tesbit edilemeyen bu tarih, Remel bahrinin "fâilâtün, fâilâtün, fâilün" ölçüsündedir. Ebcedle hesabı tam olarak 964/1557 yılını verir. (Krş. *EvÇe*. I, 149-162)

135. Ca'fer Aga : Saray memurudur. Enderûn'da yetişti. Dârüssaâde ağası oldu. Ölm. 964/1557, İstanbul. (*SiOs*. II, 69)

136. Ahmed Aga : "Semîn Ağa", Semüz Ahmed Paşa. Devlet adamıdır. Enderûn'da yetişti. Vezirîazam oldu (1579-1580). Ölm. 988/1580, İstanbul. (*SiOs*. I, 202; IV, 772; *Danış*. II, 342, 368, 372, 378, 399, 416 ve III. endeks)

137. Çârşûy-ı Zergerân : Edirne'deki Kuyumcular çarşısı idi.

138. Ca'fer Aga : Ordu zâbitidir. Toparabacı-başı (bk. nr. 39) oldu. Ölm. 965/1558, İstanbul. (*SiOs*. II, 69)

139. 'Ali Beg : Kimliği tesbit edilemedi.

140. Su-başı : Belediye teşkilâtında, şehrin emniyet işleri ile vazifeli dâirenin âmiri idi. Aslen Yeniçeri ocağındandır. (Uçarşılı : *Merkez*. 141, 142/not 3; *Pakalın*. III, 259)

141. Aga-i Yeniçeriyân-ı Şâm : Ordu teşkilâtının Kapu-kulu kesimindeki Yeniçeri sınıfından bir taşra bölüğünün kumandanı idi. Bu bölük, Osmanlı ülkesinin Asya kesimindeki Şâm eyâleti'nin merkezi olan şehrin kale muhâfazasında bulunurdu.

142. Mehemmed Beg : Kimliği tesbit edilemedi.

143. Mi'mâr-zâde : Mi'mâr-zâde Mustafâ Efendi. Hukukçudur. Mi'mâr-zâde-ler'den Muhyeddin Mehemmed Efendi'nin oğludur. Kadılık yaptı (son Medine). Ölm. 971/1564, Kahire. (*Atâyî*. I, 39-42; *SiOs*. IV, 374)

144. Bu olay için bk. *Atâyî*. I, 40.

145. Dervîş Çelebi : Defterdârlığa tayin edilen bu şahıs tesbit edilemedi. Krş. Dervîş Çelebi, nr. 177 .

146. Sinân : Kimliği tesbit edilemedi.

147. Ahmed Çelebi, "Mûytâb" : Mûytâb-zâde Ahmed Paşa. Maliyeci ve askerî-mülkî idare adamıdır. Baş Defterdâr ve sonra beglerbegi (son Diyârberkir) oldu. Ölm. 990/1582'den sonra. (*SiOs*. I, 203; *Danış*. II, 445/nr. 35)

148. Kâtib-i Yeniçeriyân : (Yeniçeri kâtibi) Ordu teşkilâtının Kapu-kulu bölümündeki Yeniçeri ocağı halkının kütük kayıtlarını tutan kalemin âmiri idi. (Uçarşılı: *Kapukulu*. I, endeks; *Pakalm*. III, 629 b)

149. Sinân Beg : Kimliği bulunamadı.

150. Kâtib-i Fodula : (Fodula kâtibi) Ordu teşkilâtının Kapu-kulu bölümündeki Yeniçeri ocağına bağlı Sekban Fırını'nın, gelir-gider yazılan defterlerini tutan kâtibi idi. (Uçarşılı: *Kapukulu*. I, 260 vd.; *Pakalm*. I, 634).

151. Gerdek : Ferhâd Paşa, Sultân Kanûnî Süleyman Han'ın oğlu Şehzâde Mehemmed (ölm. 1543)'in kızı Hümâ-şâh Sultân ile evlendirilmiştir. (*AyHü*. I, 15; *SiOs*. I, 87-88)

152. Sefer-i Şehzâde Sultân Bâyezîd : Bu olay için bk. Dr. Şerafettin Turan : *Kanunî'nin oğlu Şehzâde Bayezid vak'ası*. Ankara 1961.

153. Hasan Beg : Kimliği tesbit edilemedi.

154. Kethudâ-i İstabl-i 'âmire : (Kethudâ-i Hâs, Hâs ahur kethudâsı, Hâs kethudâsı) Saray teşkilâtının Bîrûn bölümündeki İstabl-ı âmire dâiresinin, Büyük Mîr-ahur'a bağlı üçüncü âmiri idi. (Uçarşılı: *Saray*. 205, 208, 488 vd, 507; *Pakalm*. I, 751 b, 752 a, 755 b)

155. İskender Beg : Kimliği bulunamadı.

156. Kethudâ-i Hâs : Bk. Kethudâ-i İstabl-ı âmire, nr. 154.

157. Pîrî Beg : Kimliği tesbit edilemedi. Bk. Metin, nr. 156.

158. Rahtvân-ı Hâs : (Rahtvân-ı evvel) Saray teşkilâtının Bîrûn bölümündeki İstabl-ı âmire dâiresi'nin Sarrâçlar ocağı (nr. 8)'nda, hükümdar'a ait binek takımına (raht) bakan birinci bölüğün âmiri idi. (Uçarşılı : *Saray.* 493; *Pakalın.* III, 7 a)

159. Nasûh Beg : Kimliği bulunamadı. Krş. Metin, nr. 240.

160. Rahtvân-ı Bârgîr : (Rahtvân-ı sâni) Saray teşkilâtının Bîrûn bölümündeki İstabl-ı âmire dâiresinin Sarrâçlar ocağı (nr. 8)'nda, hükümdarınkiler dışında kalan binek takımlarına bakan ikinci bölüğün âmiri idi. (Uçarşılı: *Saray.* 493, 494)

161. Hüseyin Beg : Kimliği bulunamadı. Bk. Metin, nr. 189.

162. Licâmî : "Licâm = dizgin, oyan (Ş. Sâmi : *Kamûs-i Türki*)" demek olduğuna göre, Saray teşkilâtının Bîrûn bölümündeki İstabl-ı âmire dâiresinin Sarrâçlar ocağında, bu tür işler ile meşgul bir kısım âmiri olmalıdır.

163. Şücâ' Beg : Kimliği bulunamadı.

164. Ser-Oda : (Oda-başı) Saray teşkilâtının Bîrûn bölümündeki İstabl-ı âmire dâiresinin Sarrâçlar ocağı (nr. 8)'nda, oda-başılık vazifesidir. En alt derece idi. (Uçarşılı: *Saray.* 507, 508; *Pakalın.* II, 716 a ?)

165. Kürsîdâr : (İskemleci-başı) Saray teşkilâtının Bîrûn bölümündeki İstabl-ı âmire dâiresine bağlı Sarrâçlar ocağında, ata binerken basılan kürsi (biniş iskemlesi) ile vazifeli memur idi. (Uçarşılı: *Saray.* 492-494, 507, 508; *Pakalın.* II, 344 b, 345 a)

166. Hüseyin Beg : Kimliği tesbit edilemedi.

167. Üsküfî : Saray teşkilâtının Bîrûn bölümündeki İstabl-ı âmire dâiresinin Sarrâçlar ocağı'nda bir vazife olmalıdır.

168. 'Osmân Aga : Kimliği tesbit edilemedi.

169. Çukadâr-ı Enderûnî : (Çuhâdâr) Saray teşkilâtının Enderûn bölümündeki Hâs-oda ağalarının üçüncüsü ve ona bağlı bir hizmet dâiresi idi. Bunlar, hükümdarın giyimine bakar ve hizmetinde bulunurlardı. (Uçarşılı: *Saray.* 348-350; *Pakalın.* I, 384 a, 385 a)

170. İlçi : Bu kayıтта bildirilen elçi, Safevî elçileri cedvelinde yoktur. Krş. nr. 122. (Bk. F.R.Unat : *aynı eser.* 243)

171. Kethudâ-i Bârgîr : (Kethudâ-i Kûçek) Krş. Kethudâ-i İstabl-ı âmire, nr. 154.

172. Nevruz : Eski Türk takvimi'nde yılbaşı olup, milât takviminde 22 Mart günüdür. (Köprülü-zâde M.Fuad : "*Nevruz'a âid*". Hayat, I/18 (31 Mart 1927). 342-343; Uçarşılı : *Saray.* 75-77, 366, 371, 507; *Pakalın.* II, 686 vd; R. Levy : "*Nevruz*", İslâm ans.)

173. Taşköpri-zâde : İsmâmeddin Ahmed Efendi. Hukukçu ve bilgindir. Mustafâ Efendi'nin oğludur. Kadılık yaptı (son İstanbul). Ölm. 968/1561, İstanbul. (*Şakayık*. 524-526; *Atâyî*. I, 8-11; *SiOs*. III, 471)

174. Bu kayıt yanlıştır. Tarihi 9 Temmuz 1561, Çarşamba olacaktır. Krş. Metin, nr. 160.

175. 'Ali Paşa : Semîn/Semüz/Kalın Ali Paşa. Devlet adamıdır. Enderûn'da yetişti. Veziriâzam oldu (1561-1565). Ölm. 972/1565, İstanbul. (*SiOs*. III, 499; *Danış*. II, 428/nr. 41 ve endeks; T. Gökbilgin: "Ali Paşa, Semiz". İslâm ans.)

176. Hasan Ağa : Hasan Paşa. Askerî-mülkî idare adamıdır. Enderûn'da yetişti. Beglerbegilik yaptı (son Rumeli). Ölm. 971/1564, İstanbul. (*SiOs*. II, 120-121, bu şahsı 121-122'deki Hasan Paşa ile karıştırmıştır)

177. Derviş Çelebi : Babanakkaş-zâde Derviş Çelebi. Maliyecidir. Şeyh Baba Nakkaş'ın oğludur. Baş Defterdârlık yaptı (1569-1574). Ölm. 981/1573-74, İstanbul. (*SiOs*. II, 328; *Danış*. II, 446/nr. 37, 447/nr. 40).

178. 'Abdurrahman Çelebi: Defterdâr-zâde Abdurrahman Çelebi. Maliyecidir. Defterdâr-zâdeler'den Mustafâ Efendi'nin oğludur. Anadolu defterdârı oldu. Ölm. ? . (*SiOs*. III, 312)

179. Defterdâr-ı sâlis : (Şikk-ı sâlis defterdârı) Maliye teşkilâtının Hazîne-i âmire dâiresinde, Tuna boyu hâsırlarının mali işlerine bakan kısmın âmiri idi. (Uçarşılı: *Merkez*. 329; *Pakalın*. I, 414; İ.H. Uzunçarşılı: "Defterdar". İslâm ans.)

180. Hasan Çelebi : Kimliği tesbit edilemedi.

181. Defterdâr-ı Tımarhâ-i Rûm-ili : Merkez teşkilâtının Divân-ı hümâyûn kesimindeki Defter-hâne dairesine bağlı Rumeli tımarlarına bakan kısmın âmiri idi. (Uçarşılı: *Merkez*. 98, 103, 330-331)

182. Habbâz-zâde Mehemed Çelebi : Kimliği bulunamadı.

183. Hasan Beg : Hukukçudur. Aslen Alman olup, bir kadı'nın kölesi idi. Kadılık yaptı (son İstanbul). Ölm. 984/1576, İstanbul. (*Atâyî*. I, 239-240; *SiOs*. II, 122).

184. 'Arab-zâde : Arab-zâde Mehemed Kudsi Efendi. Hukukçudur. Antakyalı "Vâız-ı Arab" Mehemed Efendi'nin oğludur. Kadılık yaptı (son Mısır). Ölm. 969/1561, Akdeniz. (*Atâyî*. I, 26-28; *SiOs*. IV, 111)

185. Hudâvendgâr [medresesi] : Süleymâniye külliyesi (bk. nr. 133)'ndeki dört medreseden ikincisidir.

186. Gerdek: Semîn Ahmed Paşa, Sultan Kanûnî Süleyman Han'ın kızı Mihrimâh Sultan'ın kızı Âişe Hanım Sultan (ölm. 1003/1595) ile evlendirilmiştir. (*SiOs*. I, 49)

187. Surûrî Efendi : Musliheddin Mustafâ Surûrî Efendi. Müderris ve bilgindir. Gelibolulu Hoca Şa'bân Efendi'nin oğludur. Şehzâde hocası oldu. Ölm. 969/1562, İstanbul. (*Atâyî*. I, 23-25; *AyHü.* II, 4-5; *SiOs.* III, 12; Ö.F. Akün : “*Sürûrî*”. İslâm ans.)

188. İbrâhim Çelebi : Maliyecidir. Baş defterdâr oldu (1562-15 ?). Ölm.?. (*SiOs.* I, 95; *Danış.* II, 445/nr. 29 !)

189. Defterdâr-ı sâni : (Şikk-ı sâni defterdârı) Maliye teşkilâtının Hazine-i âmire dâiresinde, Rumeli ve Anadolu'nun sadece yalıları ile İstanbul'daki mukataaların mali işlerine bakan kısmın âmiri idi. Krş. nr. 179. (Uçarşılı: *Merkez.* 327-328; *Pakalm.* I, 414 b)

190. Murâd Çelebi : Maliyecidir. Kilidbahirlidir. Baş Defterdâr (1565-1566) ve nişancı oldu. Ölm. 981/1573. (*SiOs.* IV, 355; *Danış.* II, 446/nr. 38 !)

191. Ahmed Çelebi : Kimliği tesbit edilemedi.

192. Behrûz Aga : Saray memurudur. Enderûn'da yetişti. Orada Oda-başı oldu. Ölm. 969/1562, İstanbul. (*AyHü.* I, 30; *SiOs.* II, 34; *TÖz.* I, 112)

193. Gerdek : Sokollu Mehemed Paşa, Sultan Kanûnî Süleyman Han'ın oğlu Şehzâde Selim'in büyük kızı Esmâ-han Sultan (ölm. 993/1585) ile evlendirilmiştir. (*Hammer.* VI, 100; *SiOs.* I, 19; *Danış.* II, 336, 415, 422, 428)

194. Gerdek: Piyâle Mehemed Paşa, Sultan Kanûnî Süleyman Han'ın oğlu Şehzâde Selim'in kızı Gevherimülûk Sultan ile evlendirilmiştir. (*SiOs.* I, 65; *Danış.* II, 321, 415, 422) .

195. Piyâle Paşa : Piyâle Mehemed Paşa. Denizcidir. Enderûn'da yetişti. Kapudanıderyâ (1554-1568) ve ikinci vezir oldu. Ölm. 985/1578, İstanbul. (*SiOs.* II, 41-42; *Danış.* II, 438/nr. 29 ve endeks; Ş. Turan : “*Piyâle Paşa*”. İslâm ans.)

196. Gerdek : Hasan Paşa, Sultan Kanûnî Süleymân Han'ın oğlu Şehzâde Selim'in küçük kızı Şâh Sultan (ölm. 988/1580) ile evlendirilmiştir. Krş. nr. 257. (*AyHü.* I, 253; *SiOs.* I, 45; *Danış.* II, 378, 422)

197. Mîr-i Voynuk: (Voynuk begi) Saray teşkilâtının Birûn bölümündeki Hâssa Voynuklar sınıfının âmiri idi. Bunlar, daha çok hıristiyan Bulgarlar'dan toplanmış hizmetliler olup, Saray'ın ahır ve çayır işlerinde çalışırlardı. (Uçarşılı: *Saray.* 501-505; *Pakalm.* III, 595 b)

198. İskender Beg, Bigûş : Kimliği tesbit edilemedi.

199. Mustafâ Beg, “Küçük Usta”: Kimliği tesbit edilemedi.

200. Şâh-ali Çelebi Efendi : Kimliği tesbit edilemedi.

201. Turak Çelebi : Nihânî Turak Çelebi. Devlet memuru, silâhşor ve musikicidir. Azerbaycanlı bir soydandır. Şehzâde Selim'e defterdâr oldu. Ölm. 970/1562, İstanbul. (*SiOs.* III, 253; Âşık Çelebi : *Meşâirü's-süerâ.* “Nihânî ” mad.)

202. Şehzâde Sultân Selim : Sultan Kanûnî Süleymân Han'ın oğlu ve 11. Osmanlı hükümdarıdır (1566-1574). (*SiOs.* I, 39-40; *Danış.* II, endeks; Ş. Turan: “*Selim, II.*” . İslâm ans.).

203. Kethudâ-i Emîn-i Anbâr-ı ‘âmile-i cev : Saray teşkilâtının Bîrûn bölümündeki Arpa-eminliği dâiresinin kethudâsı idi. Bk. Emîn-i cev, nr. 46.

204. Mehemed Çelebi : Bu kayıttaki Mehemed Çelebi'nin öldüğü şekilde verilen bilgi yanlıştır. Gösterilen tarihte, Şehzâde medresesi müderrisi iken ölen Ahmed Çelebi'dir. Müderristir. Şeyhülislâm Ebûssuûd Efendi'nin (bk. nr. 205) oğludur. Müderrislik yaptı (son Şehzâde medresesi). Ölm. 970/1563, İstanbul, (*Atâyi.* I, 42-43; *SiOs.* I, 169)

205. Ebû's-Suûd Efendi : “Hoca Çelebi” Ebûssuûd Mehemed el-İmâdî. İlmiyedendir. İskilipli Yavısı Mehemed Efendi'nin oğludur. Şeyhülislâm oldu (1545-1574). Ölm. 982/1574, İstanbul. (*Atâyi.* I, 183-186; *SiOs.* I, 169-170; *Danış.* II, 433/nr. 15 ve endeks; M.C. Baysun: “*Ebûssuûd Efendi*”. İslâm ans.; *Atsız: İstanbul kütüphanelerine göre Ebussuud bibliyografyası.* İstanbul 1967)

206. Mehemed Çelebi : Kimliği tesbit edilemedi.

207. Na'mî Çelebi : Devlet memurudur. Reîsülküttâb oldu (1563). Ölm. 970/1563, İstanbul. (*SiOs.* IV, 575, burada Na'mî Çelebi deniyor)

208. Tezkire : Merkez teşkilâtının Divân-ı hümâyûn kesimindeki veziriazamlık kaleminin âmiri idi. Hâcegândandır. Reîsülküttâb'ın maiyetinde idi. (Uçarşılı: *Merkez.* endeks; *Pakalın.* III, 491)

209. Mustafâ Çelebi : Kimliği bulunamadı.

210. Kâtib-i küçek-i Matbah-ı ‘âmile : Saray teşkilâtının Bîrûn bölümündeki Matbah-ı âmile dairesinde, masraf defterlerini tutan “küçük masraf kâtibi” idi. Matbah emîni (bk. nr. 13) maiyetindedir. (Uçarşılı: *Saray.* 379; *Pakalın.* II 416 vd)

211. Ferhâd Aga : Ferhâd Paşa. Devlet adamıdır. Enderûn'da yetişti. Veziriâzam oldu (1591-1592, 1595). Ölm. 1004/1595, İstanbul. (*SiOs.* IV, 17; *Danış.* III, endeks)

212. Oglan Memi : Devlet memurudur. Reîsülküttâblık ve defterdârlık yaptı. Ölm. ?, İstanbul. (*SiOs.* IV, 514)

213. Mescid-i Nakıl-bend : İstanbul'da Sultanahmet semtinde aynı adlı mahallededir. Bânisi, Veziriâzam İbrahim Paşa (ölm. 905/1499)'nın silâhdarı Nahl-bend Hâci Hasan Aga'dır. Krş. nr. 90. (*EvÇe.* I, 309; *AyHü.* I, 213; *TÖz.* I, 109, yanlış bilgi)

214. Şihâbî/Sincâbî-i ‘Acem : Kimliği bulunamadı.

215. Kara Mustafâ Paşa : Kara Mustafâ Şâhin Paşa. Askerî-mülkî idare adamıdır. Enderûn'da yetişti. Beglerbegilik yaptı (son Mısır). Ölm. 974/1566'dan sonra. (*SiOs.* IV, 374-375; *Danış.* II, 373, 394)

216. 'Ali Paşa: Sofî Ali Paşa. Askerî-mülkî idare adamıdır. Enderûn'da yetişti. Beglerbegilik yaptı (son Bağdad). Ölm. 979/1571. (*SiOs.* III, 500; *Danış.* II, 312, 350, 368)

217. Husrev Paşa : Köse Husrev Paşa. Askerî-mülkî idare adamıdır. Enderûn'da yetişti. Beglerbegilik yaptı (son Van). Ölm. 995/1587. (*SiOs.* II, 273; *Danış.* III, 14, 21, 36, 53, 104).

218. Lala Mustafâ Paşa : Lala Kara Mustafâ Paşa. Devlet adamıdır. Enderûn'da yetişti. İkinci vezir oldu. Ölm. 988/1580, İstanbul. (*SiOs.* IV, 377; B. Kütükoğlu: "*Mustafa Paşa, Lala Kara*". İslâm ans. ; Doç. Dr. Ş. Turan: "*Lala Mustafa Paşa hakkında notlar ve vesikalar*". Belleten, XXII/88 (Ekim 1958). 551-593)

219. Pervîz Efendi: İlmiyedendir. Nişancı Abdî Beg'in kölesi idi. Anadolu kadıaskeri oldu (1563-1566). Ölm. 987/1579, Mekke. (*Atâyi.* I, 253-255; *SiOs.* II, 40)

220. Kadı-zâde Efendi: Kadı-zâde Şemseddin Ahmed Çelebi. İlmiyedendir. Kadı Bedreddin Mahmûd Efendi'nin oğludur. Şeyhülislâm oldu (1577-1580). Ölm. 988/1580, İstanbul. (*Atâyf.* I, 259-261; *SiOs.* III, 164-165; *Danış.* II, 362, 369; III, 3, 49, 202, 523)

221. Muhtesib çârdâkı : İstanbul'da Eminönü ile Yemiş semtleri arasında bulunan bir "çardak" (iç gümrük, hal) idi. Sultan Fâtiḥ Mehemmed Han tarafından kurulmuştu. İstanbul dışından gelen bütün mal, erzak vb. buradan şehre verilirdi. İhtisab ağası'nın kontrolü altında idi. (Uçarşılı: *Merkez.* 142/not 2)

222. Rüstem Paşa : Kimliği tesbit edilemedi. Kış. *Danış.* II, 270.

223. Bâkî Çelebi : Fenârî-zâde Abdülbaki Efendi. Hukukçudur. Fenârî-zâdeler'den Mehemmed-şâh Efendi'nin oğludur. Kadılık yaptı (son Galata). Ölm. 971/1563, İstanbul. (*Atâyi.* I, 35; *SiOs.* III, 294)

224. Mahmûd Aga : Saray memurudur. Ahmed Paşa'nın oğludur. Atmacacı-başı oldu. Ölm. 971/1564, İstanbul. (*SiOs.* IV, 311)

225. Ser-Atmacacıyân : (Atmacacı-başı) Saray teşkilâtının Birûn bölümündeki Saray avcıları'ndan üçüncü bölük olan Atmacacılar'ın âmiri idi. Bunlar. atmaca denilen av kuşlarına bakar, terbiye eder ve hükümdar yanında ava giderlerdi. (Uçarşılı: *Saray.* 420 vd.; *Pakalın.* I, 111)

226. Ahmed Paşa : Kimliği tesbit edilemedi.

227. Fudayl Efendi : Cemâlî-zâde Fudayl Efendi. Hukukçudur. Zenbilli Ali Cemâlî Efendi'nin oğludur. Kadılık yaptı (son Mekke). Ölm. 991/1583, İstanbul. (*Atâyi.* I, 275-278; *SiOs.* IV, 24)

228. Şâh Çelebi Efendi : Şâh-Mehemmed Çelebi Efendi. Hukukçudur. Mevlânâ Celâleddin soyundan Kadı Hurrem Efendi'nin oğludur. Kadılık yaptı (son İstanbul). Ölm. 978/1570, İstanbul. (*Atâyi.* I, 137-139; *SiOs.* IV, 119)

229. Ahmed Çelebi : Kimliği tesbit edilemedi.

230. Nişancı-zâde : Nişancı-zâde Ahmed Efendi. Hukukçudur. Ramazân-zâde Mehemed Beg'in oğludur. Kadılık yaptı (son Mekke). Ölm. 986/1578, Şâm, (*Atâyî*. I, 251-252; *SiOs*. I, 201).

231. 'Ali Beg : Kimliği tesbit edilemedi.

232. Emîn-i Harc-ı Hâssa-i İstanbul : Saray teşkilâtının Birûn bölümündeki Şehreminliği dâiresine bağlı, harc ve levâzımın hesaplarını tutan kalemin âmiri idi. (Uçarşılı : *Saray*. 378; *Pakalm*. I, 739 a).

233. 'Ali Çelebi : Kimliği tesbit edilemedi.

234. Benlü Mehemed Çelebi : Kimliği tesbit edilemedi.

235. Mustafâ Çelebi : Kimliği tesbit edilemedi.

236. Çatalca : İstanbul'un kuş uçuşu 45 km batısında bulunan bir kasaba olup, çevresi av bölgesi idi. (Uçarşılı: *Saray*. 476; Türk ans. "Çatalca".)

237. Sınân Çelebi, "Şâhçelebi-zâde": Şâhçelebi-zâde Yûsuf Sinân Çelebi. Hukukçudur. Fenârî-zâdeler'den Mehemed-şâh Efendi'nin oğlu ve Abdülbakî Efendi'nin (bk. nr. 223) küçük kardeşidir. Kadılık yaptı (son Eyyüb). Ölm. 971/1564, İstanbul. (*Atâyî*. I, 35-37; *SiOs*. IV, 654)

238. Kadı-i Hâsshâ-i İstanbul : İlmiye teşkilâtında Bilâd-ı selâse kadılık-larından olan Eyyüb kadısıdır (*Pakalm*. I, 771 a)

239. Nakkaş Hayder: Nakkaş, Nigârî Haydar Çelebi. Nakkaş ve denizcidir. Ölm. 984/1576, İstanbul. (*SiOs*. IV, 577; Âşık Çelebi : *Meşâirü's-Şüerâ*. "Nigârî" mad.; Prof. Dr. A. S. Ünver: *Ressâm Nigârî*. Ankara 1946)

240. Şeyh-zâde Efendi: Kimliği kesin olarak çıkarılamadı. 12 cildlik bir tefsîr kaleme almış bulunan Ahmed Efendi olabilir. Vâız ve müfessirdir. Lârendeli Mahmûd Efendi'nin oğludur. Sultan Mehemed câmi'inde hadis ve tefsir okuttu. Ölm. 971/1563-64, Larende. (*Atâyî*. I, 43; *SiOs*. I, 199-200)

241. "İnnâ li'llâhi..." : Hz. Kur'ân'ın II. el-Bakara, nr. 156 âyetinde bulunan bu cümle, "Biz, Allah'a âidiz ve ona dönüçüyoruz" anlamındadır.

242. Lûtfî Paşa : Devlet adamıdır. Enderûn'da yetişti. Veziriâzam oldu (1539-1541). Ölm. 971/1564, Dimetoka ?. (*SiOs*. IV, 91; *Daniş*. II, 427/nr. 36 ve endeks; M.T. Gökbilgin : "*Lutfî Paşa*". İslâm ans.)

243. Câmi'-i Rüstem Paşa : İstanbul'da Eminönü ile Tahtakale arasında, Nalburlar yöresinde bulunan fevkanî ve tek câmidir. Veziriâzam Rüstem Paşa tarafından başlatıldı, fakat ölümünden (bk. Metin, nr. 160) sonra tamamlandı. Mimar-başı Koca Sinan Ağa'nın eseridir. (*EvÇe*. I, 311; *AyHü*. I, 115-117; *TÖz*. I, 116-117, yanlış bilgi)

244. İlyâs Beg : Kimliği tesbit edilemedi.

245. Beg-zâde Ahmed Çelebi : Kimliği tesbit edilemedi.

246. Mustafâ Ağa : Kimliği tesbit edilemedi.

247. Cemâ'at-i Zevvâkîn : Çarşınıgîrler cemaati, Bk. nr. 52.

248. Aga-i Cebeciyân : (Cebeci-başı) Ordu teşkilâtının Kapu-kulu kesiminde yaya bir ocağın kumandanı idi. Bu ocak, Kapu-kulu ocakları için savaş âlet ve eşyalarını imal, temin, muhafaza ve tamir ile vazifelidir. (Uçarşılı: *Kapukulu*. II, 9-10; *Pakalın*. I, 262)

249. Sinân Paşa : Koca Sinân Paşa. Devlet adamıdır. Enderûn'da yetişti. Veziriâzam oldu (1580-1582, 1589-1591...). Ölm. 1004/1596, İstanbul. (*SiOs*. III, 109-110; *Danış*. II ve III, endeks; Ş. Turan: "Sinân Paşa, Koca". İslâm ans.)

250. Süleymân Beg : Metin'de Osmân Paşa'nın kardeşi olduğu belirtilen bu şahsın kimliği kesinlikle bulunamadı (Krş. Metin, nr. 256). *SiOs*. III, 64'de birbirine karıştırılan iki Süleymân Beg'den ikincisinin aynı kişi olması çok mümkündür. Enderûn'da yetişti. Beglerbegiliklerde bulundu (son Karaman). Ölm. 974/1566, İstoni-belgrad. (*EvÇe*. I, 169)

251. Rûd-i / Dere-i Harâmî : İstanbul batısındaki Çatalca (bk. nr. 236) doğusunda, Büyük ve Küçük Çekmeceler arasında bir deredir.

252. Mescid-i Mahmûd Aga : İstanbul'da Fener semtinde ve Fener kapısı yakınındaki aynı adlı mahallede idi. Tek yapı olup, önce Abdî Su-başı tarafından yaptırıldı, sonra harap olunca Saray agası Mahmûd Aga yeniden inşa ettirdi. Şimdi yıkılıp gitmiştir. (*AyHü*. I, 205; *TÖz*. I, 98)

253. Mahmûd Aga : Saray memurudur. Enderûn'da yetişti. Saray agası oldu ve Su yolu eminliği yaptı. Ölm. ?. (*AyHü*. I, 205; *SiOs*. IV, 311)

254. Aga-i Serây-ı 'âmire: (Saray agası) Saray teşkilâtının Enderûn bölümünde, Bâbüssaâde ağası emrindeki Ak-agalar'dan idi. Saray'ın korunması ve bakımı ile vazifelidir. (Uçarşılı: *Saray*. 356; *Pakalın*. III, 126-127).

255. Bezâstân : İstanbul'da Sultanbayazid semti yakınındaki Kapalı çarşı'nın bir bölümüdür. Bizans çağı yapısıdır. (*EvÇe*. I, 617; *Pakalın*. I, 187 vd; Osman Ergin: "Bedestân". İslâm ans.)

256. Zâl Paşa : Zâl Mahmûd Paşa. Devlet adamıdır. Enderûn'da yetişti. Vezir oldu. Ölm. 988/1580, İstanbul. (*SiOs*. II, 426; *Danış*. II, endeks)

257. Şehzâde Sultân Selim'ün kızı : Zâl Mahmûd Paşa ile evlendirilen sultân, Hasan Paşa'dan dul kalan Şâh Sultan'tır. Bk. nr. 196.

258. Gilmân-ı Enderûnî : Saray teşkilâtının Enderûn bölümündeki çeşitli odaların hizmetlerinde kullanılan ve "iç-oğlanları" da denilen genç erkekler idi. (Uçarşılı : *Saray*. 300-308; *Pakalın*. I, 665 a). Buradaki kayıтта belirtilen "çıkma" için bk. Uçarşılı: *Saray*. 336-339; *Pakalın*. I, 362.

259. Mehemmed Aga : Kimliği bulunamadı.

260. Mustafâ Aga : Kimliği bulunamadı.

261. Mahmûd Paşa : Askerî-mülkî idare adamıdır. Mehemmed Paşa'nın kölesi idi. Beglerbegilik yaptı (son Mısır). Ölm. 975/1568 Kahire. (*SiOs.* IV. 312-313)

262. Rıdvân Paşa : Askerî-mülkî idare adamıdır. Kara Mustafa Paşa (bk.nr. 215)'nin oğludur. Beglerbegilik yaptı (son Anadolu). Ölm. 993/1585. (*SiOs.* II, 401-402; *Danış.* II, 373, 394)

263. Ser-Mâkiyân : Saray teşkilâtının Bîrûn bölümündeki Matbah-ı âmire dâiresinde, Kilercibaşılığa bağlı Tavukçular esnafının âmiri idi. (Uçarşılı: *Saray.* 381, 460)

264. Süleymân Aga : Kimliği tesbit edilemedi.

265. Arslan Beg : Arslan Paşa. Askerî mülkî idare adamıdır. Yahyapaşa-zâde Mehemmed Paşa'nın oğludur. Beglerbegilik yaptı (son Budin). Ölm. 974/1566. (*SiOs.* I, 318-319; *Danış.* II, endeks)

266. Semendire : Osmanlı ülkesinin Avrupa kesimindeki Rumeli eyaleti'ne bağlı bir sancak ve onun merkezi olan kale idi. Bugün Yugoslavya Birleşik Sosyalist Cumhuriyeti'nin Sırbistan bölgesinde, Belgrad'ın 48 km güneydoğusunda ve Tuna ırmağı kıyısında bir şehirdir (Smederevo). (Barkan: *Bütçe.* 301, 303; Gökbilgin : *Rumeli.* 252, 257, 273/not 101)

267. Mahmûd Paşa : Kimliği tesbit edilemedi

268. Dülger-zâde : Dülger-zâde Mehemmed Efendi. Hukukçudur. Dülger-zâdeler'den Mehemmed Efendi'nin oğludur. Kadılık yaptı (son Bağdad). Ölm. 977/1569, İstanbul. (*Atâyi.* I, 125-126; *SiOs.* IV, 119)

269. Mehemmed Paşa: Güzelce Mehemmed Paşa. Askerî-mülkî idare adamıdır. Beglerbegilik yaptı (son Konya). Ölm. ?. (*SiOs.* IV, 122)

270. Ferruh Paşa : Kimliği tesbit edilemedi.

271. Lahsa : Osmanlı ülkesinin Asya kesiminde, Arap yarımadası'nın Basra körfezi kıyısı boyunda bir eyâlet ve onun merkezi idi. Bugün Küveyt ile Suudi Arabistan'ın doğu kesimi buraya hakimdir (el-Ahsâ). (B. Darkot: "*Ahsâ*". İslâm ans.).

272. Mehemmed Aga : Kimliği tesbit edilemedi.

273. Aga-i Sipâhiyân : Ordu teşkilâtının Kapu-kulu kesiminde, yukarı bölüklerden birincisinin kumandanı idi. Bu atlı bölük, barış ve savaş günlerinde hükümdarın sağ yöresinde bulunan muhafız bölüğüdür. (Uçarşılı: *Kapukulu.* II, 146-148, 172 vd; *Pakalın.* III, 230)

274. Mehemmed Aga : Kimliği bulunamadı.

275. Mahmûd Çelebi : Saray memurudur. Enderûn'da yetiştii. Matbah emîni oldu. Ölm. ? . (SiOs. IV, 313)

276. Ser-Bâzâr : (Pazar-başı) Saray teşkilâtının Bîrûn bölümündeki Matbah-ı âmire dâiresinde, Saray mutfağının ihtiyacı olan zahireyi tedarik eden bir memur idi. (Uçarşılı : Saray. 380)

277. İskender Paşay-ı Çerkes : Askerî-mülkî idare adamıdır. Husrev Paşa'nın kölesi idi. Beglerbegilik yaptı (son Mısır). Ölm. 979/1571-72, İstanbul. (SiOs. I, 346-347; Danış. II, 258, 260, 264-267, 278)

278. Âmid : Osmanlı ülkesinin Asya kesimindeki Diyârbekr eyâleti'nin merkezi olan şehir idi. Bugün Türkiye Cumhuriyeti'nin Diyârbekir ilinin merkezidir. (B. Darkot-M.H.Yınanç: "Diyârbekir". İslâm ans; Barkan: Bütçe. 306; N. Göyünç: "Diyârbekir beylerbeyliği'nin uk idârî taksimatı". Tarih Dergisi, 23. sayı (Mart 1969). 23-34.)

279. Behrâm Paşa : Halhallı Behrâm Paşa. Askerî-mülkî idare adamıdır. Beglerbegilik yaptı (son Yemen). Ölm. 980/1572'den sonra. (SiOs. II, 32)

280. Bu kayıтта yıl sayısı yanlışdır. Krş. Metin, nr. 296.

281. Mustafâ Aga : Saray memurudur. Çavuş-başı oldu. Ölm. 973/1565, İstanbul. (SiOs. IV, 375)

282. Burunsız Mustafâ Çavuş : Kimliği tesbit edilemedi.

283. Rıdvân Çelebi: Kimliği bulunamadı.

284. Celâl-zâde: Celâl-zâde Sâlih Çelebi. Hukukçudur. Tosyalı Kadı Celâl Efendi'nin oğlu ve Koca Nişancı Mustafâ Çelebi'nin kardeşidir. Kadılık yaptı (son Mısır). Ölm. 973 Rebi. I. /1565, İstanbul. (Arâyi. I, 47-49; SiOs. III, 200 ; M.T. Gökbilgin : "Celâl-zâde (2)". İslâm ans.)

285. Bu kayıтта ay adı yanlışdır. Krş. Metin, nr. 298.

286. Bu kayıt da yanlışdır. Krş. Metin, nr. 298.

287. Bu kayıтта tarih yanlışdır. Krş. Metin, nr. 299.

288. Güle : Osmanlı ülkesinin Avrupa kesimindeki Budun eyâleti'nde bir sancak ve onun merkezi olan kale idi. Bugün Macaristan Halk Cumhuriyeti'nde Békés ilinde ve Békéscsaba şehri yakınındadır (Gyula).

289. Hasan Paşa: Denizcidir. Barbaros Hayreddin Hızır Paşa (bk. nr. 63)'nın oğludur. Beglerbegilik yaptı (son Tunus). Ölm. 1000/1591. (SiOs. II, 124; Danış. II, 337, 404, 405, 408, 409 ; G. Yver: "Hasan Paşa". İslâm ans.)

290. Mehemed Beg : Kimliği tesbit edilemedi. Bk. Danış. II, 407, 408.

291. Sâlih Paşa : Denizcidir. Kazdağlıdır. Beglerbegilik yaptı (son Cezâyir). Ölm. ? . (SiOs. III, 200)

292. Gazanfer Aga : Kimliği tesbit edilemedi.

293. Mahmûd Aga : Kimliği bulunamadı.

294. Ser-Tabbâhîn-i Hâssa: (Aşçı-bası) Saray teşkilâtının Bîrûn bölümündeki Matbah-ı âmire dâiresinde, hükümdarın yemeklerini pişirmekle vazifeli aşçıların başı idi. Bk. Tabbâhîn, nr. 43. (Uçarşılı: *Saray*. 380, 458-459; *Pakalın*. III, 369 a)

295. Mehemmed Usta, “Koş-temir?”: Kimliği bulunamadı.

296. Hasan Beg, Rûşenî : Kimliği tesbit edilemedi.

297. ‘Ali Çelebi, Balık-zâde: Maliyecidir. İkinci Defterdâr oldu. Ölm. ?. (*SiOs*. III, 501-502; *Daniş*. II, 362)

298. Lâle-‘izâr Mehemmed Çelebi : Lâlezâr veya La’li-zâde. Maliyecidir. Yeniçeri Balı Çavuş’un oğludur. Baş Defterdâr oldu (1573-1575). Ölm. 991/1583, İstanbul. (*SiOs*. IV, 122; *Daniş*. II, 447 / nr. 41)

299. Sultân Mehemmed : Şehzâde Sultân Murâd’ın oğlu ve Osmanlı devleti’nin 13. hükümdarıdır (1595-1603). (*SiOs*. I, 69; *Daniş*. III, endeks; M.T. Gökbilgin: “*Mehmed, III*”. İslâm ans.)

300. Şehzâde Sultân Murâd: Sultan Sarı Selîm Han (bk. nr. 202)’ın oğlu ve Osmanlı devleti’nin 12. hükümdarıdır (1574-1595). (*SiOs*. I, 76-77; B. Kütükoğlu: “*Murad, III*”. İslâm ans. ; *Daniş*. III, endeks)

301. Mu’allim-zâde : Mu’allim-zâde Ahmed Çelebi. İlmiyedendir. Bursalı Zeynî şeyhi Musliheddin Efendi’nin oğludur. Rumeli kadıaskeri oldu (1567-1571) Ölm. 980/1572, İstanbul. (*Atâyi*. I, 173-174; *SiOs*. I, 201; *Daniş*. II, 369)

302. Molla Çelebi: “Hubbî mollası” Mehemmed Vusûlî Efendi. Hukukçudur. Kapucıbaşı Abdullah Aga’nın oğludur. Kadılık yaptı (son İstanbul). Ölm. 998/1590, İstanbul. (*Atâyi*. I, 311-312; *SiOs*. IV, 127-128; *Daniş*. II, 369)

303. Hınâli-zâde ‘Ali Çelebi : Kınalı-zâde Ali Efendi. İlmiyedendir. Emrullah Efendi’nin oğludur. Anadolu kadıaskeri oldu (1571-1572). Ölm. 979/1572, Edirne. (*Atâyi*. I, 164-168; *SiOs*. III, 501; A. Adnân-Adıvar: “*Kınalı-zâde*”. İslâm ans.)

304. Şeyhî Çelebi : Müeyyed-zâde Abdülkadir Şeyhî Efendi. İlmiyedendir. Müeyyed-zâdeler’den Abdürrahîm Efendi’nin oğludur. Şeyhülislâm oldu (1587-1589). Ölm. 1002/1594, İstanbul. (*Atâyi*. I, 327; *SiOs*. III, 345; *Daniş*. III, 524-525/nr. 20)

305. Ma’lûl-zâde: Ma’lûlemîr-zâde Mehemmed Efendi. İlmiyedendir. Ma’lûl-emîr Mehemmed Efendi’nin oğludur. Şeyhülislâm oldu (1580-1582). Ölm. 993/1585, İstanbul. (*Atâyi*. I, 281-282; *SiOs*. IV, 125; *Daniş*. III, 524/nr. 18)

306. Ahr-zâde : Ahr-zâde Mehemmed Efendi. İlmiyedendir. Kadı Nurullah Efendi’nin oğludur. Anadolu kadıaskeri oldu (1572-1573). Ölm. 989/1581, İstanbul. (*Atâyi*. I, 264-265; *SiOs*. IV, 123; *Daniş*. III, 530)

307. Medrese-i Şehzâde Sultân Mehemmed: İstanbul'da aynı adlı külliyyede (bk. nr. 77) bulunan medresedir. (EvÇe. I, 315)

308. Ümmiveled-zâde : Ümmiveled-zâde Ali Efendi. Hukukçudur. Abdülazîz Efendi'nin oğludur. Kadılık yaptı (son Haleb). Ölm. 980/1573, Haleb. (Arâyf. I, 177-178; SiOs. III, 501)

309. Medrese-i Semâniye : İstanbul'da Fatih semtindeki Fatih külliyesi'nde bulunan sekiz medreseden biridir. Bu külliye Sultan Fâtih Mehemmed Han tarafından yaptırılmıştır. (EvÇe. I, 314; AyHü. I, 8-11)

310. Molla 'İbâd : Kimliği tesbit edilemedi.

311. Medrese-i... Ebî Eyyüb-i Enşârî : İstanbul'da Eyyüb semtindeki aynı adlı külliye'de bulunan medrese idi. Sultan Fâtih Mehemmed Han tarafından yaptırılmıştı. XIX. yüzyılın başlarında yıktırılmıştır. (AyHü. I, 243 vd)

312. Veled-i Müftî-zâde : Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi'nin (bk. nr. 205) hayatta bulunan Mustafa ve Mahmûd adlı iki oğlundan biri olacaktır. Hangisi olduğu tesbit edilemedi.

313. Medrese-i Mahmûd Paşa : İstanbul'da Haliç'in sol kıyısındaki Defterdâr semtinde ve aynı adlı mahallede bulunan Zâl Mahmûd Paşa külliyesi (câmi, iki medrese, türbe ve çeşme)'ndedir. Vezîr Zâl Mahmûd Paşa (bk. nr. 256) tarafından yaptırılmıştır. (AyHü. I, 253-256)

314. Veled-i Müftî-zâde: Bk. nr. 312.

315. Târih : Bir çeşme için manzûm tarih olarak kullanılmış olan bu âyet, Hz. Kur'ân CVIII. el-Kevser, nr. 1'dedir. "Kevser'i sana gerçekten verdik" anlamına gelir.

316. Târih: Remel bahrinin "fâilâtün, fâilâtün, fâilün" ölçüsü ile kaleme alınmış bulunan bu tarih manzûmesi Kızılâhmetli Şemsî Ahmed Paşa (ölm. 1580) nındır (bk. nr. 318). Son mısra'nın ebced ile hesabı 988 yılını verir, altında ise 984 yazılıdır. Halbuki Sultan III. Murâd Han'ın tahta çıkışı 982 yılındadır. Tarih mısra'ındaki "olsun" kelimesi vav'sız yazılırsa, tarih tam olarak 982/1574 çıkar.

317. Târih: Sokollu Mehemmed Paşa'nın Divân'da bir suikasta kurban gidişi üzerine düşürülmüş bulunan bu tarih, ebced ile hesabında tam 987/1579 yılını verir. Arapça cümle "Muhammed gerçekten şehîd olarak öldü" anlamındadır. (Danış. III, 46 vd.)

318. Şems Paşa: Kızılâhmetli Şemsî Ahmed Paşa. Devlet adamıdır. İsfendiyâr-oğulları'ndan Mirzâ Paşa'nın oğludur. Vezir oldu. Ölm. 988/1580, İstanbul. (SiOs. III, 170; Türkçe yazma divanlar kataloğu. I, 166 / nr. 70; Danış. II, endeks)

319. Târih: Bu cümle bir tarih manzumesinin tarih mısraı olabilir. Metni tam olarak elimizde bulunmadığı için, vezni ve şâiri tesbit edilemedi. Ebced ile hesabı 988/1580 yılını veriyor.

320. Bu son kayıt kesik-kesik ve anlamsız bir şekildedir.

IV EKLER

Bu çalışma ile tarih araştırmacılarının istifadesine sunulan yeni kaynak, «Tarih kayıtları derlemesi»nin başta gelen değerinin, pek çok tayin, azil ve ölümleri tesbit etmesi olduğu Giriş'te belirtilmişti. Çoğunluğu Saray ve Merkez teşkilâtlarındaki vazifelilere âit bulunan bu tür kayıtlar, gerçekten çeşitli devlet müesseselerinde hizmet görmüş memur cedvellerinin tesbitinde veya eldekilerinin düzeltilmesinde büyük yardımcı olmaktadır. Bir deneme olarak, Derleme'deki tarih kayıtları (kısaltması: *TaKa*) esas alınmak, diğer kaynak ve araştırmalardan da faydalanmak suretiyle Sultan Kanunî Süleyman Han çağı (1520-1566)'ndaki başta gelen dokuz müessesenin vazifeliler cedveli hazırlanmıştır. Başta Veziri-âzamlık olmak üzere, İlimiye, Ordu ve Merkez teşkilâtlarına âit olan cedveller, bu bölümde, çalışmaya bir ek olmak üzere verildi.

A. VEZİRİÂZAMLAR

Bibl. : *TaKa*, nr. 3, (86), 95, 96, 160, 161, 275, 276, 328; *Atâyf.* I, 102; *Evçe.* I, 165-166; Şem'i: *EsTe.* 91-92; Osman-zâde Ahmed Tâib Efendi: *Hadikatü'l-vüzerâ.* İstanbul 1271; *Danış.* II, 425-429/nr. 33-42.

1. Pirî Mehemed Paşa el-Cemâlî, Karamanî

Tayin: 13 Muharrem 924/25 Ocak 1518, Pazartesi; Ayrılma: 13 Şaban 929/27 Haziran 1523, Cumartesi (tekaüt oldu)

2. Makbûl/Maktûl İbrahim Paşa

Tayin : (Hasodabaşılıktan) 13 Şaban 929/27 Haziran 1523, Cumartesi; Ayrılma: 21/22 Ramazan 942 / 14-15 Mart 1536, Salı-Çarşamba (idam edildi).

3. Ayas Paşa

Tayin : (İkinci vezirlikten) 22 Ramazan 942 / 15 Mart 1536, Çarşamba; Ayrılma: 25 Safer 946 / 12 Temmuz 1539, Cumartesi (öldü).

4. Lûtfî Paşa

Tayin : (İkinci vezirlikten) 26 Safer 946 / 13 Temmuz 1539, Pazar; Ayrılma: Muharrem 948 / Nisan 1541 (azil)

5. Hâdım Süleyman Paşa

Tayin : (İkinci vezirlikten) Muharrem 948 / Nisan 1541; Ayrılma: 25 Ramazan 951 / 10 Aralık 1544, Çarşamba (azil)

6. Rüstem Paşa

Tayin : (İkinci vezirlikten) 25 Ramazan 951 / 10 Aralık 1544, Çarşamba;
Ayrılma : 27 Şevvâl 960 / 6 Ekim 1553, Cuma (azil).

7. Kara Ahmed Paşa

Tayin : (İkinci vezirlikten) 27 Şevvâl 960 / 6 Ekim 1553, Cuma; Ay-
rılma: 14 Zilka'de 962 / 30 Eylül 1555, Pazartesi (idam edildi).

8. Rüstem Paşa (ikinci defa)

Tayin : 14 Zilka'de 962 / 30 Eylül 1555, Pazartesi; Ayrılma: 25 Şevvâl
968 / 9 Temmuz 1561, Çarşamba (öldü).

9. Semiz, Kalın Ali Paşa

Tayin : 26 Şevvâl 968 / 10 Temmuz 1561, Perşembe; Ayrılma: 29
Zilka'de 972 / 28 Haziran 1565, Perşembe (öldü).

10. Sokollu Tavil Mehemed Paşa

Tayin : (İkinci vezirlikten) 30 Zilka'de 972 / 29 Haziran 1565, Cuma;
Ayrılma : 21 Şabân 987 / 13 Ekim 1579, Salı ? (suikaste kurban oldu)

B. İLMİYE TEŞKİLÂTI

a. ŞEYHÜLİSLÂMLAR

Bibl. : *Atâyî*. I, 103; Müstakîm-zâde Sa'deddin Süleyman Efendi:
Davhatü'l-meşâyih (elyazma); Şem'î : *EsTe*. 112-113; *SiOs*.
IV. 764; *Danış*. II, 430-433/nr. 9-15.

1. Zenbilli Alâeddin Ali el-Cemâlî Efendi

Tayin : Şabân 908 / Şubat 1503; Ayrılma : 933 / 1525-26 (öldü)

2. Kemâlpaşa-zâde Şemseddin Ahmed Efendi.

Tayin : (Sultanbayezid müderrisliğinden) 932 / 1525-26; Ayrılma: 2
Şevvâl 940 / 16 Nisan 1534, Perşembe (öldü).

3. Sa'dullah Sa'dî Efendi

Tayin : (Sahn müderrisliğinden) 3 Şevvâl 940 / 17 Nisan 1534, Cu-
ma; Ayrılma: 2 Şevvâl 945/ 21 Şubat 1539, Cuma (öldü)

4. Çivi-zâde Muhyeddin Mehemed Efendi

Tayin : (Anadolu kadıaskerliğinden) 2 Şevvâl 945 / 21 Şubat 1539,
Cuma; Ayrılma : Receb 949 / Ekim-Kasım 1542 (azil).

5. Abdülkadir Kadri el-Hamîdî Çelebi

Tayin : Receb 949 / Ekim-Kasım 1542; Ayrılma : Şevvâl 949 / Ocak
1543 (istifa etti).

6. Fenârî-zâde Muhyeddin Efendi

Tayin : (Rumeli kadıaskerliğinden) Şevvâl 949 / Ocak 1543; Ayrılma: Şabân 952 / Ekim 1545 (istifâ etti).

7. Ebûssuûd Mehemed Efendi

Tayin : (Rumeli kadıaskerliğinden) Şaban 952 / Ekim 1545; Ayrılma: 4 Cumâdâ I. 982 / 22 Ağustos 1574, Pazar (öldü)

b. RUMELİ KADIASKERLERİ

Bibl. : *TaKa*, nr. 63, 109, 111; *Atâyf.* I, 103; Şem'î: *EsTe.* 166.

1. Fenârî-zâde Muhyeddin Mehemed-şâh Efendi

Tayin: (Anadolu kadıaskerliğinden) 925 / 1519; Ayrılma: 929 / 1522-23 (öldü).

2. Abdülvâsi' Efendi

Tayin : (Anadolu kadıaskerliğinden) 929 / 1523; Ayrılma : 929 / 1523 (azil ve tekaüt).

3. Fenârî-zâde Muhyeddin Efendi

Tayin : (Anadolu kadıaskerliğinden) 929 / 1523; Ayrılma: Rebi I. 944 / Ağustos 1537 (azil)

4. Ebûssuûd Mehemed Efendi

Tayin : (İstanbul kadılığından) Rebi I. 944 / Ağustos 1537; Ayrılma: Şabân 952 / Ekim 1545 (Şeyhülislâmlığa nakil).

5. Çivi-zâde Muhyeddin Mehemed Efendi

Tayin : (Semâniye-Çınarlı müderrisliğinden) Şabân 952 / Ekim 1545; Ayrılma: 4 Şabân 954 / 19 Eylül 1547, Pazartesi (öldü).

6. Bostan Mustafâ Efendi

Tayin : (Anadolu kadıaskerliğinden) Şabân 954 / Eylül 1547; Ayrılma: Şevvâl 958 / Ekim 1551 (azil).

7. Abdurrahman Efendi

Tayin : (Edirne kadılığından) Şevvâl 958 / Ekim 1551; Ayrılma: 19 Şevvâl 964 / 15 Ağustos 1557, Pazar (azil)

8. Konyalı Hâmid Mahmûd Efendi.

Tayin : (İstanbul kadılığından) 20 Şevvâl 964 / 16 Ağustos 1557, Pazartesi; Ayrılma : Rebi II. 974 / Kasım 1566 (azil).

c. ANADOLU KADIASKERLERİ

Bibl. : *TaKa*, nr. 110, 112, 216, 217, 314; *Atâyf.* I, 103; Şem'î: *EsTa.* 179

1. «Mirim Çelebi», Mehemed Çelebi

Tayin : (İstanbul kadılığından) 925 / 1519; Ayrılma : 927 / 1521 (azil).

2. Abdülvâsi' Efendi

Tayin : (İstanbul kadılığından) 927 / 1521; Ayrılma: 929 / 1522 - 23 (azil).

3. Fenârî-zâde Muhyeddin Efendi

Tayin : (İstanbul kadılığından) 929 / 1522-23; Ayrılma : 929 / 1523 (Rumeli kadıaskerliğine nakil)

4. Abdülkadir Kadri el-Hamîdî Çelebi

Tayin : (İstanbul kadılığından) 929 / 1523; Ayrılma: 944 / 1537-38 (azil).

5. Çivi-zâde Muhyeddin Mehemed Efendi

Tayin : (Mısır kadılığından) 944 / 1537-38; Ayrılma: 2 Şevvâl 945 / 21 Şubat 1539, Cuma (Şeyhülislâmlığa nakil).

6. «Mirim kösesi», Mehemed Efendi

Tayin: Şevvâl 945 / Şubat 1539; Ayrılma: 954 / 1547 (azil).

7. Ma'lûlemîr Mehemed Efendi

Tayin: (Mısır kadılığından) 954 / 1547; Ayrılma: Şabân 954 / Eylül 1547 (azil ve tekaüd).

8. Bostan Mustafâ Efendi

Tayin: (İstanbul kadılığından) Şabân 954 / Eylül 1547; Ayrılma: Şabân 954 / Eylül 1547 (Rumeli kadıaskerliğine nakil) (on gün süre).

9. Muhaşşî Sinâneddin Yûsuf Efendi

Tayin: (İstanbul kadılığından) Şabân 954 / Eylül 1547; Ayrılma: Şevvâl 958 / Ekim 1551 (azil).

10. Ca'fer Efendi

Tayin : (Şâm kadılığından) Şevvâl 958 / Ekim 1551; Ayrılma: 19 Şevvâl 964 / 15 Ağustos 1557, Pazar (azil).

11. Abdülkerîm-zâde Mehemed Efendi

Tayin : 20 Şevvâl 964 / 16 Ağustos 1557, Pazartesi; Ayrılma: 22 Rebi I. 971 / 9 Kasım 1563, Salı (azil).

12. Pervîz Efendi

Tayin : (İstanbul kadılığından) 22 Rebi I. 971 / 9 Kasım 1563, Salı; Ayrılma: Rebi II. 974 / Kasım 1566 (azil).

d. İSTANBUL KADILARI

Bibl. : *TaKa*, nr. 1, 30, 113, 217, 218; *Atâyî*. I, 103; Şem'î: *EsTe*. 191-192.

1. «Sarı Gürez», Nûreddin Efendi
Tayin : (Semâniye müderrisliğinden) 926 / 1520; Ayrılma: 927 / 1521 (azil).
2. Abdülvâsi' Efendi
Tayin : (Bursa kadılığından) 927 / 1521; Ayrılma : 927 / 1521 (Anadolu kadıaskerliğine nakil) (iki gün süre)
3. Fenârî-zâde Muhyeddin Çelebi
Tayin : (Edirne kadılığından) 927 / 1521; Ayrılma: 929 / 1522-23 (Anadolu kadıaskerliğine nakil).
4. Abdülkadir Kadrî el-Hamîdî Çelebi
Tayin : (Bursa kadılığından) 929 / 1522-23; Ayrılma: 929 / 1523 (Anadolu kadıaskerliğine nakil).
5. Sa'dullah Sa'dî Çelebi
Tayin : 929 / 1523; Ayrılma : 940 / 1533 (azil).
6. Ebûssuûd Mehemmed Efendi
Tayin : (Bursa kadılığından) Rebi II. 940 / Ekim-Kasım 1533; Ayrılma: Rebi I. 944 / Ağustos 1537 (Rumeli kadıaskerliğine nakil).
7. «Mirim kösesi», Mehemmed Efendi
Tayin : Rebi I. 944 / Ağustos 1537; Ayrılma: Şevvâl 945 / Şubat 1539 (Anadolu kadıaskerliğine nakil).
8. Sâmisûnî-zâde Şemseddin Ahmed Çelebi
Tayin : (Edirne kadılığından) 23 Şevvâl 945 / 14 Mart 1539, Cuma; Ayrılma: Rebi I. 949 / Haziran 1542 (azil).
9. Karasılı Hüsâmeddin Hasan Çelebi
Tayin : (Edirne kadılığından) 16 Rebi I. 949 / 30 Haziran 1542, Cuma; Ayrılma : Şabân 952 / Ekim 1545 (azil).
10. Bostan Mustafâ Efendi
Tayin: (Edirne kadılığından) Şabân 952 / Ekim 1545; Ayrılma: Şabân 954 / Eylül 1547 (Anadolu kadıaskerliğine nakil).
11. Muhaşşî Sinâneddin Yûsuf Efendi
Tayin : (Edirne kadılığından) Şabân 954 / Eylül 1547; Ayrılma: Şabân 954 / Eylül 1547 (Anadolu kadıaskerliğine nakil) (on gün süre).
12. «Saçlı Emîr», Muhyeddin Mehemmed Efendi.
Tayin : (Şâm kadılığından) Şabân 954 / Eylül 1547; Ayrılma: Şevvâl 958 / Ekim 1551 (azil).

13. Taşköpri-zâde İsâmeddin Ahmed Efendi
Tayin : 17 Şevvâl 958 / 18 Ekim 1551, Pazar; Ayrılma: 17 Rebi I. 961 / 20 Şubat 1553, Salı (azil).
14. Musliheddin Mustafâ Niksârî Efendi
Tayin : (Edirne kadılığından) Zilhicce 961 / Kasım 1554; Ayrılma: Safer 963 / Aralık 1555 (azil).
15. Konyalı Hâmid Mahmûd Efendi
Tayin : (Bursa kadılığından) Safer 963 / Aralık 1555; Ayrılma: 20 Şevvâl 964 / 16 Ağustos 1557, Pazartesi (Rumeli kadıaskerliğine nakil).
16. «Kara Çelebi», Muhyeddin Mehemed Efendi
Tayin : (Edirne kadılığından) 20 Şevvâl 964 / 16 Ağustos 1557, Pazartesi; Ayrılma: Rebi II. 965 / Ocak-Şubat 1558 (öldü).
17. Mi'mâr-zâde Mustafâ Efendi
Tayin : (Edirne kadılığından) Rebi II. 965 / Ocak - Şubat 1558; Ayrılma: Şaban 968 / Nisan-Mayıs 1561 (azil)
18. Pervîz Efendi
Tayin : (Edirne kadılığından) Şabân 968 / Nisan-Mayıs 1561; Ayrılma : 22 Rebi I. 971 / 9 Kasım 1563, Salı (Anadolu kadıaskerliğine nakil).
19. Kadı-zâde Ahmed Efendi
Tayin : (Haleb kadılığından) 22 Rebi I. 971 / 9 Kasım 1563, Salı; Ayrılma: Rebi II. 974 / Kasım 1566 (Rumeli kadıaskerliğine nakil).

C. O R D U T E Ş K İ L Â T I

a. KAPUDANIDERYÂLAR

Bibl. : *TaKa*, nr. 54; *Atâyî*. I, 105; *EvÇe*. I, 170-171; Şem'i : *EsTa*. 137; *SiOs*. IV, 785; Kâtib Çelebi : *Tuhfetü'l-kibâr*. İstanbul 1329; Mehmed Hafid : *Sefinetü'l-vüzerâ*. nşr. İ. Parmaksızoğlu, İstanbul 1952; M. İzzet : *Harita-i kapudanân-ı deryâ*. İstanbul 1258; *Daniş*. II, 436-438/nr. 21-29.

1. Hûnî Ca'fer Beg
Tayin : 23 Rebi I. 922 / 26 Nisan 1516, Cumartesi; Ayrılma: 926 / 1520 (idam edildi).
2. Palak Mustafâ Paşa
Tayin : 926 / 1520; Ayrılma: 929 / 1522.

3. Bayram Paşa

Tayin : 929 / 1522; Ayrılma : ? .

4. Süleyman Paşa

Tayin : ? ; Ayrılma : 938 / 1531-32.

5. Kemânkeş Ahmed Paşa

Tayin: 938 / 1531-32; Ayrılma : 22 Ramazan 940 / 6 Nisan 1534, Pazartesi (azil).

6. «Barbaros», Hayreddin Hızır Paşa

Tayin : 22 Ramazan 940 / 6 Nisan 1534, Pazartesi; Ayrılma: 5 Cumâdâ I. 953 / 4 Temmuz 1546, Pazar (öldü).

7. Sokollu Tavil Mehemmed Paşa

Tayin : 5 Cumâdâ I. 953 / 4 Temmuz 1546, Pazar; Ayrılma: 957/1550 (Rumeli beglerbegiliğine nakil).

8. «Koca» Sinân Paşa

Tayin : 957 / 1550; Ayrılma : 961 / 1554 (öldü).

9. Piyâle Paşa

Tayin : 961 / 1554; Ayrılma : 975 / 1568 (Üçüncü vezirliğe nakil).

b. YENİÇERİ AĞALARI

Bibl. : *TaKa*, nr. 15, 89, 90, 123, 124, 163, 164, 202, 203; *SiOs*. IV, 772.

1. Balı Ağa

Tayin : 927 / 1521; Ayrılma : 929 / 1523.

2. Şücâ'eddin Ağa

Tayin : 929 / 1523; Ayrılma: 28 Zilhicce 932 / 5 Ekim 1526, Cuma (Beçne'de şehid oldu).

3. Kara Ahmed Ağa

Tayin : (Mîr-alemlikten) 932 / 1526; Ayrılma : 936 / 1529-30 (Rumeli beglerbegiliğine)

4. İsmail Ağa

Tayin: (Mîr-alemlikten) 936/1529-30; Ayrılma: Ramazan 937 / Nisan-Mayıs 1531 (azil).

5. Güzelce Rüstem Ağa

Tayin : Ramazan 937 / Nisan - Mayıs 1531; Ayrılma : 940 / 1533 - 34 (beglerbegiliğe)

6. Ca'fer Ağa

Tayin : (Silâhdarlıktan) 940 / 1533-34; Ayrılma: 941 / 1534-35.

7.

8. Temerrüd Ali Ağa

Tayin : (Büyük Mîr-ahurluktan) 13 Muharrem 948 / 9 Mayıs 1541, Pazartesi; Ayrılma: 947 / 1540-41.

9. Ferhâd Ağa

Tayin : 947 / 1540 - 41; Ayrılma : 953 / 1546-47.

10. Semiz Ali Ağa

Tayin: (Mîr-alemlikten) 953 / 1546-47; Ayrılma : 957 / 1550 (Rumeli beglerbegiliğine)

11. Sinan Ağa

Tayin : 957 / 1550; Ayrılma : ?

12. Pertev Mehemed Ağa

Tayin : (Kapucubaşılıktan)?; Ayrılma: 24 Şevvâl 961 / 22 Eylül 1554, Cumartesi (Rumeli beglerbegiliğine nakil).

13. Ferhâd Ağa

Tayin : (Kapucubaşılıktan) 24 Şevvâl 961 / 22 Eylül 1554, Cumartesi; Ayrılma: 20 Rebi I. 965 / 10 Ocak 1558, Pazartesi (Kastamonu begliğine ?).

14. Semiz Ahmed Ağa

Tayin : (Kapucubaşılıktan) 20 Rebi I. 965 / 10 Ocak 1558, Pazartesi; Ayrılma: 24 Muharrem 969 / 4 Ekim 1561, Cumartesi (Rumeli beglerbegiliğine nakil).

15. Hasan Ağa

Tayin : (Kapucubaşılıktan) 24 Muharrem 969 / 4 Ekim 1561, Cumartesi; Ayrılma: 13 Zilka'de 970 / 4 Temmuz 1563, Pazar (Rumeli beglerbegiliğine).

16. Müezzîn-zâde Ali Ağa

Tayin : (Büyük Mîr-ahurluktan) 13 Zilka'de 970 / 4 Temmuz 1563, Pazar; Ayrılma: 975 / 1568 (Kapudanıderyâlîğa nakil).

D. MERKEZ TEŞKİLÂTI

a. BAŞ DEFTERDARLAR

Bibl. : *TaKa*, nr. 28, 46, 47, 48, 79, 80, 114, 115, 178, 179; *EvÇe*. I, 171; *SiOs*. IV, 812; *Daniş*. II, 442-446/nr. 22-38.

1. Ahmed Çelebi

Tayin : ? ; Ayrılma : 927 / 1521 (azil).

2. Mehemmed Çelebi
Tayin : 927 / 1521; Ayrılma : 931 ? / 1524-25 ? (azil).
3. Abdüsselâm Çelebi
Tayin : 931 / 1524-25; Ayrılma : 932 / 1525-26 (azil).
4. İskender Çelebi
Tayin : 932 / 1525-26; Ayrılma : 16 Rebi II. 941 / 24 Ekim 1534, Cumartesi (azil).
5. Kametî Mustafâ Çelebi
Tayin : Rebi II. 941 / Ekim 1534; Ayrılma : 17 Safer 949 / 2 Haziran 1542, Cuma (öldü).
6. İbrahim Çelebi
Tayin : 17 Safer 949 / 2 Haziran 1542, Cuma; Ayrılma: 951 / 1544 (azil).
7. Nazlı Mahmûd Çelebi
Tayin : 951 / 1544; Ayrılma : 21 Şevvâl 952 / 26 Aralık 1545, Cumartesi (tekaüt oldu).
8. Lûtfî Beg
Tayin : 21 Şevvâl 952 / 26 Aralık 1545, Cumartesi (günü bir kaç saat)
9. Gelibolulu Haydar Çelebi
Tayin : 21 Şevvâl 952 / 26 Aralık 1545, Cumartesi; Ayrılma: 953 / 1546.
10. Sinân Çelebi
Tayin : 953 / 1546 ; Ayrılma : 955 / 1548 (azil).
11. Çivi-zâde Abdî Çelebi
Tayin : 955 / 1548; Ayrılma: 6 Safer 960 / 22 Ocak 1553, Pazar (öldü).
12. Ramazân-zâde Yeşilce Mehemmed Beg (?)
Tayin : 6 Safer 960 / 22 Ocak 1553, Pazar; Ayrılma : ?.
13. Hasan Çelebi
Tayin : 963 / 1555-56; Ayrılma : 964 / 1556-57 (azil).
14. Şerife-zâde Mehemmed Beg
Tayin : 964 / 1556-57; Ayrılma : 26 Zilka'de 964 / 20 Eylül 1557, Pazartesi (Avlonya sancakbegi oldu).
15. Eğriabdî-zâde Mehemmed Çelebi
Tayin : (Nişancılıktan) 26 Zilka'de 964 / 20 Eylül 1557, Pazartesi; Ayrılma: 9 Şabân 969 / 14 Nisan 1562, Salı (tekaüt oldu).

16. İbrahim Çelebi

Tayin : 9 Şabân 969 / 14 Nisan 1562, Salı; Ayrılma : ? .

17. Babanakkaş-zâde Dervîş Çelebi

Tayin : ? ; Ayrılma : 973 / 1565-66.

18. Kilidbahirli Murâd Çelebi

Tayin : 973 / 1565-66; Ayrılma: 974 / 1566-67 (öldü).

b. NIŞANCILAR (TEVKİİLER)

Bibl. : *TaKa*, nr. 115, 116; Ahmed Resmî Efendi: *Halifetü'r-rü'esâ*
İstanbul 1269; *SiOs*. IV, 792; *Daniş*. II, 450-453/nr. 16-25.

1. Abdî Beg

Tayin : ? ; Ayrılma : 926 / 1520 (azil).

2. Amasyalı Mehemed Paşa

Tayin : 926 / 1520; Ayrılma : ? (öldü).

3. Firûz Beg

Tayin : ? ; Ayrılma : ? .

4. Seydî Beg

Tayin : ? ; Ayrılma : 3 Cumâdâ I. 941 / 10 Kasım 1534, Salı (öldü).

5. Çandarlı-zâde İsâ Beg

Tayin : ? ; Ayrılma : ? .

6. «Koca Nişancı», Celâl-zâde Mustafa Beg

Tayin : 28 Cumâdâ I. 941 / 5 Aralık 1534, Cumartesi; Ayrılma: 964/
1557 (istifa etti).

7. Eğriabdî-zâde Mehemed Beg

Tayin : 964 / 1557; Ayrılma : 26 Zilka'de 964 / 20 Eylül 1557. Pazartesi (Baş Defterdâr oldu).

8. «Küçük Nişancı» Ramazân-zâde Yeşilce Mehemed Beg

Tayin : 26 Zilka'de 964 / 20 Eylül 1557, Pazartesi; Ayrılma: 968 /1561.

9. Şaban Beg

Tayin : 968 / 1561; Ayrılma: 969 / 1561-62.

10. «Küçük Nişancı», Ramazân-zâde Yeşilce Mehemed Beg (ikinci defa)

Tayin : 969 / 1561-62; Ayrılma : Zilhicce 970 / Temmuz-Ağustos 1563.

11. Eğriabdî-zâde Mehemed Beg (ikinci defa)

Tayin : Zilhicce 970 / Temmuz-Ağustos 1563; Ayrılma : 21 Safer
974 / 7 Eylül 1566, Cumartesi (öldü).

BİBLİYOGRAFYA VE KISALTMALAR

Adnân-Adıvar, A.: «*Kınalı-zâde*». İslâm ans.

Ahmed Resmî Efendi : *Halfetü'r-rü'esâ*. İstanbul 1269

Âlî Çelebi, Mustafa: *Künhü'l-ahbâr*. İstanbul Üniv. ktp., TY, nr. 5959

[Altınay,] Ahmed Refik: «*Konya muhârebesinden sonra Şehzâde Sultân Bâyezid'in İran'a firârı*». TOEM, VI/36 (1 Şubat 1331). 705-727.

Altundağ, Ş. - Ş. Turan : «*Rüstem Paşa*». İslâm ans.

Akün, Ömer Faruk: «*Sürûri*». İslâm ans.

Âşık Çelebi : *Meşâ'irü's-şüerâ*. İstanbul Üniv. ktp., TY, nr. 2406

Atâyî=Nev'i-zâde Atâullah Atâyî : *Hadâiku'l-Hakayık fî Tekmileti's-Şakayık*. I-II. İstanbul 1268.

Ateş, A. - A.Tarzî : *Farsça grameri*. 3.bs. İstanbul 1962.

Atsız: *İstanbul kütüphanelerine göre Ebussuud bibliyografyası*. İstanbul 1967.

AyHü=Hâfız Hüseyin el-Ayvansarayî : *Hadikatü'l-Cevâmi'*. ekler ve neşr. Ali Sâti'. I-II. İstanbul 1281.

Barkan: *Bütçe*=Prof. Ömer Lütfî Barkan: «H.933-934 (M.1527-1528) *malî yılınâ âit bir bütçe örneği*». İktisat Fakültesi Mecmuası, XV/1-4 (Ekim 1953-Temmuz 1954). 251-329.

Baysun, M.C.: «*Ahmed Paşa*». İslâm ans.

Baysun, M.C.: «*Ayas Paşa*». İslâm ans.

Baysun, M.C.: «*Budin*». İslâm ans.

Baysun, M.C.: «*Çivi-zâde*». İslâm ans.

Baysun, M.C.: «*Ebussu'ûd Efendi*». İslâm ans.

Carra de Vaux, B.: «*Hicret*». İslâm ans.

Daniş=İsmail Hamî Danişmend: *İzahlı Osmanlı tarihi kronolojisi*. II-III. İstanbul 1948-1950.

Darkot, B.: «*Ahsâ*». İslâm ans.

Darkot, B. - M. H. Yınanç: «*Diyarbakir*». İslâm ans.

Ergin, Osman: «*Bedestân*». İslâm ans.

«*Eski Saray*». Türk ans.

- EvÇe=Evliyâ Çelebi: *Seyahât-nâme*. I. neşr. A. Cevdet. Dersaâdet 1314.
- Feridûn Beg, Ahmed: *Mecmu'a-i Münşe'atü's-Selâtin*. II. İstanbul 1275.
- Gökbilgin, T.: «*Ali Paşa, Semiz*». İslâm ans.
- Gökbilgin, M.T.: «*Celâl-zâde(2)*». İslâm ans.
- Gökbilgin, M.T.: «*Kanunî Süleyman'ın 1566 Szigetvar seferi, sebepleri ve hazırlıkları*». Tarih Dergisi, XVI / 21 (Mart 1966). 1-14.
- Gökbilgin, M.T.: «*Lutfî Paşa*». İslâm ans.
- Gökbilgin, M.T.: «*Mehmed, III.*». İslâm ans.
- Gökbilgin, M.T.: «*Mehmed Paşa, Sokullu*». İslâm ans.
- Gökbilgin, M.T.: *XV-XVI. asırlarda Edirne ve Paşa livası, Vakıflar-mülkler-mukataalar*. İstanbul 1952.
- Gökbilgin : *Rumeli*= Prof. M. Tayyib Gökbilgin: «*Kanunî Sultân Süleyman devri başlarında Rumeli eyâleti, livâları, şehir ve kasabaları*». Belleten, XX/78 (Nisan 1956). 247-285.
- Gökbilgin, M.T.: «*Rüstem Paşa ve hakkındaki ithamlar*». Tarih Dergisi, VIII/11-12 (Eylül 1955). 11-50.
- Gökbilgin, M.T.: «*Süleyman, I.*». İslâm ans.
- Göyünç, N.: «*Diyarbakir beylerbeyliği'nin ilk idarî taksimatı*». Tarih Dergisi, 23. sayı (Mart 1969). 23-34.
- Göyünç, N.: «*XVI. yüzyılda Ruûs ve önemi*». Tarih Dergisi, XVII/22 (Mart 1967). 17-34.
- Hammer=Hammer-Purgstal, J. von: *Devlet-i Osmaniye tarihi*, V-VI. çevr. M. Atâ. İstanbul 1332.
- Huart, Cl.: «*Elkas Mirza*». İslâm ans.
- İnalcık, Halil: «*Reis-ül-küttâb*». İslâm ans.
- Karaçelebi-zâde Abdülazîz Efendi: *Süleymân-nâme*. Bulak 1248.
- Karal, E.Z.: «*Barbaros Hayreddin Paşa*». İslâm ans.
- Kâtib Çelebi : *Tuhfetü'l-kibâr fî esfâri'l-bihâr*. 2. bs. İstanbul 1329.
- Köprülü-zâde M.Fuad: «*Nevrûz'a âit*». Hayat, I/18 (31 Mart 1927). 342-343.
- Kurtoğlu, Fevzi : *Tarih yılları*. İstanbul 1936.
- Kütükoğlu, B.: «*Murad, III.*». İslâm ans.
- Kütükoğlu, B.: «*Mustafâ Paşa, Lala Kara*». İslâm ans.
- Lambton, Ann K.S.: *Persian grammar*. Cambridge 1963.
- Levy, R.: «*Nevrûz*». İslâm ans.
- Lybyer, A. H.: *The Government of the Ottoman Empire in the Time of Suleiman the Magnificent*. Cambridge (Mass.) 1913.
- M. İzzet : *Harita-i kapudânân-ı deryâ*. İstanbul 1258.

- Mehmed Hafid : *Sefinetü'l-vüzerâ*. nşr. İ. Parmaksızoğlu. İstanbul 1952
M illi Nevşâl, sene 3. İstanbul 1924.
- Müneccim-başı Ahmed Dede: *Sahâyifü'l-ahbâr*. III. İstanbul 1285.
- Müstakîm-zâde Sa'deddin Süleymân Efendi : *Davhatü'l-meşâyih*. Süleymaniye Umumî ktp., Es'adefendi nr. 2265
- Osmân-zâde Ahmed Tâib Efendi : *Hadikatü'l-vüzerâ*. İstanbul 1271.
- Pakalın=Mehmet Zeki Pakalın: *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü*. I-III. İstanbul 1946-1956
- Peçüyi İbrahim Efendi : *Tarih*. I. İstanbul 1281.
- Ramazan-zâde Mehemed Paşa : *Tarih-i Nişancı Mehemed Paşa*. İstanbul 1279.
- Selânîki Mustafâ Efendi: *Tarih*. İstanbul 1281.
- SiOs=Mehmed Süreyyâ: *Sicill-i Osmanî*. I-IV. İstanbul 1308-1311.
- Şakayık=Taşköprü-zâde İsmâeddin Ahmed Efendi: *Şakayiku'n-Nu'maniyye*. çevr. Mehemed Mecdî. İstanbul 1268.
- Şem'î : *EsTe* = Mehmed Şem'î : *İlâveli Esmârü't-Tevârih, ma'a Zeyl*. İstanbul 1295.
- «*Tarih*». İslâm ans.
- Togan, Prof. Dr. A. Z. V.: *Tarihte usul*. İstanbul 1950.
- TÖz=Tahsin Öz: *İstanbul câmileri*. I. Ankara 1962.
- Turan, Dr. Şerafettin: *Kanuni'nin oğlu Şehzâde Bayezid vak'ası*. Ankara 1961.
- Turan, Ş.: «*Lala Mustafa Paşa hakkında notlar ve vesikalar*». Belleten, XXII/88 (Ekim 1958). 551-593.
- Turan, Ş.: «*Pertev Paşa*». İslâm ans.
- Turan, Ş.: «*Piyâle Paşa*». İslâm ans.
- Turan, Ş.: «*Ramazan-zâde*». İslâm ans.
- Turan, Ş.: «*Selim, II*». İslâm ans.
- Turan, Ş.: «*Sinân Paşa, Koca*». İslâm ans.
- Turan, Ş.: «*Şehzâde Bayezid'in babası Kanuni Sultan Süleyman'a gönderdiği mektuplar*». Tarih Vesikaları, I/16 (1955). 118-127.
- Türkçe yazma divanlar kataloğu*. I. İstanbul 1947.
- Türker, Şefik: *Takvim ve tarihi*. Kayseri 1940.
- Uluçay, M. Çağatay: «*İstanbul saraçhanesi ve saraçlarına dair bir araştırma*». Tarih Dergisi, III/5-6 (Eylül 1951-Mart 1952). 147-164.
- Unat, F.R.: *Hicrî tarihleri milâdî tarihe çevirme kılavuzu*. 3. bs. Ankara 1959.
- Unat, F.R.: *Osmanlı sefirleri ve sefaretnameleri*. Ankara 1968.

Uzunçarşılı, İ.H.: «*Defterdâr*». İslâm ans.

Uzunçarşılı, İ.H.: «*İstanbul ve bilâd-ı selâse denilen Eyüb, Galata ve Üsküdar kadlıkları*». İstanbul Enstitüsü Dergisi, III (1957).

Uçarşılı: *Kapukulu* = Ord. Prof. İ.H. Uzunçarşılı: *Osmanlı devleti teşkilâtından Kapukulu ocakları*. I-II. Ankara 1943-1944.

Uçarşılı : *Merkez*=Ord. Prof. İ.H. Uzunçarşılı: *Osmanlı devletinin Merkez ve Bahriye teşkilâtı*. Ankara. 1948.

Uzunçarşılı, Ord. Prof. İ. H. : «*Onaltıncı asır ortalarında yaşamış olan iki büyük şahsiyet, Tosyalı Celâl zâde Mustafa ve Salih Çelebiler*». Belleten, XXII/87 (Temmuz 1958). 391-441.

Uzunçarşılı, Ord. Prof. İ.H.: *Osmanlı tarihi*. II. Ankara 1949.

Uçarşılı: *Saray* = Ord. Prof. İ.H. Uzunçarşılı: *Osmanlı devleti teşkilâtından Saray teşkilâtı*. Ankara 1945.

Ünver, Prof. Dr. A.S.: *Ressam Nigârî*. Ankara 1946

Yver, G.: «*Hasan Paşa*». İslâm ans.

TARİH KAYITLARI

I

ع الجرم
ع ٢٣٥
ع ١٧٢
ع ١٧٢
ع ١٧٢
ع ١٧٢

٩٤٦

ع الجرم
ع ١٧٢
ع ١٧٢
ع ١٧٢
ع ١٧٢

ع الجرم
ع ١٧٢
ع ١٧٢
ع ١٧٢
ع ١٧٢

ع الجرم
ع ١٧٢
ع ١٧٢
ع ١٧٢
ع ١٧٢

ع الجرم
ع ١٧٢
ع ١٧٢
ع ١٧٢
ع ١٧٢

٩٤٧

ع الجرم
ع ١٧٢
ع ١٧٢
ع ١٧٢
ع ١٧٢

ع الجرم
ع ١٧٢
ع ١٧٢
ع ١٧٢
ع ١٧٢

ع الجرم
ع ١٧٢
ع ١٧٢
ع ١٧٢
ع ١٧٢

ع الجرم
ع ١٧٢
ع ١٧٢
ع ١٧٢
ع ١٧٢

ع الجرم
ع ١٧٢
ع ١٧٢
ع ١٧٢
ع ١٧٢

ع الجرم
ع ١٧٢
ع ١٧٢
ع ١٧٢
ع ١٧٢

ع الجرم
ع ١٧٢
ع ١٧٢
ع ١٧٢
ع ١٧٢

241

۹۶۲ سوال اکبر

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين
والصلاة والسلام على سيدنا محمد
الذي ولد في مكة ليلة الاثنين
عاشوراء من شهر ربيع الثاني
سنة الفيل من الهجرة النبوية
وكانت ليلة القدر من شهر رمضان
سنة الفيل من الهجرة النبوية
وكانت ليلة القدر من شهر رمضان
سنة الفيل من الهجرة النبوية

۹۶۳

۹۶۳ سوال اکبر
بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين
والصلاة والسلام على سيدنا محمد
الذي ولد في مكة ليلة الاثنين
عاشوراء من شهر ربيع الثاني
سنة الفيل من الهجرة النبوية
وكانت ليلة القدر من شهر رمضان
سنة الفيل من الهجرة النبوية
وكانت ليلة القدر من شهر رمضان
سنة الفيل من الهجرة النبوية

۹۶۴ سوال اکبر
بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين
والصلاة والسلام على سيدنا محمد
الذي ولد في مكة ليلة الاثنين
عاشوراء من شهر ربيع الثاني
سنة الفيل من الهجرة النبوية
وكانت ليلة القدر من شهر رمضان
سنة الفيل من الهجرة النبوية
وكانت ليلة القدر من شهر رمضان
سنة الفيل من الهجرة النبوية

۹۶۵ سوال اکبر
بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين
والصلاة والسلام على سيدنا محمد
الذي ولد في مكة ليلة الاثنين
عاشوراء من شهر ربيع الثاني
سنة الفيل من الهجرة النبوية
وكانت ليلة القدر من شهر رمضان
سنة الفيل من الهجرة النبوية
وكانت ليلة القدر من شهر رمضان
سنة الفيل من الهجرة النبوية

۹۶۶ سوال اکبر
بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين
والصلاة والسلام على سيدنا محمد
الذي ولد في مكة ليلة الاثنين
عاشوراء من شهر ربيع الثاني
سنة الفيل من الهجرة النبوية
وكانت ليلة القدر من شهر رمضان
سنة الفيل من الهجرة النبوية
وكانت ليلة القدر من شهر رمضان
سنة الفيل من الهجرة النبوية

۹۶۷ سوال اکبر
بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين
والصلاة والسلام على سيدنا محمد
الذي ولد في مكة ليلة الاثنين
عاشوراء من شهر ربيع الثاني
سنة الفيل من الهجرة النبوية
وكانت ليلة القدر من شهر رمضان
سنة الفيل من الهجرة النبوية
وكانت ليلة القدر من شهر رمضان
سنة الفيل من الهجرة النبوية

243

979

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين

الحمد لله رب العالمين
الحمد لله رب العالمين
الحمد لله رب العالمين
الحمد لله رب العالمين

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين
الحمد لله رب العالمين
الحمد لله رب العالمين

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين
الحمد لله رب العالمين
الحمد لله رب العالمين

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين
الحمد لله رب العالمين
الحمد لله رب العالمين

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين
الحمد لله رب العالمين
الحمد لله رب العالمين

٩٧١

2

يوم السبت
 ١٧٢ ربيع الأول سنة ٩٧١
 حضره ميرزا محمد باقر
 ميرزا محمد باقر
 ميرزا محمد باقر
 ميرزا محمد باقر
 ميرزا محمد باقر

يوم السبت
 ١٧٢ ربيع الأول
 حضره ميرزا محمد باقر
 ميرزا محمد باقر
 ميرزا محمد باقر
 ميرزا محمد باقر

يوم السبت
 ١٧٢ ربيع الأول
 حضره ميرزا محمد باقر
 ميرزا محمد باقر
 ميرزا محمد باقر

يوم السبت
 ١٧٢ ربيع الأول
 حضره ميرزا محمد باقر
 ميرزا محمد باقر
 ميرزا محمد باقر

يوم السبت
 ١٧٢ ربيع الأول
 حضره ميرزا محمد باقر
 ميرزا محمد باقر
 ميرزا محمد باقر

يوم السبت
 ١٧٢ ربيع الأول
 حضره ميرزا محمد باقر
 ميرزا محمد باقر
 ميرزا محمد باقر
 ميرزا محمد باقر

يوم السبت
 ١٧٢ ربيع الأول
 حضره ميرزا محمد باقر
 ميرزا محمد باقر
 ميرزا محمد باقر

يوم السبت
 ١٧٢ ربيع الأول
 حضره ميرزا محمد باقر
 ميرزا محمد باقر
 ميرزا محمد باقر

يوم السبت
 ١٧٢ ربيع الأول
 حضره ميرزا محمد باقر
 ميرزا محمد باقر
 ميرزا محمد باقر

۲۰۲ رجب ۹۷۱
 الفان بکر رسولی در کتبی و کتابخانه
 اسکندریه بکر رسولی در کتبی و کتابخانه
 معظن بکر رسولی در کتبی و کتابخانه
 بکر بکر زلفه در کتبی و کتابخانه

۱۶۲ رجب ۹۷۱
 امین الله افغانی در کتبی و کتابخانه
 افغانی در کتبی و کتابخانه
 افغانی در کتبی و کتابخانه
 افغانی در کتبی و کتابخانه

۱۶۲ رجب ۹۷۱
 صوابات حرم رسول روح آید
 لایق ۲ شهره و کتابخانه
 کتابخانه و کتابخانه

۱۶۲ رجب ۹۷۱
 صوابات حرم رسول روح آید
 لایق ۲ شهره و کتابخانه
 کتابخانه و کتابخانه

۱۶۲ رجب ۹۷۱
 صوابات حرم رسول روح آید
 لایق ۲ شهره و کتابخانه
 کتابخانه و کتابخانه

۱۶۲ رجب ۹۷۱
 صوابات حرم رسول روح آید
 لایق ۲ شهره و کتابخانه
 کتابخانه و کتابخانه

طه زنده الممن طه زنده جاور الود ایکن
 سکوئنه زدهم شاره مشهوره در ایکن
 رحم او و لاری
 قده بوز التمش سکرته اغور جده رحم
 کاشی کوپری زانه رحم اولدی
 رحمانه رحمة الله
 بوسنه بیگ او اغور شاینا رحم و ز ارحم
 رستم باش و فاش ایدر
 رحمنه
 طه زنده الممن طه زنده جاور الود ایکن
 سکوئنه زدهم شاره مشهوره در ایکن
 رحم او و لاری
 قده بوز التمش سکرته اغور جده رحم
 کاشی کوپری زانه رحم اولدی
 رحمانه رحمة الله
 بوسنه بیگ او اغور شاینا رحم و ز ارحم
 رستم باش و فاش ایدر
 رحمنه
 بیتم او جده طه زنده جاور الود ایکن
 واروب فتح اشد کل صبر شاینا رحم
 سواک لیه او ایکنه
 رضوان جلم بیله
 ایکن سکوئنه غای از اور زور و زور
 ۱۱۲ نوال قلم ۱۵۱۵ شایط
 ۱۰ ستمبر ۱۵۱۵
 رحمنه

Eğilimler ve Uzunlular	
KİTAP NO:	2142
YER:	2142
Başka Kayıtlar:	2142

PROF. DR. AKDES NİMET KURAT
(22.IV.1903—8.IX.1971)

Dündar AYDIN

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin Ortaçağ Tarihi Kürsüsü Profesörü Dr. Akdes Nimet Kurat, İstanbul'a gitmek üzere binmiş olduğu otobüsün, 28 Ağustos 1971 gecesi, İzmit'te yapmış olduğu kaza sonucu ağır yaralanmış ve müteâkiben kaldırıldığı İzmit ve sonra nakledildiği Kasımpaşa Deniz hastahanesinde girdiği komadan kurtarılamıyarak, 8 Eylül 1971 Çarşamba sabahı saat 4.30'da, ebediyete intikal etmiştir.

Türk tarihine kıymetli eserler kazandıran ve çevresinde "Milliyetçi" ve "Türkçü" olarak tanınan Profesör Kurat'ın, bu şekilde beklenmeyen feci bir trafik kazası sonucu ölümü, ailesi efradını olduğu kadar meslek arkadaşlarını, talebelerini ve tanıdıklarını da derin bir kedere uğratmıştır.

Aslen Kazanlı olan Akdes Nimet, 22 Nisan 1903 tarihinde bugünkü "Tataristan"ın "Berkete" köyü(Novo - Şeşminsk rayonu)'nde doğmuştur. Babası Tahir Şahmurad ve annesi Şakire İrfan, her ikisi de ulema ailesinden gelmektedir. Akdes Nimet'in altıncı cediti olan Akhoca ise, İdil nehrinin sağ (dağlık) tarafı mirzâlarından idi.

İlk bilgileri babasından alan ve ilk, orta, lise öğrenimlerini Rus mekteplerinde yapan Akdes Nimet, 1920 yılında, "Bugülme Lisesi"nden mezun olmuştur. Sonra öğrenimine devam için Almanya'ya gitmek üzere, Ağustos 1922 tarihinde Rusya'dan ayrılmış , bir takım imkânsızlıklar sebebiyle Almanya'ya gidememiş ve 1924 Kasım'ı sonlarında İstanbul'a gelmiştir.

İstanbul'da, Türkiye Cumhuriyeti tâbiyetine giren Akdes Nimet, önce İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesi'nin Felsefe, sonra bu fakültenin Tarih şubesine aslı talebe olarak devama başlamıştır. Çok geçmeden de, 25 Ağustos tarihinde, Fuad Köprülü tarafından Türkiyat Enstitüsü'nde görevlendirilmiştir. Bu görevi sırasında, Türkiyat Enstitüsü Kütüphanesi'nin tanzimi ile Rusça, Lehçe ve Türk lehçelerindeki türkoloji neşriyatının takip ve tercümesi gibi faaliyetlerde bulunmuştur. Aynı zamanda bu görevinin yanı sıra, Fuad Köprülü, Zeki Velidi (Togan) ve kısa bir zaman için W. Barthold'un ders ve seminerlerini de takip eden Akdes Nimet, Mayıs 1928 tarihinde Tarih şubesinden mezun olmuştur.

Mezuniyetini müteâkip, Avrupa'da öğrenim imtihanını kazanan Akdes Nimet, kısa bir süre için (Şubat-Haziran 1929) Konya Erkek Muallim Mektebi'nin de Tarih-Coğrafya öğretmenliği yaptıktan sonra, 1929 Temmuz'unda, Maarif Vekâleti hesabına Almanya'ya gönderilmiştir. Ertesi yıl, kendisinin Almanya'da bulunduğu sırada, Tahiroğlu Akdes Nimet imzası ile Barthold'dan çevirdiği "*Uluğ Bey ve zamanı* (1930)" adlı ilk tercüme eseri İstanbul'da basılmıştır. Almanya'da, ikişer yıl müddetle, Breslau ve Hamburg üniversitelerinde Doğu Avrupa ve Bizans tarihi ders ve seminerlerinin yanı sıra, Felsefe ve İktisat dersleri de alan Akdes Nimet, Bizans sahasında hazırladığı "*Die türkische Prosopographie bei Laonikos Chalkokondyles (933)*" konulu tez ile, 1933 Temmuz'unda, "Felsefe Doktoru" pâyesini almış ve bunu müteâkib İstanbul'a dönmüştür.

İstanbul'a gelince Edebiyat Fakültesine "Ortazamanlar Tarihi" Doçenti namzetliğine tayin edilen Akdes Nimet, fakültede verdiği ders ve seminerlerin yanı sıra, Tarih şubesi Kütüphanesi'ni de yeni baştan tanzim etmiştir. Yine bu sıralarda İstanbul'daki "Devlet Arşivi"nde tetkiklere de başlamıştır. Diğer taraftan Akdes Nimet, o zamana kadar kullandığı "Tahiroğlu" lakâbı yerine, 1935 yılında "Kurat" soyadını almıştır.

Akdes Nimet Kurat, dört senelik bir çalışmadan sonra, 1937 yılında, bazı anlaşmazlıklar sebebiyle üniversiteden ayrılmıştır. 1933-1937 yıllarında üniversitede bulunduğu sırada, onun, sırasıyla, "*Ortazaman tarihi için kısa bir bibliyografya* (1934)", sonraları baskısı iki kere tekrarlanan "*Çaka Bey* (1936)", "*Peçenek Tarihi* (1937)" ve "*Kazan Hanlığı'nı kuran Muhammed Han'ın yarlığı* (1937)" adlı eserleri ile "*Bizans'ın son ve Osmanlıların ilk tarihçileri* (1933)" ve "*Peçenekler ve İzmir Türkleri* (1934)", "*Göçebelik* (1934)". "*530 yılı Haziran'ında Bizanslılarla İranlılar arasında vukuu bulan Dara Muharebesi'nde Hunların Rolü* (1935)" "*Peçeneklere dair araştırmalar* (1936)" adlı makaleleri neşredilmiştir.

Üniversiteden ayrılışını müteakip, bir buçuk yıl müddetle İsveç'e giden ve orada Uppsala Üniversitesi'nde öğretim ve Stockholm'deki Devlet Arşivi'nde tetkiklerde bulunan Akdes Nimet Kurat, bu müddet içinde ayrıca, Berlin, Viyana, Paris, Lahey (Haag) ve Londra'daki arşiv ve kütüphanelerde çalışmalarda da bulunmuştur.

Temmuz 1938'de, İstanbul'a dönen A.N. Kurat, kısa bir müddet için (Şubat-Haziran 1939) Denizli Lisesi'nde öğretmenlik yaptıktan sonra, Eylül 1939 tarihinde, Ankara'da Gazi Terbiye Enstitüsü'ne Tarih öğretmeni tayin olunmuştur. Eylül 1941 tarihine kadar devam eden bu görevi sırasında onun, "*Topkapı Sarayı Müzesi'ndeki Altınordu, Kırım ve Türkistan hanlarına ait yarlık ve bitikler* (1940)" ve "*İsveç Kralı XII. Karl'ın hayatı ve faaliyetleri* (1682-1718) (1940)" adlı iki kitabı ile "*Prutfaltta get Och Prutfreden* (1939)" adlı bir makalesi yayımlanmıştır.

Eylül 1941'de, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde Doçentliğe ve 1944'de ise , aynı fakültenin Rus Dili ve Edebiyatı Profesörlüğü'ne getirilen A.N. Kurat, az sonra da , "Ortaçağlar Tarihi " Profesörlüğü'ne tayin olunmuştur. O, daha sonra, 1953-1955 yılları arasında aynı fakültenin dekanlığını yapmıştır. Fakülteye girişinden dekanlığa seçildiği 1953 yılına kadar Profesör Kurat'ın, sırasıyla, "İsveç Kıraltı XII. Karl'ın Türkiye'de kaldığı zamana ait metinler ve vesikalar (1943)", "İsveç Kıraltı XII. Karl'ın Türkiye'de kalışı ve bu sıralarda Osmanlı İmparatorluğu (1943)", "Rusya Tarihi. Başlangıçtan 1917 'ye kadar (1948)", "Prut Seferi ve Barışı 1123/1711 (I. cilt 1951)" ve "Türk - İngiliz münasebetlerine kısa bir bakış (1553-1952) (1952)" adlı eserleri ile "XVIII. yüzyılbası (Avrupa Umumi harbi)nde Türkiye'nin tarafsızlığı (Nisan 1943)", "Akademik Tarih Tahsili. Proseminer ve Seminerlere dair (Sonkânun-Şubat 1943)", "Kuteybe bin Müslim'in Horezm ve Semerkand'ı zaptı (Kasım 1948)", "İngiliz Devlet Arşivi'nde ve kütüphanelerinde Türkiye Tarihine ait bazı malzemeye dair (Mart 1949)", "Churchill'in harp hatıraları (Mart 1949)", "Abû Muhammed Ahmed bin Âsum el-Kûfi'nin Kitâb' el Futuh'u (Haziran 1949)" ve "Göktürk Kağanlığı (Mart-Haziran 1952)" adlı makaleleri yayınlanmıştır. İki yıl süren dekanlığı sırasında ise, "Türk-İngiliz münasebetlerinin başlangıç ve gelişmesi (1553-1610) (1953)", "Prut Seferi ve Barışı (II. cilt (1953)" ve Londra'da İngilizce olarak basılan "The despatches of Sir Robert Sutton ambassador in Constantinople (1710-1714) (London (1953)" adlı eserleri ile "Panslavizm (Haziran-Aralık 1953)" ve "Kazan Hanlığı (1437-1556) (Eylül-Aralık 1954)" adlı makaleleri neşredilmiştir. Diğer taraftan, bu müddet içinde Prof. Kurat, fakültede verdiği Proseminer ve seminer ve bilhassa dekanlığı sırasında tanzim ve idare ettiği ve sayıları e'liyi geçen "Tarih Kollokiyumları" ile dikkati çekmiştir.

Profesör Kurat'ın dekanlıktan ayrıldığı 1955 yılından 1964 yılına kadar, "Türk-Amerikan Münasebetlerine Kısa Bir Bakış (1959)" adlı eseri ile "Türk-Amerikan Dostluğu (1959)", "The Turkish Expedition to Astrakhan in 1569 and the Problem of the Don-Volga Canal(1961)", "The Ottoman Empire Under Mehmed IV., (1961)", "Sivas Kongresi ve Amerikalı Gazeteci Edgar Lois Brown (1963)" adlı makaleleri, ayrıca Türk Yurdu'nda bir kaç makalesi daha yayınlanmıştır.

1964 yılından itibaren ise, Profesör Kurat'ın yeni eserler verdiğini görüyoruz: "Berberi Ocakları ile Amerika Birleşik Devletleri münasebetleri (1774-1816) (1964)", "Rus hâkimiyeti altında İdil-Ural ülkesi (Temmuz-Aralık 1965)", "Tanıtımalar (Temmuz-Aralık 1965)", "Osmanlı tarihinin ilk devrine ait Bulgar ve Sırp kronikleri (1965)", "Türk Diplomasisi ve Polonya Merkez Arşivi'ndeki Türkçe vesikalara ait Lehçe iki eser (Temmuz 1966)", "Brest-Litovsk müzakereleri ve barışı (Temmuz 1967)", "The Retreat of the Turks, 1683-1730 (1970)" ve "Tarih Boyunca Türk-Fin İlişkileri (1971)" adlı makaleleri ile "Türkiye ve İdil boyu. 1569 Astarhan Seferi, Ten-İdil Kanalı ve XVI-XVII. yüzyıl Osmanlı-Rus münasebetleri (1966)",

“Türkiye ve Rusya. XVII. yüzyıl sonundan Kurtuluş Savaşı’na kadar Türk-Rus ilişkileri (1970)” ve “İdil boyu ve Karadeniz’in kuzeyindeki Türk kavimleri ve devletleri (1970)” adlı eserleri bunlar arasındadır.

Çeşitli Türk lehçelerinden başka Leh, Alman, İngiliz, Fransız ve İsveç dillerine vakıf olan Profesör Kurat’ın, bilhassa Rusça’yı çok iyi bildiği ifade edilmektedir. Bu kadar çok dil bilmesi Profesör Kurat’a geniş tetkik imkânları sağlamıştır.

Gerçekten Profesör Kurat, 1946 yılından itibaren, başta İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere birçok yabancı memlekette ilmî tetkiklerde bulunmuş, üniversitelerde konferanslar vermiş ve kongrelere katılmıştır. (Bu hususta tafsilat için merhum hakkında Türk Kültürü, sayı 108, Ekim 1971, s. 41-45’de yazılan yazıya bakınız). Profesör’ün bu memleketlerde yapmış olduğu tetkikler de kısa zaman içinde kitap ve makale halinde neşredilmiştir. Kendisinin, başlıcaları yukarıda gösterilen 15 kadar müstakil eseri ile 70 kadar makalesi yayınlanmıştır. Bunlar arasında bilhassa Rus ve Leh kaynaklarından faydalanarak meydana getirdiği eserleri ilim çevrelerince takdir edilmektedir.

Üniversitemiz mensuplarının da yabancısı olmıyan Profesör Kurat, 1970 yılında üniversitemize davet edilerek, 25-26 Mayıs günlerinde, “Göktürk Kağanlığı” ve “Rus yayılışı, İdil boyundan Doğu Anadolu’ya doğru” konulu iki konferans vermiş, ayrıca “1569 Ejderhan Seferi ve Don-Volga Kanalı meselesi” ve “1711 Prut Seferi ve Barışı” adlı iki de seminer yapmıştır.

Profesör Dr. Akdes Nimet Kurat’ın ölümüyle Doğu Avrupa Türk tarihçiliği sahasında açılan boşluğu doldurmak pek kolay olmıyacaktır. Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü mensupları, çağdaş tarihçiliğimizin değerli ve çalışkan bir bilginini kaybetmenin üzüntüsü içindedir. Allah Profesör Kurat’a gani gani rahmet ve yakınlarına sabır ihsan eylesin.